

НАРОДНІЙ КАЛЕНДАР

НА РІК БОЖИЙ

1949

НАРОДНІЙ КАЛЕНДАР

НА
ЗВИЧАЙНИЙ

1949

РІК

ЗРЕДАҐУВАВ
ТЕОДОР КУРПІТА

ПАРИЖ
НАКЛАДОМ о. СТЕПАНА ХАБУРСЬКОГО В ПАРИЖІ

Сальве Регіна!

Слова: Б. І. Антонича
Муз.: Є. Оленського

З силою

СальвеРе ґі- на! Са- льве Ре- ґі- на!

Бу- ди- ться се- рце та б'є. Бу- дить-ся

люд- ська ду ша із при- зем- них пе- люх.

Зо ло то во ло- сі жи та па-дуть на ко- лі- на.

Об-рій здій ма- є з гір сон- це на при-ві- тан-ня Тво є.

ПІД НОВИЙ РІК

З ЗАСНІЖЕНИХ НЕБЕС ТИ ЗНОВ ДО НАС ІДЕШ
І ЗБУДЖУЄШ В СЕРЦЯХ НАДІЙ РУСЛО ГАРЯЧЕ...
ЧИ ГЛУМ ЧУЖИХ ВОРІТ, ЧИ ПУТЬ ДО РІДНИХ МЕЖ
ТИ НІМО НАМ ВПИСАВ У ВІЧНИЙ ТОМ ПРИЗНАЧЕНЬ?

ЧИ ДАЛЬШЕ ТИ В СИБІР ДЛЯ НАС НАМІТИВ ШЛЯХ
І ГНІВНО ПРИСУДИВ НЕСТИ ТАВРО СКИТАЛЬЦЯ?
ЧИ, МОЖЕ, ТИ ВПИСАВ, ЩО ЗОЙКНЕ ВНІЧ ЗЕМЛЯ
І СТИСНЕ БУЛАВУ ГЕТЬМАН В КРИЦЕВИХ ПАЛЬЦЯХ?

ВЖЕ СОТНІ ДОВГИХ ЛІТ ТЕЧЕ В НАС МАРНЕ КРОВ,
І ЧЕРЕПИ ЛЕЖАТЬ РОЗЧАВЛЕНІ У ПОЛІ...
НЕ ВОДУ — МОРЕ СЛІЗ НЕСЕ ЩОДНЯ ДНІПРО,
І З ЖАХУ ОТКРОВЕНЬ ЙОАН БИ ЗБОЖЕВОЛІВ...

ЯКИЙ НЕЗНАНИЙ ДАР ТЕПЕР НЕСЕШ ДЛЯ НАС:
ЧИ ЩИТ, ЧИ ПІД ЩИТОМ? ВЕСНУ, ЧИ ВІЧНІ ЗИМИ?
МИ БАЧИМ: ЙДЕ ВЖЕ ДЕНЬ, ВСТАЄ В СЕРЦЯХ ТАРАС,
І ВОЗДВИГАЄ ХРЕСТ НАД ГРАДОМ ВОЛОДИМИР...

ВЖЕ ЛИНЕ СЛАВИ ДЕНЬ НА СОНЯШНІМ КРИЛІ,
СКІНЧИЛИСЬ ТРИСТА ЛІТ ТЕРПІНЬ І САМОЖЕРТВИ...
ДОЗВОЛЬ СЕБЕ ВВЕСТИ ГЛАВОЮ НОВИХ ЛІТ,
ЯК ПЕРШИЙ ВОЛІ РІК, ЯК РІК ПОСТАННЯ З МЕРТВИХ.

ОЛЕГ СТЮАРТ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

Рік 1949 є звичайний і має 365 днів або 52 тижні і один день. За візантійським літочисленням він є 7457/8 роком, за жидівським численням 5709/10, а за магометанським обрахунком 1367/8 роком. У 1949 році минає 1916 літ від смерти Ісуса Христа і 961 літ від хрищення України. Крім цього 1949 рік є продовженням великого українського ювілейного 1948-го року, бо в 1949 р. минає 301 літ від української національної революції під проводом українського Кромвела, славетного гетьмана Богдана Хмельницького, проходить 151 літ від появи епохальної „Енеїди" Івана Котляревського, 113 літ від виходу в світ „Русалки Дністрової", 101 літ від знесення панщини в Західній Україні, 81 літ від оснування заслуженого товариства „Просвіта" у Львові, 31 літ від національного зриву у 1918 р., 30 літ від проголошення на Софійському майдані в Києві об'єднання всіх укр. земель.

ПАСХАЛІЯ

М'ясниці тривають від Різдва Г.Н.І. Х. 7. І. до м'ясного пущення 27.ІІ.
Тріодь починається 13. ІІ.
М'ясне пущення 27. ІІ.
Сирне пущення 6. ІІІ.
Середопістя в середу 7. ІІІ.
Благовіщення ПДМ 7. ІУ.
Утреня четверга 5-го тижня великого посту [Поклони] в середу 13.ІУ.
Великдень 24. ІУ.
Вознесення Господнє 2. УІ.
Поминальна субота перед Зеленими Святами 11. УІ.
Зелені Свята 12. УІ.
Св. Апостолів Петра і Павла 12. УІІ.
Воздвиження Ч. Хреста 27. ІХ.
Різдво Христове в суботу 7. січня 1950 р.

ПОСТИ

В Навечеря Різдва Христового 6. І.
В Навечеря Богоявлення 18. І.
Сиропусний тиждень 7—12. ІІІ.
Великий Піст 14. ІІІ—23. ІУ.
Петрівка від 30. УІ—11. УІІ.
Спасівка від 14.—27. УІІІ.
Усікновення Голови св. Івана Христителя 11. ІХ.
У день Воздвиження Чесного Хреста 27. ІХ.
Пилипівка 28. ХІ—6. І. 1950 р.
Кожної п'ятниці крім загальниць.

ЗАГАЛЬНИЦІ

Від Різдва ГНІХ до Богоявлення
Між неділею митаря і фарисея і неділею про блудного сина
Від Великодня до Томиної неділі
Від Зелених свят до неділі Всіх Святих

ЗАБОРОНЕНИЙ ЧАС ДЛЯ ЗАБАВ З МУЗИКОЮ Й ТАНЦЯМИ

Усі п'ятниці, крім Загальниць, перед Великим Постом і по Зелених Святах.

Від початку Пилипівки — до Богоявлення.

Від Сирного понеділка до Томиної неділі.

У Великий Піст, Петрівку і Спасівку.

У день Усікновення Голови св. Івана Христителя.

У день Воздвиження Чесного Хреста.

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ СВЯТА І ПРОПАМ'ЯТНІ ДНІ

22. січня — День проголошення ІУ-го Універсалу УЦР про самостійність України і об'єднання всіх українських земель.

29. січня — День Крутянських Героїв, що згинули в обороні України.

9.—10. березня — День найбільшого генія і пророка України Тараса Шевченка.

14. березня — День проголошення самостійности Карпатської України.

29. квітня — Свято Української Фльоти.

23. травня — Річниця смерти Головного Отамана військ УНР. С. Петлюри, що згинув від скритовбивчої кулі за волю України.

25. традня — Річниця трагічної смерти полковника УСС Євгена Коновальця, неугнутого борця України і провідника ОУН.

1.—31. травня — День Матері.

Зелені Свята — Свято героїв, що згинули за світле майбутнє України.

1. листопада — Річниця Листопадового Зриву і смерти великого українця Митрополита Кир Андрея графа Шептицького.

21. листопада — Свято героїв, що згинули в обороні України під Базаром.

23. грудня — Річниця смерти Данилишина і Біласа на польській шибениці у Львові.

СІЧЕНЬ

н.	с.	д.	Українські свята	Латинські свята
1	19	С	Боніфатія мч.	**Новий Рік**
2	20	Н	**Св. Отців.** Ігнатія Богоносця	Макарія
3	21	П	Юліянни мч.	Ґеновефи
4	**22**	В	Анастазії вмч.	Еміліяна
5	23	С	10 мч. в Криті	Телесфора
6	24	Ч	Навеч. Різдва Христ., Євгенії	**Трьох Королів**
7	**25**	П	**Різдво Христове**	Лукіяна
8	**26**	С	**Соб. Пр. Богород., св. Йос.**	Северина
9	**27**	Н	**Стефана првмч.**	**1. нед. по 3. К.**
10	28	П	2000 мч. в Ніком.	Агатона
11	**29**	В	Дітей убитих у Вифл.	Альойза
12	30	С	Анисії	Гонорати
13	31	Ч	Мелянії преп.	Вероніки
14	**1**	П	**Обр. Г., Василія В., Н.Р. 1949**	Ілярія
15	2	С	Сильвестра папи Рим.	Павла пуст.
16	**3**	**Н**	**Нед. 29. по св. Д.**, Малахія пр.	**2. нед. по 3. Кор.**
17	4	П	Соб. 70 апост., Теоктиста	Антонія В.
18	**5**	В	Навечеріє Богоявлення	Приски
19	**6**	С	**Богоявлення Господнє**	Генриха
20	7	Ч	Соб. Івана Хрестителя	Фабіяна
21	8	П	Юрія і Еміліяна	Агнети
22	9	С	Полієвкта мч.	Вінкентія мч.
23	**10**	**Н**	**Нед. 30. по св. Д.**, Григорія Н.	**3. нед. по 3. К.**
24	11	П	† Теодосія преп.	Тимотея
25	**12**	В	Тетяни, Сави	Нав. св. Павла
26	13	С	Єрміла	Полікарпа
27	14	Ч	Отц. в Сінаї і Раїфі уб.	Івана Золот.
28	15	П	Павла Тив. преп.	Юліяна еп.
29	16	С	Покл. ок. Петра апост.	Франца Сал.
30	**17**	**Н**	**Нед. 31. по св. Д.** † Ант. Печ.	**4. нед. по 3. К.** Мартина
31	18	П	Атанасія і Кирила	Петра з Нолі

З народніх приповідок на січень:

Як січень лютує, то гарні жнива віщує.
Коли на Різдво морозом січе, то на Олекси сонцем припече.
На Новий Рік прибуде дня на заячий скік.
Коли сніг пухкий, буде рік вогкий.

Ісус, Його страждання і смерть—наша радість і життя.

Й. Ляйбніц

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

6. I. 1742 р. помер гетьман Пилип Орлик.
6. I. 1846 р. засновано Кирило-Методіївське братство в Києві.
10. I. 1646 р. помер київський митрополит Петро Могила.
11. I. 1888 р. помер співець Буковини — поет і прозаїк Осип Юрій Федькович.
14. I. 1649 р. тріюмфальний в'їзд Б. Хмельницького, після перемоги над поляками, до Києва.
20. I. 1921 р. помер видатний письменник Панас Мирний.
21. I. 1916 р. помер письменник Лесь Мартович.
21. I. 1803 р. помер останній гетьман України К. Розумовський.
22. I. 1918 р. IV Універсалом Української Центральної Ради проголошено на Софійському майдані в Києві самостійність України.
22. I. 1919 р. на Софійському майдані в Києві проголошено об'єднання всіх українських земель в одну Соборну Українську Державу.
29. I. 1918 р. під Крутами в бою з большевиками загинули 300 українських студентів середньошкільників.

З А П И С К И

ЛЮТИЙ

н.	с.	д.	*Українські свята*	*Латинські свята*
1	19	В	Макаря	Ігнатія
2	20	С	Євтимія	*Марії Громнич.*
3	21	Ч	Максима ісп.	Блажея
4	22	П	Тимотея апост.	Вероніки
5	23	С	Климента свмч.	Агафії
6	**24**	**Н**	**32. по З. св. Д., про Закхея**	**5. н. по 3 Кор.,** Дороти
7	25	П	† Григорія Богос.	Ромуальда
8	26	В	Ксенофонта	Івана з Моти
9	27	С	† Івана Золот.	Аполонії
10	28	Ч	Єфрема Сир.	Схолястики
11	29	П	П. м. Ігнатія Б.	Євфросини
12	30	С	**С. св. В. В. Гр. Б. Ів. Зол.**	Євлягії
13	**31**	**Н**	**Про митаря і фарисея**	**6. нед. по 3 Кор.,** Катер.
14	1	П	Трифона мч.	Валентина
15	2	В	**Стрітення Господнє**	Фавстини, Зіґфріда
16	3	С	Симеона і Анни	Юліянни
17	4	Ч	Ісидора прп.	Флавія
18	5	П	Агафії мч., Теодосія	Константина
19	6	С	Вукола прп. єп.	Конрада
20	**7**	**Н**	**Про блудного сина**	**Нед. м'ясопусна**
21	8	П	Теодора Страт., вмч. Захарія	Елеонори
22	9	В	Никифора	Фелікса
23	10	С	Харлампія, Порфира	Романа
24	11	Ч	Уласа вмч., Теодори	Матея
25	12	П	Мелетія архиєп., Євг., Олексія	Анастасії
26	13	С	Мартиніяна прп., Євлогія	Олександра
27	**14**	**Н**	**Нед. м'ясопусна,** Авксентія	**Н. Запусна,** Вероніки
28	15	П	Онисима ап., Євсевія	Теофіля

З народніх приповідок на лютий:

І лютий не лютий — хто добре обутий.
Яке Стрітення, таке й Воскресення.
Як Стрітення розіллє водицю, буде врожай на пшеницю.
Як зимний Вукола, такий літній Микола.
Коли лютий воду відступить — березень підбере.

Народ не повинен нічого такого робити, що є проти його волі.

Наполеон

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

3. II. 1812 р. народився український байкар Євген Гребінка.
9. II. 1918 р. підписано Берестейський мир, що ним Німеччина, Австрія, Туреччина й Болгарія визнали самостійність України.
10. II. 1900 р. засновано першу в Україні політичну партію — Революційну Українську Партію (Р. У. П.).
12. II. 1939 р. відбулися вибори до першого сойму Карпатської України
14. II. 1897 р. помер видатний діяч українського відродження й письменник Пантелеймон Куліш.
20. II. 1054 р. помер київський князь Ярослав Мудрий.
21. II. 1942 р. згинула в застінках ґештапо в Києві О. Теліга.
24. II. 1608 р помер видатний діяч української культури Костянтин Острозький.
25. II. 1871 р. народилася велика українська письменниця Леся Українка (Лар. Косач-Квітка).
25. II. 1945 р. помер визначний український письменник Аркадій Любченко.
27. II. 1664 р. поляки замордували під Новгородом Сіверським козацького полковника Івана Богуна.
27. II. 1918 р. УСС вирушили проти большевиків.

ЗАПИСКИ

БЕРЕЗЕНЬ

н.	*с.*	*д.*	*Українські свята*	*Латинські свята*
1	16	В	Памфіла вмч.	Альбіна
2	17	С	Теодора вмч.	*Попєл.* Галини
3	18	Ч	Льва єп. Флавія	Кунеґунди
4	19	П	Архипа й Филимона	Казимира
5	20	С	Лева прп., Агафона	Віктора
6	**21**	**Н**	**Нед. сиропусна,** Тимотея	**Н. Вступна**
7	22	П	Євгена вор.	Томи з Акв.
8	23	В	Полікарпа свщм.	Івана Б.
9	24	С	† 1 і 2. В. Ч. Г. Ів. Хрест.	Францішка
10	25	Ч	Тараса єп.	40 мучеників
11	26	П	Порфірія єп.	Константина
12	27	С	Прокопа Декоп.	Григора
13	**28**	**Н**	**1. нед. посту,** Василія іспов._	**Н. Суха**
14	1	П	Євдокії прп. мч.	Матильди
15	2	В	Теодота свмч.	Лонгіна
16	3	С	Євтропія мч. і др.	Таціяна
17	4	Ч	Герасима прп.	Ґертруди
18	5	П	Конона мч.	Едварда
19	6	С	42 мч. в Аморії	**Йосифа**
20	**7**	**Н**	**2. нед. посту,** Єп. мч. в Херс.	**Н. Глуха**
21	8	П	Теофілякта	Венедикта
22	9	В	40. мч. в оз. Севаст.	Октавіяна
23	10	С	Кіндрáта мч.	Фелікса
24	11	Ч	Софрона патр.	Гавриїла
25	12	П	Теофана ісп.	**† Благ. П. Б.**
26	13	С	Пер. м. Никифора	Руперта
27	**14**	**Н**	**3. нед. посту, Хрестопокл.**	**Середп.**
28	15	П	Агапія мч.	Сикста
29	16	В	Савина й Папи мч.	Евстахія
30	17	С	Олексія ч. Б. прп.	Анелі
31	18	Ч	Кирила архиєп.	Венямина

З народніх приповідок на березень:

Коли березень мете, все в городі зацвіте.
Сухий марець, мокрий май — буде жито, наче гай.
Як зимно на Федота, зареве худібка край плота.
У великім пості не ходи в гості.
Весна надворі — пусто в коморі.

Краще голову положити, ніж у попередню неволю повернутись.

М. Костомарів

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

2. III. 1827 р. народився український байкар Леонид Глібів.
3. III. 1861 р. скасовано кріпацтво в Україні.
8. III. 1169 р. московський князь Андрій Боголюбський руйнує Київ.
9. III. 1814 р. народився найбільший поет України Тарас Шевченко.
10. III. 1861 р. помер Тарас Шевченко.
14. III. 1923 р. рада послів у Парижі визнала Західню Україну за Польщею.
14. III. 1939 р. проголошено самостійність Карпатської України.
19. III. 1664 р. поляки розстріляли Івана Виговського.
20. III. 1632 р. народився гетьман Іван Мазепа.
20. III. 1917 р. утворено Українську Центральну Раду в Києві.
20 III. 1921 р. помер популярний український історичний повістяр А. Кащенко.
23 III. 1842 р. народився український композитор Микола Лисенко.
26. III. 1909 р. помер український історик Микола Аркас.

З А П И С К И

КВІТЕНЬ

		д.	Українські свята	Латинські свята
1	19	П	Хризанта і Дарії	Альбіна еп. Гугона
2	20	С	Отц. уб. в ман. Сави	Аґнети, Франца
3	**21**	**Н**	**4. нед. посту,** Якова ісп.	**Чорна нед.** Ришарда
4	22	П	Василія свщмч.	Ізидора
5	23	В	Нікона прмч.	Вінкентія. Тиберія
6	24	С	Захарії і Якова ісп.	Сикста, Вільгельма
7	**25**	**Ч**	**Благовіщ. Пр. Богор.**	Германа
8	26	П	Гавриїла арханг.	Діонисія
9	27	С	Матрони Сел. мч.	Марії К.
10	**28**	**Н**	**5. н. посту, Іларіона**	**Нед. Квітна** Єзекіїла
11	29	П	Марка прп.	Льва папи
12	30	В	Івана лíств.	Константина
13	31	С	Іпатія прп.	Олексія, Герменегільди
14	1	Ч	Марії Єгип.	Тибурція, Валеріяна
15	2	П	Тита прп.	**Велика П'ятниця**
16	3	С	Никити ісп.	Лямберта
17	**4**	**Н**	**Нед. Квітна,** Йосифа і Юрія	**Воскрес. Христове**
18	5	П	Теодула мч.	**Світлий Понед.**
19	6	В	Євтихія архієп.	Тимона
20	7	С	Юрія прп,	Теодора
21	8	Ч	Вел. Четв. Іродіона. Агава ап.	Віталія
22	9	П	**Велика П'ятниця**	Луки
23	10	С	Лаз. Субота, Терентія мч.	Войтіха
24	**11**	**Н**	**Воскресення Христове**	**1. н. по Воскр.**
25	12	П	**Світлий Понеділок**	Марка
26	13	В	**Світлий Вівторок**	Клета
27	14	С	Мартина прп.	Теофіла
28	15	Ч	Аристарха апост. і пр.	Павла
29	16	П	Агафії, Ірини	Петра, Роб.
30	17	С	Симеона	Кат., Йосифа

З народніх приповідок на квітень:

Коли квітень з водою, то травень з травою.
Коли жаба кваче, а овес скаче, то сади картоплі, козаче.
На Благовіщення зими не лай і саней не ховай.
Діду, діду, сій ячмінь, бо прийшов зимі амінь.
Зелено в городі, а чорно в господі.

Неволя, як той гад, задурманює людям голови.

П. Мирний

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

2. IУ. 1918 р. помер видатний письменник Іван Нечуй-Левицький.
7. IУ. 1340 р. помер останній галицько-волинський володар Юрій II.
7. IУ. 1811 р. народився будитель Галицької України Маркіян Шашкевич
7. IУ. 1917 р. проголошення Української Центральної Ради в Києві.
15. IУ. 1893 р. помер український поет і етнограф Іван Манджура.
18. IУ. 1885 р. помер видатний український діяч і історик Микола Костомарів.
9.—21. IУ. 1917. р. відбувся перший Всеукраїнський Національний Конґрес у Києві.
20. IУ. 1622 р. помер у Києві гетьман Петро Конашевич Сагайдачний
22. IУ. 1910 р. помер драматург і батько українського театру Марко Кропивницький.
25. IУ. 1913 р помер видатний письменник Михайло Коцюбинський.
27. IУ. 1904 р. помер драматург і артист Михайло Старицький.
29. IУ. 1918 р. фльота на Чорному Морі підняла укр. прапори.

ЗАПИСКИ

ТРАВЕНЬ

н.	с.	д.	Українські свята	Латинські свята
1	18	Н	**Нед. Томина,** Івана прп.	**2. н. по Воскр.** Фил.
2	19	П	Івана стар.	Еразма
3	20	В	Теодора Тріх.	Найд. Ч. Хреста.
4	21	С	Януарія	Флоріяна
5	22	Ч	Теодора С., Віталія	Пія п.
6	23	П	† Юрія вмч.	Івана Зол.
7	24	С	Сави Стр. мч.	Домікеллі
8	25	Н	**Нед. Мироносиць,** † Марка	**3. н. п. В.,** Станислава
9	26	П	Василія свмч.	Григорія н.
10	27	В	Симеона свмч.	Ісидора ап.
11	28	С	Язона і Сосипатра апост.	Мамерта
12	29	Ч	9. мч. в Кизиці	Панкратія
13	30	П	† Якова апост.	Серватія
14	1	С	Єремії прп.	Боніфатія
15	2	Н	**Нед. про Розсл.,** Атанасія	**4. н. п. Воскр.,** Софії,
16	3	П	† Теод. печ.	Івана Непом.
17	4	В	Пелягії прпмч.	Пасхаліса
18	5	С	Ірини мч.	Фелікса
19	6	Ч	Йова многостр.	Келистима
20	7	П	Поява Ч. Хр. на небі, Акакія	Бернарда
21	8	С	† Івана Богосл. ап. і єв.	Тимотея
22	9	Н	**Н. про Самар.,** Пер. мощ. о. Н.	**5. н. по Воскр.,** Юлії
23	10	П	Симона Зил. ап.	Дезиделія
24	11	В	Мокія свмч.	Іванни
25	12	С	Епіфанія і Германа	Григорія
26	13	Ч	Глікерії мч.	**Вознесення Госп.**
27	14	П	Ісидора мч.	**Боже Тіло,** Бернарда
28	15	С	Пахомія В. прп.	Филипа
29	16	Н	**Н. про сліпор.,** Теодора	**6. н. по Воскр.** Теодори
30	17	П	Андроніка мч.	Фелікса
31	18	В	Теодота мч.	Петронелі

З народніх приповідок на травень:

Юрій весну починає, а Ілля кінчає.
Як є май, то ще корові їсти дай.
Коли в травні погідно — то в жнива бідно.
До Миколи ніколи не сій гречки і не стрижи овечки.
Травень збіжжя родить, сам голодний ходить.

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того вчіться.

Кн. Володимир Мономах

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

2. V. 1648 р. обрано на гетьмана всієї України Богдана Хмельницького
3. V. 1925 р. згинув Микола Міхновський.
5. V. 1836 р. народився поет Сидір Воробкевич.
5. V. 1917 р. перший Всеукраїнський Військовий З'їзд у Києві.
6. V. 1659 р. перемога Виговського над москалями під Конотопом.
6. V. 1910 р. помер письменник і автор найповнішого словника української мови Борис Грінченко.
13. V. 1933 р. заподіяв собі смерть письменник Микола Хвильовий.
14. V. 1648 р. перемога Хмельницького над поляками під Жовтими Водами.
15. V. 1848 р. скасовано кріпацтво в Західній Україні.
16. V. 1817 р. народився історик Микола Костомарів.
22. V. 1861 р. похоронено Т. Шевченка біля Канева над Дніпром.
23. V. 1938 р. на вулиці в Ротердамі підступно вбито політичного діяча й проводиря ОУН полк. Євгена Коновальця.
25. V. 1926 р. на вулиці в Парижі підступно вбито головного отамана військ УНР Симона Петлюру.
28. V. 1916 р помер великий письменник Іван Франко.
31. V. 1223 р. битва українських князів з татарами над Калкою.

З А П И С К И

ЧЕРВЕНЬ

н.	с.	д.	Українські свята	Латинські свята
1	19	С	Патрикія свмч.	Симеона
2	20	Ч	**Вознесення Госп.**, Талалея	Єразма
3	21	П	† Константина і Єлени	Кльотильди
4	22	С	Василіска мч.	Оптата
5	23	Н	**Св. Отців.**, Михайла прп.	**Зісл. св Духа**
6	24	П	Симеона прп.	**Пон. св. Духа,** Норберт
7	25	В	† Знайд. г. Івана Хрест.	Роберта
8	26	С	Карпа апост.	Медарда
9	27	Ч	Терапонта свмч.	Феліціяна
10	28	П	Никити прп.	Маргарити
11	29	С	Теодосії діви	Варнави
12	30	Н	**Зісл. св. Духа,** Ісаака	**1. н. п. З. с. Д.**
13	31	П	**Пресв. Тройці,** Єрмея	Антонія з П.
14	1	В	Юстина філь. мч.	Василія
15	2	С	Никифора	Віта
16	3	Ч	Лукіяна мч.	Юстини
17	4	П	Митрофана архиєп.	Адольфа
18	5	С	Доротея свмч.	Марка, Єл.
19	6	Н	**Всіх Святих,** Вісар. і Ілар.	**2. н. п. З. с. Д.**
20	7	П	Теодота мч.	Сильвії
21	8	В	Теодора Стр.	Альойзія
22	9	С	Кирила	Павлини
23	10	Ч	Тимотея свмч.	Агрипіни
24	11	П	† Вартоломея ап. і Варнави	Різдво св. Ів. Хрест.
25	12	С	Онуфрія прп.	Проспера
26	13	Н	**2. н. по Зісл. св. Д.** Акилини	**3. н. п. З. с. Д.**
27	14	П	Єлисея і Мет.	Володислава
28	15	В	Амоса пр.	Іринея
29	16	С	Тихона чтв.	**Петра і Павла ап.**
30	17	Ч	Мануїла, Савла і Ісмаїла мч.	Люцини

З народніх приповідок на червень:

З поганої трави не буде доброго сіна.
Де не ходить господиня, там кукіль є, а не диня.
Коли на Федора грім — поганий сінокос усім.
Як є вітер на Луки — будуть гарні огірки.
Коли почав орать, так у сопілку не грать.

Сила — то багатство. *Б. Грінченко*

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

5. УІ. 1775 р. москалі зруйнували Запорізьку Січ.
7. УІ. 1843 р. помер Маркіян Шашкевич.
10. УІ. 1944 р. згинув з рук ґештапо в Саксенгавзені О. Ольжич.
11. УІ. 1876 р. вийшов ганебний царський указ, що ним заборонено друкування українських книжок.
14. УІ. 1569 р. сталася Люблинська унія Литви з Польщею і внаслідок цього всі українські землі (крім Буковини й Закарпаття) увійшли до складу Польщі.
22. УІ. 1929 р. помер видатний український діяч, видавець газети „Рада“ і меценат Євген Чикаленко.
22. УІ. 1941 р. початок російсько—німецької війни.
23 УІ. 1917 р. вийшов перший універсал Української Центральної Ради.
29. УІ. 1849 р. народилась відома письменниця Олена Пчілка.

ЗАПИСКИ

ЛИПЕНЬ

н.	с.	д.	Українські свята	Латинські свята
1	18	П	Пресв. С. Іс. Леонтія	Теобальда
2	19	С	† Юди Тад. ап.	Пос. Пр. Д.М.
3	**20**	**Н**	**3. н. п. Зісл. св. Д.** Методія	**4. п. 3. св. Д.,** Геліодора
4	21	П	Юліяна	Йосифа К.
5	22	В	Євсевія свмч.	Нумеріяна
6	23	С	Агрипіни мч.	Ісаї пр.
7	24	Ч	**Різдво св. Ів. Хрест.**	Естери
8	25	П	Февронії прмч.	Єлисавети кор.
9	26	С	Давида Сол. прп.	Кирила еп.
10	**27**	**Н**	**4. н. по 3. св. Д.** Самсона Стр.	**5. н. п. 3. св. Д.,** Амалії
11	28	П	Кира і Івана	Пія, Олександра
12	**29**	В	**Петра і Павла ап.**	Івана Гуальберта
13	30	С	Соб. 12. Апостолів.	Маргарити
14	1	Ч	Косми і Даміяна бзср.	Бонавентури
15	2	П	† Пол. р. Пр. Бог.	Генрика ап.
16	3	С	Якинта мч.	М. Б. Шкапл.
17	**4**	**Н**	**5. н. по 3. св. Д.** Соб. Богор.	**6. н. п. 3. св. Д.,** Олексія
18	5	П	Кирила і Методія	Фридриха
19	6	В	Атанасія Ат.	Арсенія
20	7	С	Томи і Акакія прп.	Іллі пр.
21	8	Ч	Прокопа вмч.	Пракседи Д.
22	9	П	Панкратія свмч.	Марії Магд.
23	10	С	† Антонія Печ. прп.	Ліворія ап.
24	**11**	**Н**	**6. н. по 3. св. Д.,** Ольги кн.	**7. н. п. 3. св. Д.,** Христ.
25	12	П	Прокля, Іллі	Якова
26	13	В	Соб. Арх. Гавриїла	Анни мат. Пр. Д. Мар.
27	14	С	Акили ап.	Пантелеймона
28	15	Ч	† Володимира Вел. укр. князя	Інокентія
29	16	П	Атиногена свмч.	Марти Діви
30	17	С	Марини свмч.	Авдона
31	**18**	**Н**	**7. н. по 3. св. Д.,** Еміліяна	**8 н. по 3. св. Д.,** Ігнатія

З народніх приповідок на липень:

Годуй бджолу до Івана — зробить з тебе пана.
Петрівка — на хліб катівка.
Дочекались Луки: ні хліба, ні муки.
В липні на дворі пусто, а на полі густо.

Тільки українська єдність і повна самовідречена боротьба за народню справу може врятувати Україну.

З Декларації Укр. Нац. Ради.

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

1. УП. 1917 р. засновано перший український університет в Кам'янці Подільському з українською викладовою мовою.
3. УП. 1834 р. народився письменник А. Свидницький.
8.—9. УП. 1709. р. битва Карла XII. Шведського й гетьмана І. Мазепи з московським царем Петром І. під Полтавою.
9. УП. 1651 р. битва козаків з поляками під Берестечком.
11. УП. 969 р. померла Київська княгиня Ольга.
13. УП. 1874 р. народився письменник Марко Черемшина.
16. УП. 1919 р. перехід УГА за Збруч.
17. УП. 1917 р. Українська Центральна Рада в Києві видала свій другий Універсал.
18. УП. 1871 р. помер письменник А. Свидницький.
21. УП. 1941 р. помер визначний письменник і поет Богдан Лепкий.
22. УП. 1944 р. помер у Празі видатний поет О. Олесь (Ол. Кандиба).
28. УП. 988 р. хрищення України в Києві.
28. УП. 1015 р. помер князь Володимир Великий.

З А П И С К И

СЕРПЕНЬ

н.	с.	д.	Українські свята	Латинські свята
1	19	П	Макрини	Петра в ок.
2	20	В	† Іллі пр.	Пр. Д. М. Ангел.
3	21	С	Симеона	Найд. мощ. св. Стеф.
4	22	Ч	Марії Магд.	Домініка
5	23	П	Трофима і Теофіля	Матер. Б. Сніжн.
6	24	С	† Бориса і Гліба; Христини	† Преобр. Госп.
7	**25**	**Н**	**8. п. З. св. Д.** † Усп. Анни	**9. п. З. св. Д.** Каєтана
8	26	П	Єрмолая	Киріяка
9	27	В	†Пантелеймона свмч.	Романа
10	28	С	Прохора і проч. апост.	Лаврентія
11	29	Ч	Калініка мч.	Зузанни Д.
12	30	П	Сили ап. Андроніка	Кляри
13	31	С	Євдокима прп.	Іполіта і Касіяна
14	**1**	**Н**	**9. п. З. св. Д.** 7 мч. Маккав.	**10. п. З. св. Д.** Евсевія
15	2	П	П. М. св. Стефана	Успення Пресв. Богор.
16	3	В	Ісаакія і проч. прп.	Роха
17	4	С	7 Молод. в Ефесі	Гіякинта
18	5	Ч	Євсигнія мч.	Агапіти
19	**6**	П	**Преобр. Господнє**	Людовика
20	7	С	Дометія прп мч.	Бернарда
21	**8**	**Н**	**10. п. З. св. Д.** Еміліяна еп.	**11. п. З. св. Д.**, Киріяка
22	9	П	† Матея апл.	Тимотея
23	10	В	Лаврентія мч.	Закхея пр.
24	11	С	Євпла, Клявдії	Вартол. ап.
25	12	Ч	Фотія і Аникити	Людовика
26	13	П	Максима ісп.	Зефірини
27	14	С	Міхея пр.	Кесарія
28	**15**	**Н**	**11 п. З. св. Д., Усп Пр. Бог.**	**12. п. З. св. Д.** Август.
29	16	П	Пер. обр. Господн.	Усік. гл. св. Івана
30	17	В	Мирона мч.	Фелікса
31	18	С	Фльора і Лавра	Раймонда.

З народніх приповідок на серпень:

У серпні спина мліє, а зерно зріє.
На Іллі — новий хліб на столі.
Спасівка — ласівка, а Петрівка — голодівка.
До Спасівки бджола на пана робить, а в Спасівку на себе.
Прийшов Спас — держи рукавиці про запас.

Хто скупо сіє. той скупо жатиме, а хто сіє щедро, той щедро й жатиме. *II. Кор. 9, 6.*

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

1. VIII. 1913 р. померла українська письменниця Л. Українка.
2. VIII. 1914 р. початок першої світової війни.
4. VIII. 1687 р. обрано Івана Мазепу на гетьмана.
4. VIII. 1919 р. згинув полковник Дмитро Вітовський.
5. VIII. 1911 р. померла письменниця Ганна Барвінок (Ол. Кулішева).
6. VIII. 1657 р. помер гетьман Богдан Хмельницький.
8. VIII. 1818 р. народився Пантелеймон Куліш.
8. VIII. 1834 р. народився письменник Осип Федькович.
10. VIII. 1843 р. помер батько українського повістярства Квітка—Основ'яненко.
10. VIII. 1907 р. померла українська письменниця Марко Вовчок (Марія Марковичева).
12. VIII. 1925 р. помер письменник Осип Маковей.
12. VIII. 1925 р. помер український поет Володимир Самійленко.
15. VIII. 1856 р. народився Іван Франко.
28. VIII. 1921 р. большевики розстріляли українського поета Гр. Чупринку.

З А П И С К И

ВЕРЕСЕНЬ

н.	*с.*	*д.*	*Українські свята*	*Латинські свята*
1	19	Ч	Андрея Стр. мч.	Еґідія
2	20	П	Самуіла пр.	Юста
3	21	С	Тадея апл.	Ізабелі
4	**22**	**Н**	**12. п. З. св. Д.** Агатоніка мч.	**13. п. З. св. Д.** Розалії
5	23	П	Лупа, Іринея	Вікторина
6	24	В	Євтихія свмч.	Захарії пр.
7	25	С	Тита апл.	Реґіни
8	26	Ч	Адріяна і Наталії	**Різдво Пр. Богород.**
9	27	П	Пімена прп.	Горгонія
10	28	С	Мойсея, Августа	Миколая з Т.
11	**29**	**Н**	**13. п. З. св. Д.** † Усіч. г. св. Ів.	**14. п. З. св. Д.** Прота
12	30	П	Олександра	Таціяна
13	31	В	† Пол. пояса Пр. Богор	Поліксени
14	1	С	† Симеона Ст. Поч. Церк. Року	Воз. Ч. Хреста
15	2	Ч	Маманта мч.	Нікодима
16	3	П	Антима свмч.	Людміли Д.
17	4	С	Вавили свмч.	Колюмби
18	**5**	**Н**	**14. п. З. св. Д.** Захарії і Єлис.	**15. п. З. св. Д.** Йосифа
19	6	П	Чудо Арх. Михаїла	Януарія
20	7	В	Созонта мч.	Євстахія
21	8	С	**Різдво Пр. Богор.**	Матея ап. єван.
22	9	Ч	Йоакима і Анни	Маврикія
23	10	П	Мінодори і Мітродори	Теклі д.
24	11	С	Теодори прв. матери	Герарда
25	**12**	**Н**	**15. п. З. св. Д.** Автонома вмч.	**16. н. З, св. Д.** Амалії
26	13	П	Корнилія сот.	Йосафата
27	**14**	**В**	**Воздвиж. Ч. Хреста**	Косми і Даміяна
28	15	С	Никити	Вацлава
29	16	Ч	Євфимії вмч.	Архг. Михаїла
30	17	П	Софії і Віри, Надії, Любови.	Єроніма

З народніх приповідок на вересень:

Осінь — наша мати: і жебрака нагодує.
Перша Пречиста жито засіває, а друга поливає.
Прийшла друга Пречиста — взяла комаря нечиста.
Восени: обмок, як вовк, обкис, як лис, а змерз, як пес.
Як прийде Пречиста, стане дівка речиста.

Ність сладчая істини.

Г. С. Сковорода

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

1. IX. 1722 р. народився український філософ Гр. Сковорода.
3. IX. 1709 р. помер у Бендерах Іван Мазепа.
9. IX. 1769 р. народився батько нового українського письменства Іван Котляревський.
12. IX. 1875 р. народився дириґент Ол. Кошиць.
12. IX. 1903 р. відкрито в Полтаві пам'ятник Іванові Котляревському.
15. IX. 1907 р. помер видатний український драматург І. Тобілевич (Карпенко—Карий).
16. IX. 1658 р. український гетьман Іван Виговський підписав з Польщею в Гадячому договір, згідно з яким Україна мала стати самостійним князівством у спілці з Польщею.
18. IX. 1841 р. народився видатний український діяч і учений М. Драгоманів.
19. IX. 1903 р. помер український письменник Сидір Воробкевич.
22. IX. 1944 р. помер у Канаді дириґент і композитор Ол. Кошиць.
27. IX .1914 р. перший бій УСС під Сянками.
29. IX. 1886 р. народився найбільший український історик Михайло Грушевський.
30. IX. 1769 р. вісім козаків зайняли від турків місто Хотин.

З А П И С К И

ЖОВТЕНЬ

н.	с.	д.	*Українські свята*	*Латинські свята*
1	18	С	Євмена прп.	Івана з Д.
2	**19**	**Н**	**16. н. по З. св. Д.,** Трофима мч.	**17. н. п. З. с. Д.** Теоф.
3	20	П	Евстахія вмч.	Кандида
4	21	В	Кіндрата ап.	Франціска
5	22	С	Свщ. Фоки	Плакида
6	23	Ч	Зач. Івана Предт.	Брунона
7	24	П	Теклі првмч.	ПДМ.
8	25	С	Євфросини	Пелягії
9	**26**	**Н**	**17. н. по З. св. Д.,** † Івана Бог.	**18. н. п. З. с. Д.** Донис.
10	27	П	Калістрата	Франца Бор.
11	28	В	† Харигона прп.	Юстини
12	29	С	Преп. Киріяка	Максиміл.
13	30	Ч	Григора свмч.	Едварда
14	1	П	† Покр. Пр. Бог.	Калікста
15	2	С	Кипріяна свмч.	Тереси
16	**3**	**Н**	**18. н. по З. св. Д.,** Дениса	**19. н. п. З. с. Д.** Мартин.
17	4	П	Еротея	Марґарети Алякок
18	5	В	Харитини мч.	Луки
19	6	С	† Томи ап.	Петра з А.
20	7	Ч	Сергія і Вакха	Івана К.
21	8	П	Пелягії й Таісії	Урсулі
22	9	С	† Якова ап.	Кордулі
23	**10**	**Н**	**19. н. по З. св. Д.,** Євлампа	**20. н. п. З. с. Д.** Север.
24	11	П	Филипа	Рафаїла
25	12	В	Прова, Тараха	Христини
26	13	С	Аґатадора	Лукіяна
27	14	Ч	Назара, Герваса	Савини
28	15	П	Євтима прп.	Сим., Юди
29	16	С	Лонгина мч.	Нарциза
30	**17**	**Н**	**20. н. по З. св. Д.,** Осії, Андрея	**21. н. п. З. с. Д.** Герман.
31	18	П	† Луки ап.	Вольфґанґа

З народніх приповідок на жовтень:

Прийшла Покров — натопи хату без дров.
Хто сіє по Покрові — не буде мати дати що корові.
Прийшла третя Пречиста — надворі стало чисто.
Свята Покровонько, покрий мені головоньку.

Відкривайте хитрі штучки тих, які обіцюють людям земські блага і більшу щасливість у цьому житті, а рівночасно погублюють їхні душі.

Папа Пій XII.

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

1. X. 1665 р. вибрано Петра Дорошенка гетьманом України.
1. X. 1877 р. помер учений Осип Бодянський.
5. X. 1657 р. вибрано Івана Виговського гетьманом.
6. X. 1918 р. відкрито український університет у Києві.
7. X. 1253 р. коронація Данила на короля Галичини і Володимирії.
10. X. 1648 р. гетьман Хмельницький облягає Львів.
11. X. 1918 р. на святоюрській площі у Львові проголошено ЗУНР.
12. X. 1727 р. вибір Данила Апостола гетьманом.
18. X. 1848 р. відбувся З'їзд „руських учених" у Львові.
18. X. 1876 р. народився видатний учений і громадський діяч академік Сергій Єфремов.
18. X. 1918 р. утворено Укр. Національну Раду і проголошено Західньо-Українську Народню Республіку.
19. X. 1596 р. на соборі в Бересті проголошено унію (об'єднання православної церкви з католицькою).
28. X. 1914 р. бій УСС з москалями на горі Ключ.
29. X. 1794 р. помер український філософ Гр. Сковорода.
30. X. 1947 р. помер поет і літературознавець Юрій Клен.

ЗАПИСКИ

ЛИСТОПАД

н.	с.	д.	Українські свята	Латинські свята
1	19	В	Йоїла прп.	**Всіх Св.**
2	20	С	Артемія	**День зад.**
3	21	Ч	Іларіона Вел.	Губерта
4	22	П	Аверкія єп.	Карла Б.
5	23	С	Якова апост.	Захарії і Єлис.
6	**24**	**Н**	**21. н. по З. св. Д.**, Арети мч.	**22 н. п. З. с. Д.** Леонр.
7	25	П	Маркіяна	Енґельберта
8	**26**	В	**Димитрія вмч.**	4 муч. Корот.
9	27	С	Нестора	Теодора
10	28	Ч	Теренція, Неоніли	Андрея
11	29	П	Анастасії прпмч.	Мартина
12	30	С	Зиновія, Зиновії	5 мч. Ом.
13	**31**	**Н**	**22. н. по З. св. Д.**, Стахія, Амп.	**23 н. п. З. с. Д.** Станисл.
14	1	П	Кузьми і Дам'яна	Йосафата
15	2	В	Акиндина мч.	Леопольда
16	3	С	Йосипа	Едмунда
17	4	Ч	Йоаникія Вел.	Григорія
18	5	П	Галактіона мч.	Оттона
19	6	С	Павла архиєп.	Єлисавети
20	**7**	**Н**	**23. н. по З. св. Д.**, Єрона мч.	**24 н. п. З. с. Д.** Фелікса
21	8	П	**Арх. Михаїла**	**Вхід в хр. Пр. Д. М.**
22	9	В	Онисифора	Кекилії
23	10	С	Ераста й Родіона	Климент.
24	11	Ч	Мини, Віктора	Івана
25	12	П	† Йосафата свмч.	Катерини
26	13	С	† Івана Золотоуст.	Петра
27	**14**	**Н**	**24. н. по З. св. Д.**, † Филипа	**1 н. Адвенту**
28	15	П	Гурія мч., Поч. посту пер. Різ.	Руфа мч.
29	16	В	† Матея ап. і єв.	Сатурніна
30	17	С	Григора	Андрея ап.

З народніх приповідок на листопад:

Іде зима а кожуха нема.
Яр іній на Пилипа, буде овес, як липа.
Святий Юрій приносить літо, а Дмитро зиму.
Коли хочеш лози, то в Пилипівку вози.
У Пилипівку день до обіду.

Бачу багато бійців, а бажав би я багато воїнів бачити.

Ф. Ніцше

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

1. XI. 1918 р. українські війська зайняли Львів.
1. XI. 1944 р. помер великий митрополит граф А. Шептицький
4. XI. 1872 р. народився письменник Богдан Лепкий.
4. XI. 1921 р. почався Другий Зимовий Похід під проводом Юрка Тютюнника.
6. XI. 1892 р. помер найвидатніший композитор Микола Лисенко.
10. XI. 1709 р. зруйнування москалями Батурина.
10. XI. 1838 р. помер Іван Котляревський.
14. XI. 1918 р. засновано Українську Академію Наук у Києві.
15. XI. 1863 р. народилася видатна письменниця О. Кобилянська.
15. XI. 1918 р. початок повстання Директорії УНР проти гетьмана П. Скоропадського, що проголосив федерацію України з Москвою.
18. XI. 1838 р. народився Іван Нечуй-Левицький.
21. XI. 1921 р. під Базаром большевики розстріляли 359 українських полонених учасників Другого Зимового Походу.
23. XI. 1919 р. помер літературознавець Микола Євшан — Федюшка.
23. XI. 1934 р. в Кисловодському на Кавказі помер М. Грушевський.
29. XI. 1778 р. народився Григорій Квітка-Основ'яненко.

З А П И С К И

ГРУДЕНЬ

н.	*с.*	*д.*	*Українські свята*	*Латинські свята*
1	18	Ч	Платона, Романа	Елігія
2	19	П	Авдія прор.	Павлини
3	20	С	Григорія, Декап.	Франц. Кс.
4	**21**	**Н**	**25. н. по З. св. Д. Вхід у хр.**	**2 н. Адвенту,** Варвари
5	22	П	Филимона апост.	Сави еп.
6	23	В	Амфілоха, Григора	Миколи
7	24	С	Вмч. Катерини	Амвроса
8	25	Ч	Климентія папи	**Н. З. ПДМ.**
9	26	П	Алипія прп	Валерії
10	27	С	Якова, Паладія	ПДМ.
11	**28**	**Н**	**26. н. по Зісл. св. Духа**	**3 н. Адвенту**
12	29	П	Парамона мч.	Олекси
13	30	В	† Андрія Первзв.	Лукії
14	1	С	Наума	Діякара
15	2	Ч	Авакума прор.	Валеріяна
16	3	П	Софонія прор.	Евзевія
17	4	С	Варвари, Івана, Д.	Лазаря
18	**5**	**Н**	**27. н. по З. св. Д.,** † Сави	**4 н. Адвенту,** Ґраціяна
19	**6**	П	**Миколая чудотв.**	Немезія єп.
20	7	В	Амвроса єп.	Теофіла
21	8	С	Потапа	Томи ап.
22	**9**	Ч	**Неп. Зач. Пр. Богор.**	Гер. і Зен.
23	10	П	Мини, Ермогена	Вікторії
24	11	С	Даниїла стовпн.	Адама Ев.
25	**12**	**Н**	**28. н. по З. св. Д., Праотців**	**Різдво Христове**
26	13	П	Евстратія мч.	**Стефана**
27	14	В	Тирса, Левкія	Івана єв,
28	15	С	Єлевтерія й Павла	Діт. уб. у В.
29	16	Ч	Аґґея пр.	Томи
30	17	П	Даниїла пр.	Евгенія
31	18	С	Севастіяна	Сильвестра

З народніх приповідок на грудень:

Грудневе тепло, як мачушине добро.
У грудні заєць бідний, а ловець багатий.
Варвара постеле, Сава погладить, а Микола стукне.
Зимова днина така: тень, тень, та й минув день.
На святу Катерину ховайся під перину.

Щоб жити й відбудовувати — потрібні нові основи!

Андре Жід

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

3. XII. 1848 р. помер Євген Гребінка.
4. XII. 1803 р. помер на Соловках останній кошовий Запорізької Січі Іван Кальнишевський.
5. XII. 1878 р. народився О. Олесь (О. Кандиба).
5. XII. 1919 р. почався Перший Зимовий Похід під командою ген. Омеляновича-Павленка.
8. XII. 1834 р. народилася письменниця Марко Вовчок.
8. XII. 1868 р. засновано товариство „Просвіта" у Львові.
13. XII. 1934 р. з наказу П. Постишева розстріляно укр. письменників- О. Влизька, Д. Фальківського, М. Терещенка, Гр. Косинку, І. А. Крушельницького, Т. Крушельницького М. Лебединця, Костя Буровія, Р. Шевченка.
14. XII. 1840 р. народився М. Старицький.
14. XII. 1918 р. війська Директорії зайняли Київ.
19. XII 1240 р. татарський хан Батий руйнує Київ.
21. XII. 1764 р. московська цариця Катерина II. скасувала гетьманщину в Україні.
23. XII. 1873 р. засновано Наукове Т-во ім. Шевчена у Львові.
23. XII. 1932 р. героїчна смерть Данилишина і Біласа.
27. XII. 1918 р. перша офензива УГА на Львів.
31. XII. 1637 р. смерть козацького повстанця Павлюка.

ЗАПИСКИ

ЮРІЙ КЛЕН

СОФІЯ

Нехай твій дзвін заглушать літаки,
Нехай тебе знесуть і хай на місці,
Що освятили літа і віки,
Поставлять пам'ятник добі нечистій,
Нехай змурують чорний хмарочос
Там, де стоїш ти, біла й золотава,
О лілїє струнка в намисті з рос,
Яку плекала мудрість Ярослава!
Нехай здере новітній печеніг
Смугляве злото з бань на кінську збрую
І скрізь полишить слід блюзнірських ніг,
— Це лиш мара нам видива гаптує,
Які триватимуть недовгий вік.

Коли спорудять зал з бетону й скла,
І електричний вихор зашаліє
Там, де священна сутінь залягла
Й в дрімотнім сні спочила Візантія, —
То знай: це все пройде без вороття,
Так само снились нам колись татари,
Тож знов чаклун якийсь навіяв чари,
І бачиш ти примари небуття.

Правдивий світ, — не той для ока зримий, —
Крилами розтинаючи вогонь,
Гойдають тихо грізні серафими
На терезах своїх долонь.
Він, наче плід, важніє й дозріває,
Наллятий плином невідомих лон,
І темний сік, буруючи, співає,
Немов вино Господніх ґрон.
Колись усім об'явиться, як чудо,
Істота кожної з земних речей.
Настане день... світ спалахне, й полуда
Тобі спаде з засліплених очей.
В священнім жасі, дивно скам'янілий,
— Немов хто в вічність відчинив вікно, —
Побачиш ти у млі нестерпно-білій
Все, все таким, як справді є воно:
Хрестом розрізавши завісу дима,
В красі, яку ніщо не сокрушить,
Свята Софія, ясна й незрушима,
Росте леґендою в блакить.

Проф. Д-р О. Оглоблин

Хмельниччина і українська державна ідея

1648 рік — рік Хмельниччини — давно вже знайшов собі певну оцінку в українській історіографії. Ґрандіозний вибух великого народнього повстання проти Польщі й визволення України з-під польської влади — цього було б цілком досить, щоб увічнити дату 1648 року в анналах української й світової історії. Утворення другої — після старої княжої — Української Держави, Держави Козацько-Гетьманської, було вирішальним чинником для дальшого розвитку українського історичного процесу. І роля Великого Гетьмана Богдана Хмельницького була така велична, що поодинокі сумніви в правдивості цього визначення розтанули, як віск, у вогні всенаціонального й всеісторичного визнання. Недарма казав автор славнозвісної Біблії України — „Исторіи Русов", що „таких людей (як Богдан Хмельницький — О. О.) судьба Божія віками только производит в человічество для нарочитих ся намиреній и устроеній".

Але українська історіографія, захоплена величчю відродження Української Держави Хмельницького й задивлена в особу її великого Відновника, якось прогледіла найважливіший момент в історії Хмельниччини — відродження української державної ідеї, відновлення старої української державної традиції. Велике народнє повстання сходить на манівці, розгублюється

у взаємній різанині Руїни, держава Великого Гетьмана переживає важку кризу, з якої вона виходить безсилим і безправним здобутком сусідніх держав-загарбників, і тільки світло державницької ідеї, блиск української державної традиції переживає й руїну XУІІ ст., і ввесь „пропащий час“ московського панування на українських землях, і навіть долю і недолю Третьої Української Держави 1917-1920 років, і, певне, переживе сучасну кризу української державности. Світло творчих ідей Хмельниччини світить нам і досі й невгасимо світитиме наступним українським поколінням. Бо Хмельниччина на руїні чужоземного панування розпалила іскру старої української державницької традиції новим могутнім духом українського національно-державного відродження, Стару Україну зв'язала з Україною Новітньою. Саме в цьому її невмируще, вічне значення.

Коли року 1648 революційний зрив Хмельниччини усунув державну владу Речі Посполитої Польської з більшої частини українських земель, перед новою козацькою владою постали не тільки великі практичні, але й передусім правно-політичні труднощі. Треба визнати, що новий тимчасовий уряд України. уряд козацький, не був підготовлений — ні практично, ні тимбільш теоретично — до нової державно-політичної ролі. Але життя владно вимагало якнайскорішого розв'язання не лише проблем поточної політики, але й погодження їх з тими, чи тими державно-політичними концепціями, які здебільшого ще треба було створити й сформулювати. Для Великого Будівничого нової Української Держави — гетьмана Богдана Хмельницького стало ясно (і то досить скоро), що він — „самодержець Руський“. Надмірна повнота влади, нічим не обмеженої в умовах триваючої й важкої війни проти Польщі, аж ніяк не вкладалася у звичні рамці ні козацької військово-політичної організації, ні тим паче польської державно-політичної системи. Отож треба було шукати нових формул і... старих традицій.

Поза всяким сумнівом, тут довелося чимало попрацювати київським дорадникам гетьмана Богдана. Михайло Грушевський цілком слушно підкреслював особливе значення ідейного впливу київської української інтеліґенції на формування державно-політичної програми Б.

Хмельницького. Київське вчене духівництво XVII століття і його наукові осередки — Києво-Могилянська Колеґія й Києво-Печерська друкарня — це була справді скарбниця українських державно-національних традицій. Архимандрит Києво-Печерської Лаври Єлисей Плетенецький і митрополит Петро Могила відроджують у Києві українську науку, передусім історичну, і в їхніх наукових гуртках і працях з-під руїн і пороху століть встає стара слава Києва і княжої України. Тут створена була концепція української історії, яка покладена була в основу цілої козацько-гетьманської історіографії і з тими чи тими змінами стала підвалиною новітньої наукової української історіографії.

Павло Алепський, архидиякон антіохійського патріярха Макарія, що побував у Києві в 1654 і 1656 роках і був захоплений величчю стародавнього золотоверхого Києва й нового відродження Української Держави, писав, що історія України починається ще з передхристиянських часів, що від часів Володимира Великого це була незалежна держава, що за тих княжих часів київський митрополит мав під своєю владою й країну москвинів і що Київ був у старовину „столицею королівства цих країн“. Це все - додає він - „вони (тобто київське духівництво) самі нам оповідали“.

Київські церковно-академічні кола могли запропонувати новій державній владі України єдину ідейну традицію, традицію старої Руської Держави. Справді, в урядових колах Української Держави часів Хмельниччини дуже популярна була ідея тяглости київської державности, яка після кількох століть чужоземного панування відроджується в нових умовах вільної козацької України. Цей зв'язок нової державно-творчої сили України - Козаччини з попередніми поколіннями української державности був зрозумілий для українського духівництва віддавна. Ще року 1621 воно писало про козаків: „Се ж бо те плем'я славного народу Руського, з насіння Яфетового, що воювало грецьке цісарство морем Чорним і сухопуть. Се з того покоління військо, що за Олега, Монарха руського, в своїх моноксілях по морю й по землі (приробивши до човнів колеса) плавало і Костянтинопіль штурмувало. Се ж вони за Володимира Святого, Монарха руського, вою-

вали Грецію, Македонію, Ілірію. Се ж їх предки разом з Володимиром христилися".

Це був дуже міцний ідеолоґічний ґрунт, і Богдан Хмельницький залюбки послуговується цією концепцією і в своїй державній ідеології, і в своїй державній політиці. Найяскравіше це виявилося в основних засадах міжнародньої політики Б. Хмельницького. Ще на початку 1649 р., під час переговорів з польськими послами в Переяславі, Хмельницький висуває постулят визволення з-під польської влади „всього руського народу" й об'єднання під зверхністю Війська Запорізького цілої території цього народу „по Львів, Холм і Галич" і до самої Висли („по Люблин і Краків"). Сувора дійсність не сприяла здійсненню цієї далекосяглої програми. Але Б. Хмельницький при кожній нагоді підкреслює її конечність для української державної політики. В останній період гетьманування, коли Козацька Держава знаходилася між молотом і ковадлом східніх і західніх претендентів на українські землі, український уряд ухвалює (на початку року 1657) „не вступати в ніякі трактати, доки (король шведський) не признає за ними права на всю стару Україну або Роксолянію (totius Ukrainae antiquae vel Roxolaniae), де грецька віра була і мова (їхня) ще існує до Висли". Сам гетьман виразно заявив це семигородському послові Францу Шебеші р. 1657: „Що по сей бік Висли, то належить нам, і я не попущу того нікому".

З особливою яскравістю ця ідея виявляється в білоруській політиці Богдана Хмельницького. Вважаючи створену ним козацьку державу за природного спадкоємця старої Київської Держави, Б. Хмельницький прагнув об'єднати під владою Гетьмана Війська Запорізького бодай ту частину старої Руської Держави, що перебувала під польсько-литовським пануванням. Білоруські землі були інтеґральною частиною Київської Держави, й до того ще козацька революція, що відбувалася тоді на Білорусі, викликала серед білоруського суспільства прагнення до об'єднання з Козацькою Україною. Але білоруські землі були на шляху московської держави на захід, до Балтики, й московська династична традиція віддавна вважала їх за „вотчину" царів московських. Формула „всея Великія и Малыя и Белыя Россіи", яка входить до титулу московських царів саме в середині XVII століття,

була ідейним запереченням української традиції старої Руської Держави. „Боротьба двох Русей за Русь третю“, за влучним виразом В. Липинського, була практичним висловом цього українсько-московського ідейного конфлікту. І хоч далекосяглі пляни білоруської політики Богдана Хмельницького через спротив Москви (й, очевидячки, Польщі) не були здійснені, ідея Українсько-Білоруської Держави, втілена згодом в політичній концепції „Великого Князівства Руського“, мала поважний вплив на українську державну політику другої половини XУII і початку XУIII століття, а її ремінісценції можна зустрінути в українській політичній думці й пізнішого часу.

Але Богдан Хмельницький не просто перейняв за допомогою київської української інтеліґенції стару державну традицію Княжої України. Ідея історичного зв'язку Козацької Держави з старою Княжою Руссю, ідея, що уґрунтувала й зміцнила в Богдана Хмельницького самопочуття й самоповагу українського монарха — „самодержця Руського“, зустрілася з новою українською і позаукраїнською дійсністю. Пишні шати княжої України були дещо незручні й архаїчні для козацької держави, що виникла в наслідок революційного зриву. Традиції княжого Києва було затісно в новій українській столиці — козацькому Чигирині з його пуритансько-демократичними звичаями. І форма організації верховної влади нової української держави мусіла бути інакша. Гетьман Пилип Орлик у свому „Виводі прав України“ (р. 1712) писав, що Б. Хмельницький „утворив з України незалежне князівство і вдоволився титулом гетьмана Війська Запорізького“. Вирішальний вплив на Богдана тут мала, очевидячки, козацька традиція, запорізьке походження влади гетьмана. Гетьман волів залишитися гетьманом, хоч нерідке вживання різних ґльорифікаційних додатків („Великий Гетьман“ тощо) у побуті і навіть в урядовій титулятурі, особливо підкреслене в міжнародньо-дипломатичних стосунках (Illustrissimus Dux), не тільки визначалося фактичним змістом гетьманської влади, але й з свого боку мало не абиякий вплив на нього. Недарма казав генеральний писар Хмельницького Виговський семигородському послові Шебеші: „Як цар в своїй землі цар, так гетьман в своїм краю князь або король, він свій край шаблею здобув і з ярма визволив“. Цілком природні були пляни

утворення власної династії, що так яскраво виявилися в Богдана Хмельницького наприкінці його гетьманування.

В організації верховної влади нової української держави гетьман Богдан Хмельницький безперечно зважав на тогочасну практику деяких европейських країн. На превеликий жаль, це питання ще майже не досліджене в українській історіографії. Звичайно, Хмельницький не міг не знати про форми організації верховної влади в дунайських і італійських князівствах. Не могла не імпонувати йому й влада московського царя, його переяславського союзника. Але, мабуть, найбільше промовляла до нього організація державної влади в Голляндії і в Англії Олівера Кромвеля. Зокрема Лорд - Протектор і революційним походженням своєї влади, і її майже релігійним пуританізмом, і безмежною силою адміністративної екзекутиви ідейно - політично й особисто мусів імпонувати гетьманові Богданові, так само, як і Богдан, як відомо, користувався великою пошаною у Кромвеля.

Богдан Хмельницький зумів знайти геніяльну синтезу поміж старою традицією княжої України й новою ідеєю козацької державности. Збудована ним Українська Держава відродила великодержавний дух Київської Імперії Рюриковичів, втілений в нових формах Гетьманської Держави, зроблених з доброго й міцного козацького матеріялу на модерний европейський зразок. Тим самим нав'язано тяглість української державної традиції, стару українську державницьку ідею перекинуто майбутнім поколінням нації. Історіографічну схему київських академіків заступила жива реальна дійсність українського державного будівництва. І попри всі несприятливі обставини зовнішнього і внутрішнього розвитку України, навіть в найтяжчі часи державного занепаду нації, ідея української державности жила й присвічувала сучасникам і нащадкам, своїм і чужим. І в їхній вдячній пам'яті ім'я Великого Будівничого Козацько-Гетьманської Держави залишилося назавжди символом вічности української державности й неминучости її остаточної перемоги. Як українські патріоти мазепинської доби, так і ми — „за душу Хмельницького всегда Бога молим і ім'я його блажим".

І. К.

Про Гетьмана Богдана Хмельницького

(1648—1657)

ПІД ЧУЖИМ ПАНУВАННЯМ

Це було 1648 р. Ціла Україна була під польським пануванням. Не було тоді добре на нашій землі. Селяни терпіли важку панщину, в поті чола працювали на панських ланах, платили великі податки і жили в нужді та біді. По містах наше міщанство чимбільше ниділо, усі ремесла, усю торгівлю загортали чужі. Духовенство було вбоге, безпросвітне і у великій погорді.

Але найтяжче жилося запорізьким козакам. Наші славні лицарі кілька разів робили повстання проти Польщі, щоб добути волю рідній країні. Але у війні їм не повелося. Польські війська розбили наших, і козаки дісталися у важку неволю. Число козаків зменшено до 6000 і списано їх у реєстр (спис). Ті реєстрові козаки мали бути під польською командою: настановлено над ними полковників з польської шляхти. Ті полковники не дбали про запорізьке військо і якнайгірше нищили запоріжців. Від усього майна, худоби, збіжжя козаки платили дань польській старшині, здобичу, що добули на татарах, мусіли віддати полковникам. Як котрий козак умер, його вдову і діти шляхта уважала за мужиків і примушувала до панщини. Як подобалась шляхтичеві козацька сіножать, поле або хутір, він виганяв звідтам козака з його сім'єю, а майно його брав собі.

Важко було запоріжцям терпіти ті знущання. Вони ж

були люди військові, заслужені у війнах з татарами й турками, вкриті славою, — а тут мусіли слухати польських панів і їх економів, як кріпаки або невольники. Запоріжці кипіли гнівом й обуренням на поляків і чекали тільки доброї хвилини, щоб підняти знов повстання і побити своїх гнобителів.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Недалеко Дніпра, в хуторі Суботові під Чигирином, проживав козацький сотник Богдан Хмельницький. Він був родом з малої шляхти. Його батько, Михайло, був урядовцем у Чигирині, господарив на селі і заснував свій хутір у степу. Свому синові бажав він дати вищу освіту й посилав його до шкіл в Києві і Ярославі в Галичині. В 1620 р. Михайло Хмельницький ходив на війну проти турків і поляг у битві під Цецорою в Молдавщині.

Богдан був також у поході і дістався до турецької неволі. Два роки прожив як бранець під важким турецьким гнетом. Але нарешті повелося йому визволитися, і він вернувся в Україну.

Тоді вступив до запорізького війська, служив як простий козак, а по кількох роках дослужився уряду сотника. Жив він у Суботові і вів дальше батьківське господарство.

Але прийшли війни з Польщею, нещасливі для козаків. Хмельницький знайшовся у такій самій біді, як і всі його товариші. Почали його переслідувати поляки. Найбільше завзявся шляхтич Чаплинський. Він вподобав собі хутір Хмельницького в Чигирині і хотів дістати його в свої руки. Як Богдан раз пішов у похід на татар, Чаплинський з своїми слугами наїхав на Суботів, забрав йому всю худобу, коні, збіжжя й инший добуток, малого ж синка Хмельницького так побив, що хлопець помер.

ЗАПОРІЖЦІ У КОРОЛЯ

Хмельницький вернувся додому і зараз подав жалобу до суду. Але його там висміяли: „Суд має давати справедливість шляхті, не козакам“. Тоді Богдан поїхав з іншими козаками до Варшави до короля. Тодішній король Володислав не любив шляхти, бо пани нізащо мали королівську владу і не слухали наказів короля. Він бажав

помогти запоріжцям, та не мав до цього сили. „Ви люди лицарські“, сказав він, „у вас шаблі при боці, — робіть самі справедливість!“ Щоб козаки могли свобідніше прожити, король постановив уладити велику війну проти турків і дозволив козакам готовитися у похід. Для більшої певности король дав козацьким послам листи з своїм підписом і печаттю та новий прапор.

КОРОЛІВСЬКІ ЛИСТИ

Але королівські листи взяв до себе на переховання козацький осаул Барабаш. Він приятелював з поляками, дбав за панську ласку і не хотів сказати козакам, про що пише до них король.

Тоді Богдан Хмельницький задумав хитрощами добути ті листи. Він запросив до себе Барабаша на бенчет, частував його дорогими напитками й говорив: „Годі тобі, пане брате, листи королівські ховати, — чи не могли б ми хоч удвох їх прочитати, козакам козацькі порядки подавати, за віру християнську достойно стати?“ Відказав йому Барабаш: „Нащо нам, козакам, козацькі порядки давати? Чи не лучше нам з ляхами, мостивими панами, в мирі пробувати, з упокоєм хліб-сіль споживати, як в похід іти, своїм тілом комарів годувати?“

Хмельницький розсердився на Барабаша за таку мову, але не дав пізнати по собі гніву і приймав його ще кращими напитками, аж Барабаш п'яний повалився на землю. Тоді Богдан зняв йому з пальця золотий перстень, з кишені вийняв ключі, з-за пояса забрав платок і закликав слугу вірного: „Сідай на коня і чимскорше поспішай у Червне, поклонися пані Барабашевій, передай їй ті речі і проси, щоб видала королівські листи.“ Слуга виповнив наказ. Барабашева жінка зачудувалася, що Барабаш хоче дати королівські листи Хмельницькому, але як побачила перстень, платок і ключі чоловіка, показала післанцеві, де шкатула, і він забрав листи та повіз Хмельницькому. Тоді Богдан відіслав сплячого Барабаша додому, а сам почав приготовлятися до виїзду на Запоріжжя. Барабаш розлючений казав його арештувати, але приятель Хмельницького, полковник Кричевський, потайки випустив його з в'язниці. Богдан сів на

коня і в товаристві кількох вірних козаків виїхав на Запоріжжя.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НА ЗАПОРІЖЖІ

На Запоріжжі по різних островах було багато козаків, що повтікали з-під шляхетського панування і жили з ловів і рибальства. Багато було між ними таких, що колись воювали з татарами й турками, багато досвідчених вояків, що брали участь у війнах з поляками.

Хмельницьхий зібрав їх на раду, розказав їм про всі насильства поляків, прочитав листи короля й завізвав до боротьби з Польщею. З радістю прийняли запоріжці зазив Хмельницького. Здавна вони мали охоту іти проти ворогів України й тільки чекали на добру нагоду і на доброго полководця. Козацька рада вибрала Богдана Хмельницького гетьманом і передала йому в руки старинну булаву давніх запорізьких гетьманів. Хмельницький став готовитися до війни.

СОЮЗ З ТАТАРАМИ

До війни з поляками Богдан Хмельницький постановив взяти собі на поміч татар. Татари були дотепер ворогами козаків. Але гетьман думав, що поляки ще гірші вороги України і спершу їх треба побити, — на татар прийде черга колись пізніше.

Хмельницький мав при собі молодого хлопця-татарина, сина одного з татарських вельмож. Він взяв його в полон у якійсь битві, затримав у себе в Суботові і щиро ним опікувався. Хлопець дуже прив'язався до свого пана, але все тужив додому. Тепер Хмельницький відіслав його з кількома козаками до Криму. Батько хлопця втішився дуже сином і з вдячности обіцяв підперти козацьку справу перед ханом. Хан згодився зробити мир з козаками і вислати їм на поміч кілька тисяч татар. Хмельницький умовився, що буде платити татарам за їх службу, вони ж присягли, що не будуть брати в полон українців, ані не нищитимуть українських осель.

БИТВА НА ЖОВТИХ ВОДАХ

Весною 1648 р. вирушив Хмельницький з Запоріжжя. Польський полководець, гетьман Микола Потоцький,

вислав проти козаків у степи свого сина Степана з польським військом. Також і реєстрові козаки мали іти проти Хмельницького; вони їхали човнами Дніпром під

Український Кромвел — Б. З. Хмельницький

проводом Барабаша й інших старшин. Поляки ішли в степи безжурно, не знаючи, які сили у Хмельницького. „Ми на тих мужиків навіть не піднесемо шаблі, а розженемо їх нагайками!“ — перехвалювалися польські пани.

Але гетьман Хмельницький надійшов несподівано з козаками й татарами й окружив польський табір на

Жовтих Водах. Кілька днів тривала боротьба, бо поляки мали добру зброю; але вкінці 15. травня запоріжці перемогли. Багато польського війська загинуло, інші дісталися в полон. Степан Потоцький був ранений і помер в козацькій неволі.

Зараз прилучилися до Хмельницького й реєстрові козаки. Вони неохотно ішли проти своїх братів і думали злучитися з повстанцями. Як тільки дізнались, що Хмельницький переміг молодого Потоцького, кинулися на своїх полководців-шляхтичів і їх побили. Погиб тоді і Барабаш, якого козаки ненавиділи за те, що був прислужником поляків.

БИТВА ПІД КОРСУНЕМ

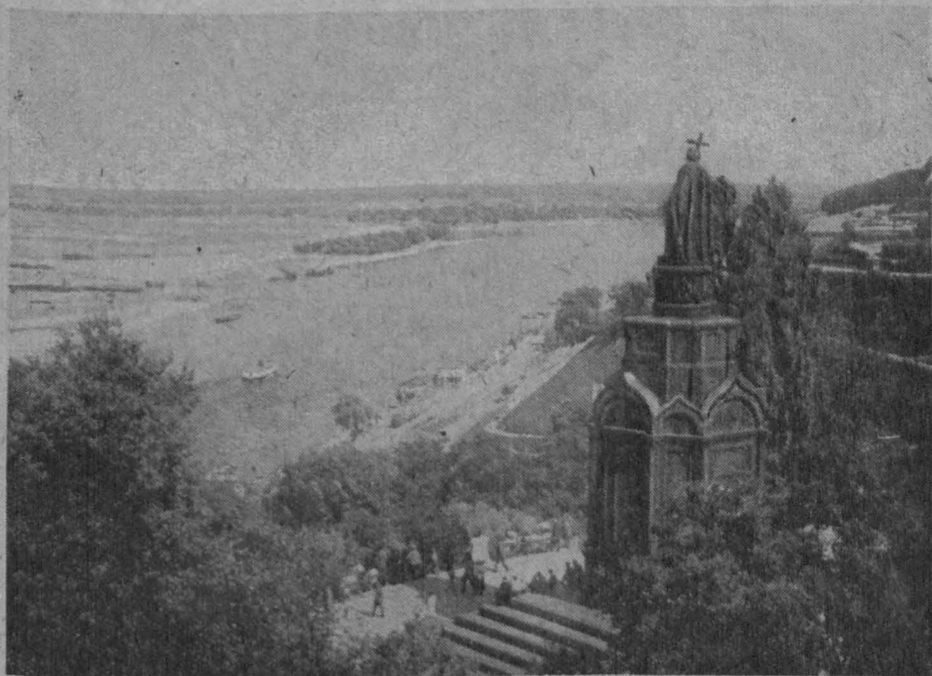
Старий гетьман Микола Потоцький зібрав тимчасом все польське військо і з другим гетьманом Калиновським пішов проти козаків. Але як дізнався про погром сина, хотів вернутися назад у безпечне місце. Тоді Хмельницький вислав погоню за ним. Козаки випередили поляків і під Корсунем уладили засідку в лісах: перекопали дороги, збудували шанці і чекали з гарматами на ворога. Польські війська необережно ввійшли в це місце і знов понесли поразку 26. травня 1648 р. Обидва гетьмани, багато шляхти, все військо пішло в неволю. Козакам і татарам дісталася велика добич.

Шуткували тепер запоріжці з гордих панів і співали в думах: „Гей, пане Потоцький, чом в тебе розум жіноцький? Не годишся ти воювати, лучше було в Кам'янці Подільськім пробувати, печеного поросяти, куриці з перцем уживати, як з нами козаками воювати! Навчать тепер тебе кримці-татари кобилину жувати, кумисом запивати!"

НАРОДНЄ ПОВСТАННЯ

Мов блискавкою розійшлися по всій Україні вісті про перемоги Хмельницького. Спочатку люди не вірили, що все те правда, бо втратили вже надію на кращу долю. Але як дізналися від очевидців про битви на Жовтих Водах і під Корсунем, плакали з радости і славили запоріжців і гетьмана за їх хоробрість і силу. „Висипався Хміль із міха, наробив ляхам лиха" — приказували собі весело.

Богдан Хмельницький розіслав на всі сторони своїх післанців, закликаючи народ до війни з поляками. В ближчі сторони їхали козаки зі зброєю в руках, з прапорами, і відчитували всім вголос універсал (письмо) гетьмана. В дальші околиці запоріжці йшли перебрані за купців, чер-

Пам'ятник св. Володимира Великого в Києві

ців, старців і всюди закликали селян до боротьби з панами.

По всій Україні пішло повстання, мов вогонь. Селяни нападали на двори, палили панські будинки, забирали худобу, збіжжя, виганяли або убивали панів. Хто з польських панів завчасу не втік на захід, до Польщі, той мусів прощатися з життям. По містах міщани замикали до в'язниць польських урядовців, ксьондзів, касували польські уряди й установи. За давні кривди і зневаги народ відплачував своїм гнобителям.

МАКСИМ КРИВОНІС

В боротьбі зі шляхтою помагали селянам і міщанам козаки. Найбільше славив народ полковника Максима Кривоноса. Він з роду не був українець, а походив з далекої чужини, зі Шкотії. Воював багато в Німеччині, потім пристав до козацького війська і боровся за Україну, як за свою рідну землю. Кривоніс ненавидів шляхту і нищив польських панів. В пісні співали про нього: „Перебийніс водить не много, — сімсот козаків з собою, рубає мечем голови з плечей, а решту топить водою!"

Кривоніс здобув собі славу у боротьбі з князем Яремою Вишневецьким! Ярема був правнуком славного козацького гетьмана Дмитра Вишневецького, що оснував Запорізьку Січ, — але нічим не був подібний до свого прадіда. Він зрадив свій народ, перейшов на латинський обряд, окружався поляками і ненавидів козаків. Страшно карав він селян, що пристали до повстання, осліплював нещасних людей, калічив, казав четвертувати. Але Кривоніс виступив з військом проти Яреми і так його побив, що він утік до Польщі і довго не показувався в Україні.

КОЗАЦЬКА УПРАВА

По всіх селах і містах, звідкіля народ вигнав поляків, гетьман Богдан Хмельницький скасував польські уряди і установив козацькі. По більших містах настановлено полковників, по містечках сотників, по селах отаманів. Гетьман наказував їм заводити всюди лад і порядок. Заборонено палити без потреби панські двори й будинки, нищити хліб, вирізувати худобу. Всякі засоби поживи з шляхетських маєтностей треба було відвозити до козацького табору. Гармати, що були по замках і дворах, рушниці, шаблі й усяку зброю забирали також до війська.

Гетьман дозволив кожному записуватися до козаків. Але хто раз вступив до війська, мав слухати військових прав і робити, що йому наказано. Неслухняних і своєвільних карано тяжкими карами. За менші провини для сорому приковували до гармат, за великі злочини військові судді засуджували на смерть.

Ті зарядження Богдана Хмельницького припали всім до вподоби, — кожний охотно виповняв, що йому доручено. В короткому часі в усій Наддніпрянщині настав

спокій, — селяни господарили безпечно по своїх полях, міщани вели ремесла і торгівлю, козаки й новобранці вправлялися у військовому ділі і готовилися до дальшої війни.

БИТВА ПІД ПИЛЯВЦЯМИ

В Польщі умер тоді король Володислав, що був прихильний козакам. Нового короля ще не було, і в польському краю рядила сама шляхта. Польські пани рішили дальше боротися з козаками. До ведення війни заставили вони трьох полководців. Один з них дещо розумівся на війні, але був дуже старий і немічний, другий був учений в латинських школах, та не вмів воювати, третій був дуже молодий. Гетьман Хмельницький назвав їх коротко: перина, латина, дитина. Пани вибиралися на війну, як на весілля: їхали в гарних повозках, вели з собою багато служби, везли вози повні всякого добра. Богдан Хмельницький заступив їм дорогу під Пилявцями на Волині і 23. вересня 1648 р. ударив на польський табір. Тоді на поляків прийшов такий страх, що і старшина і військо стали утікати, мов божевільні. Ніхто не хотів слухати наказів, кожний дбав тільки про те, щоб знайтися якнайдальше від страшних запоріжців. Три польські полководці побігли перші.

На місці залишився великий табір, повний усякого добра й розкоші. Гармати, шатра, вози, дорогі килими, футра й убрання, шаблі оправлені золотом, рушниці сідла, — всякі присмаки печені й варені, меди, вина, — все те забрали козаки. „Добре, добре пани вибрались на весілля і бенкет, нам славу завдали: тільки кошту багато положили, сто тисяч скарбу промарнували“ — так співали козаки. Українське військо добуло нову славу. Поляки вкрилися вічним соромом.

В ГАЛИЧИНІ І ХОЛМЩИНІ

З Пилявець гетьман Хмельницький пішов до Галичини. З радістю вітали запоріжців мешканці галицької землі. Вже триста літ минуло, як в Галичині умер останній український князь (1340 р.), ніхто й не пам'ятав українського панування, ніхто не мав надії, що поляки вступляться колись з української землі. Аж тут неспо-

дівано ввійшли українські війська! Всі кинулися до повстання, — селяни, міщани, духовенство, навіть та частина шляхти, що лишилася вірна українському народові. З сіл виганяли панів, по містах в'язнили польських урядовців і ксьондзів, — всюди заводили козацьку управу з отаманами і сотниками.

Найбільше вславився у тій війні Семен Височан. Він був шляхтич, але здавна не любив польських панів і воював з польськими урядами. Тепер він обняв провід над селянським повстанням на Покутті за Дністром. Коло нього зібралося п'ятнадцять тисяч війська. Височан назначив полковників, сотників, отаманів, мав свої гармати, хоругви, військову музику. Свої відділи посилав на всі сторони, помагав селянам у їх боротьбі і очистив зі шляхти ціле Підгір'я.

Богдан Хмельницький прийшов під Львів і розпочав облогу міста. Але він не хотів нищити города, що його заложив колись український король Данило, прийняв від міщан окуп і пішов дальше на північ. Там гетьман увійшов у Холмщину, у ту нещасливу землю, що найбільше терпіла від поляків, і там став під містом Замостям. Але думав іти ще дальше, аж на Варшаву. В пісні співали тоді козаки: „Гей, ви хлопці, ви добрі молодці, не журіться, посідлайте коні воронії, садовіться, — та поїдемо в чисте поле, на Варшаву, наберемо червоної китайки та на славу!“

ПОВОРОТ НА УКРАЇНУ

У Варшаві поляки вибрали тоді нового короля, Івана Казимира. Він написав до Хмельницького листа, просив, щоб гетьман більше не воював Польщі і обіцяв, що Польща дасть українцям такі права, яких вони тільки захочуть. Хмельницький повірив словам короля і рішив повернутися.

З жалем прощали козаків холмщани і галичани, зі слізьми дивилися вони, як уступали запорізькі війська. Але козаки потішали їх: „Не журіться, ми ще повернемося до вас!“

І так гетьман з переможним українським військом вернувся в Наддніпрянщину і дня 27. грудня 1648 р. відбув святочний в'їзд до Києва. Вже здалеку виходили проти нього міщани, селяни, духовенство з процесіями. При во-

ротах міста стрічав гетьмана київський митрополит з єрусалимським патріярхом, що тоді приїхав в Україну. Професори і студенти київської академії вітали його промовами і співами. Славили його як переможця, освободителя Богом даного Україні, й тому названо його Богданом; величали його також другим Мойсеєм, що вивів український народ з польської неволі.

ПЕРЕГОВОРИ З ПОЛЯКАМИ

Невдовозі потім приїхали до гетьмана до Переяслава польські посли. Найстарший між ними був воєвода Адам Кисіль. Дивна це була людина. З роду він був українець, щиро любив свій народ, опікувався українськими школами, підпомагав церкви і братства, одного тільки не міг зрозуміти, що Україна повинна стати самостійною державою. Йому все видавалося, що українці можуть жити тільки під опікою Польщі, і він все старався наклонити козаків до послуху польському королеві. Козаки говорили про Кисіля, що йому українські кості обросли польським м'ясом!

Польські посли з плачем просили гетьмана, щоб він не воював з Польщею. Але Хмельницький відповів їм: „Шкода говорити багато! Коли Потоцький шукав мене над Дніпром, був час говорити зі мною, по Жовтих Водах і корсунській битві, був час нарешті, як я стояв під Пилявцями, під Львовом і під Замостям. Але тепер вже запізно! Вже я довів, що можу зробити, і покажу ще більше: я визволю з ляцької неволі увесь український народ! Поможуть мені в тім усі селяни аж по Люблин і Краків, і я не відступлю їх, бо це права рука наша. За границю війною не піду, досить маю добра й достатку в моєму князівстві в Україні, але по Львів, Холм і Галич. Стану я ще над Вислою і скажу дальшим ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи! І дуків і князів туди загоню, будуть з-за Висли кричати, знайду я їх і там певно. Не постоїть мені нога ніякого князя ані шляхтича в Україні, а захоче хліба котрий з найменших, нехай буде послушний запорізькому війську!" Польські посли виїхали з Переяслава сумні і налякані.

БИТВА І МИР ПІД ЗБОРОВОМ

Гетьман наказав знов готовитися козакам у похід і повів їх вдруге до Галичини 1649 р. Головним польським

вождем був тепер Ярема Вишневецький. Він думав іти проти козаків, але Хмельницький випередив його і під Збаражем замкнув польські війська. Тут поляки сиділи в облозі і на них прийшла така біда, що мусіли їсти кінське м'ясо.

На поміч Вишневецькому йшов король. Хмельницький вийшов проти нього і під Зборовом напав на королівське військо 16. і 17. серпня 1649 р. Козацькі полки так зручно окружили поляків, що король і все військо малощо не дісталося до неволі. Король Іван Казимир мусів розпочати переговори з українським гетьманом.

Під Зборовом заключено мир між Польщею і Україною. Поляки признали козацьке панування в Наддніпрянщині, а саме у воєвідствах київськім і чернігівськім. Границею від Польщі мала бути річка Случ, притока Прип'яті. „Знай же, ляше, по Случ наше!", говорили козаки. Від того часу Україна рядилася як окрема держава.

КОЗАЦЬКІ ПОЛКИ

Богдан Хмельницький поділив козацьку державу на полки. Полків було сімнадцять: 1. чигиринський, 2. черкаський, 3. корсунський, 4. канівський, 5. білоцерківський, 6. паволоцький, 7. уманський, 8. кальницький або вінницький, 9. брацлавський, 10. київський, 11. чернігівський, 12. ніжинський, 13. прилуцький, 14. переяславський, 15. кропивенський, 16. миргородський, 17. полтавський.

Начальником полку був полковник; при ньому була полкова старшина, — полковий писар, обозний, осаул, суддя, хорунжий. Полк ділився на сотні. На чолі сотні стояв сотник, при ньому сотенний писар, осаул і хорунжий. В містечках і селах були отамани.

При боці самого гетьмана була генеральна старшина, що помагала гетьманові в управі держави. Генеральний писар висилав накази й універсали до війська та вів переписку з чужими державами. Генеральний обозний — завідувач табором і гарматами. Два генеральні осаули виручали гетьмана у війську. Два генеральні судді судили військо.

ЧИГИРИН

Гетьманською столицею був Чигирин над рікою Тясмином, притокою Дніпра. Цей город лежить у самій сере-

дині України, — рівно віддалений від Сяну на заході і від Дону на сході, від Чорного моря на полудні і білоруської границі на півночі. Богдан Хмельницький вибрав собі це місце на столицю, бо тут недалеко було його родине село Суботів, тут мешкали самі козаки, близько був Дніпро і степи.

Чигиринський замок стояв на високій скалистій горі. Довкола був обведений валом, муром і тантами; на мурах і вежах стояли гармати. В долині під замком лежало місто, обведене також валом і дубовим остроколом; вхід вів через оборонні ворота в трьох місцях. Третій ряд укріплень був на полудні, від степів, — неперехідні ліси, поляни завалені деревами, глибокі рови, вовчі доли й інші засідки боронили переходу до столиці.

Двір гетьмана був у місті на площі біля церкви. Дім був звичайний козацький, бо гетьман вигоди не любив. Тільки гармата, що стояла перед двором, давала пізнати, що тут кватира головного вождя запорізького війська. В сусідніх домах були різні військові уряди: канцелярії, каси, військові склади й ін. Кругом мешкали козаки чигиринського полку,що були прибічною сторожею гетьмана.

На передмістях було людно й гамірно. З усіх сторін з'їздилися козаки, міщани, селяни, чужі купці. В крамницях можна було дістати всякі свої і чужосторонні товари. В одних продавано шовк, турецькі матерії, перські килими, перли, дороге каміння, — в других муку, сало, мед, рибу, дерев'яні й металеві вироби. По вулицях і торгах була глота людей всякого роду й народу; побіч українців донські козаки, білоруси, татари, москалі, турки, поляки, вірмени, греки, німці, шведи, — нераз у багатих убраннях, на гарних конях або у пишних повозах, — пани, дворяни, купці і військові.

Чигирин був тоді найславнішим містом на всю Україну.

СМЕРТЬ НЕЧАЯ

Поляки не думали додержати зборівського миру. Жаль їм було гарної України, великих маєтків і достатків, безжурного панування. Польські гетьмани стали збирати нове військо на українській границі.

Брацлавським полковником був тоді Данило Нечай, хоробрий і відважний лицар. Він розставив сторожу по

всіх містах, сам перебував у містечку Краснім і пильно уважав, що роблять поляки. Та польський гетьман Калиновський несподівано перейшов границю і напав на Красне. Нечай справляв тоді бенкет з товаришами. Але як дізнався, що поляки ідуть, схопив шаблю, сів на коня і кинувся на ворогів. Міщани хотіли здержати полковника, бо поляків ішла велика сила. Але він скрикнув: „Як? Я, Нечай, маю звідсіль втікати, свою службу козацьку ногами топтати, свою славу козацьку марне потеряти?“

Почалася завзята битва на вулицях міста. Поляг тоді полковий хорунжий поцілений кулею, — Нечай узяв прапор у свої руки і в першому ряді боровся з поляками. На його очах поляг його рідний брат. Поляки зайняли козаків і з другої сторони; конечно хотіли взяти полковника живим у неволю. Та Нечай, хоч ранений, не давався, але рубав шаблею кругом себе, так що гори польських трупів покрили вулицю. Нарешті вцілили його з рушниці, і славний лицар упав мертвий з коня. Давня дума оповідає, що поляки не дали похоронити тіла Нечая, а кинули його до ріки Богу: тільки голову запоріжці поховали під церквою.

БИТВА ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ І БАТОГОМ

Богдан Хмельницький вирушав тоді, 1651 р., з запорізьким військом і татарами проти поляків. На західній границі Волині, під Берестечком, козаки стали табором і окопалися валами. Почалася битва, спершу на гармати, потім козаки пішли на герць. Битва ішла добре і запорізьке військо було доброго духа.

Але прийшла несподівана зміна. Татарський хан, що стояв милю дальше, запросив гетьмана до себе. Хмельницький поїхав до нього з Виговським і з малим відділом козаків. В козацькім таборі чекали нетерпляче його повороту. Але прийшов вечір, — гетьман не вернувся. Прийшов і ранок наступного дня, — гетьмана не було; прийшов знов вечір, — так само. Козаки занепокоїлися. Полковник Іван Богун, що був тоді наказним гетьманом, тобто заступником Хмельницького, вислав козаків шукати гетьмана. І тоді дізналися страшної речі: хан був перекуплений поляками, зрадив козаків, захопив гетьмана і повіз з собою десь у степи, а татарам наказав уступати з поля битви за собою.

Поляки знали про це і почали стріляти чимраз дуж е на козацький табір. Між військом прийшло замішання. Козацькі служки і селяни, що не привикли до бою, стали тайком утікати, за ними заметушилися і деякі козаки. Богун з булавою в руці їздив по таборі і заспокоював військо, як міг, — але це багато не помогло. В таборі настав такий безлад, що треба було уступати. І тут знов прийшла

Софіївський Собор у Києві

страшна пригода. Коло Берестечка були великі багна і западини. Щоб мати перехід до табору, всюди побудовано мости. Але тепер під час відвороту найбільший міст не видержав тягару людей, коней і гармат та обломився, — тисячі людей потопилися в воді та болотах...

Поляки ішли за козаками і безупинно стріляли. Але запоріжці боронилися уперто. Один козак скочив на човен, та не міг відплисти від берега, бо його окружили поляки. Не мавши іншої зброї, тільки косу, боронився нею завзято кілька годин, відбиваючи ворогів, — аж кот-

ромусь полякові пощастило його убити.

Козацьке військо уступило до Білої Церкви. Приїхав туди й гетьман, — зрадливий хан за окуп відпустив його з неволі. Але не можна було дальше боротися, бо військо було перевтомлене. Хмельницький заключив тут мир з поляками, дуже некорисний для України: козакам лишилося тільки київське воєвідство, інші землі забрали поляки.

Берестецьку невдачу пімстили козаки 2. червня 1652 р. у битві під Батогом (над рікою Богом). Богдан Хмельницький з трьох сторін ударив на польський табір і розбив ворогів у страшний спосіб. На полі битви полягло більще як 20. 000 поляків, погиб також і сам гетьман Калиновський, що перший почав цю війну. Козацькі війська зайняли Брацлавщину і Чернігівщину, — Україна знову мала давні кордони.

ТИМІШ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Богдан Хмельницький мав двох синів, старшого Тимоша і молодшого Юрася. Він дуже любив своїх синів. Юрась був ще молодим хлопцем і ще кінчав школи; батько тримав для його науки вченого монаха. Тиміш був уже дорослий і разом з батьком ходив у походи на Польщу. Гетьман бажав зробити Тимоша своїм наслідником на гетьманство і пильно дбав, щоб його старший син пізнав добре військові справи і всю управу української держави. На жінку Тимошеві Богдан висватав доньку молдавського князя, гарну Розанду.

Але молдавські бояри підняли повстання проти свого князя. Тиміш з козацьким військом ходив на поміч своєму тестеві. Під час облоги міста Сучави на його шатро впала гарматня куля і Тиміш умер від рани. Гетьман як почув про смерть улюбленого сина, заплакав гірко. Тіло лицарського молодця перевезли до Суботова і тут похоронили з військовими почестями.

СОЮЗ З МОСКОВЩИНОЮ

Польща ніяк не хотіла помиритися з Україною. Кожного року польські війська йшли на Случ і нападали на пограничні міста, нищили й палили все, що стояло їм на дорозі. Та безконечна війна дуже втомила український народ.

Україна не мала доброго союзника. Татарський хан тільки дбав про добичу і готов був за гроші продати полякам Україну. Тому гетьман задумав знайти собі поміч деінде і звернув свою увагу на Московщину. Москалі були тієї самої віри, що українці, також не любили поляків, цар мав добре військо, — і Хмельницький думав, що Москва може стати добрим союзником України.

До Переяслава приїхали 1654 р. московські бояри, щоб умовитися з гетьманом про союз. Вони обіцювали, що цар полишить Україні її давні права. Москалі не будуть мішатися до української управи, не братимуть ніяких податків, шануватимуть українські звичаї. Як буде війна з Польщею або з татарами, московські війська прийдуть на поміч українцям.

„Чого ж ви жадаєте за все те?“ – питався Хмельницький. Бояри відповіли: „Ви маєте присягнуть цареві“. „Добре“, сказав гетьман, „ми присягнемо, що будемо вірні союзники Московщині, але ви присягніть, що цар дотримає нам слова і не зрадить України!“ — „Ні“, відказали бояри, „цар ніколи не присягає своїм підданим“. —„Чому ж це так“, казали козаки, „адже інші володарі складають присягу своєму народові!“ — „Наш цар — самодержавець і свому народові не присягає“, відмовилися москалі.

Побачив тоді гетьман і старшина, що Москва приготовляє якусь зраду. Але не було вже повороту. Прийшли вісті, що від заходу йдуть поляки на Україну, з полудня наступає татарський хан. Тоді Хмельницький згодився присягнути на союз з Москвою. Потім вислав послів до Москви і там уложено умову між Україною і Московщиною.

Від 1654 р. аж до 1917 р. Україна була в злуці з Московщиною.

МОСКАЛІ В УКРАЇНІ

Невдовзі прийшли в Україну московські війська. Ніби йшли проти поляків, але до бою не спішилися, а спершу стали шукати кватир в Україні.

Важкі були московські постої. Ніяке господарство, ніяка хата, ніяке поле ні город не могли встоятися перед московськими солдатами. Всюди був розбій, грабіж і кра-

діж. Не помагало й те, що міщани або селяни давали москалям самі, що було треба, — московським солдатам все було замало; вони нищили й руйнували все.

Найбільше терпіла давня столиця України, Київ. Москалі ввійшли туди непрошені й почали будувати собі твердиню. Київський митрополит гостро противився тому, гетьман також не дозволив на будову, але московський воєвода не слухав, — посередині Києва стала московська фортеця. Москалі всіма способами старалися утвердити своє панування в Україні і найбільше дбали про головний город; вони знали, що за ким буде столиця, за тим піде і цілий край.

БАЙКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Разом з московським військом гетьман вибрався проти поляків і знов прийшов під Львів. Тут зайшли йому дорогу польські посли. Королева прислала жінці гетьмана дороге намисто і в листі просила її, щоб заступалася за Польщею. Хмельницький просив послів сідати, прийняв їх гарно і почав оповідати таку байку:

„В давні часи жив один чоловік, що був дуже багатий, так що всі сусіди завидували йому. У того чоловіка був в хаті вуж, що нікого не кусав: господарі ставили йому молоко перед ямою, він їв і спокійно повзав собі по хаті. Але раз дали дитині їсти на землі. Вуж прийшов також і став пити молоко з миски. Нерозумна дитина замахнула ложкою і вдарила вужа по голові. Роз'юшений вуж кинувся і вкусив дитину. На крик прибіг батько і, розлючений, вдарив вужа сокирою, але врубав йому тільки кусень хвоста. Хлопець умер від укушення, а вуж сховався до ями і вже не виходив до людей.

„Від того часу господареві велося все гірше та гірше, гинула йому худоба, коні, бджоли, не родило збіжжя, знищився сад. Він терпів довго, та накінець пішов за радою до ворожбита. Ворожбит сказав йому: „Давніше ти жив у згоді з вужем і він приймав на себе все лихо; тепер він гнівається на тебе, і ти терпиш сам. Як хочеш давнього гаразду, іди до вужа і погодися з ним“. Чоловік зробив так, як радив ворожбит. Він поставив коло ями молоко і став припрошувати вужа. Але вуж відказав йому: — „Дарма ти, чоловіче, бажаєш, щоб між

нами вернулася така любов, як була перше. Як погляну на свій відрубаний хвіст, що я втратив через твого сина, зараз відновляється у мене гнів. Ти знов як згадаєш, що нема твого сина, також попадаєш у лють і хочеш мене убити. Досить буде між нами любови, а зробимо так: ти жий у своїй хаті, як тобі хочеться, я житиму в своїй ямі, будемо собі приятелями — здалека."

„Так само — говорив дальше гетьман — було між полякам й українцями. Колись козаки боронили своїми грудьми Польщу перед татарами й турками. За те вони не бажали більше, як стільки, щоб могли живитися тим, що поляки лишили їм десь на боці, так як той вуж жив собі у своєму куті. Тоді Польща була могутня і щаслива. Але згодом полякам стало завидно, що й українці живуть побіч них, вони стали нарушувати козацькі права, — немов били козаків по голові, як та дитина вужа. Українці не могли того терпіти, стали боронитися. Почалися довгі і страшні війни. Тепер ви хочете згоди з нами. Я скажу вам так, як вуж до господаря: лишіть нам нашу Україну, самі ж вертайтеся до своєї Польщі, кожний матиме своє, — будемо собі приятелями здалека!"

РОЗРИВ З МОСКОВЩИНОЮ

Під час походу на поляків Богдан Хмильницький переконався, що москалі прийшли в Україну не тому, щоб помагати козакам, а щоб самим тут панувати. Всі міста, що їх облягали козаки, навіть Львів, вони хотіли взяти на царське ім'я й лишити тут свої залоги. Цар не думав дотримувати своїх обітниць Україні. Москалі стали вести переговори з поляками і готовилися віддати Польщі половину українських земель. Царські бояри не допустили козацьких послів до тих перемов.

Козаки вернулися зажурені, — упали гетьманові до ніг з плачем: „Пропали ми, батьку, москалі запродали нас ляхам!" Гетьман скипів гнівом: „Діти, не журіться, — не будемо більше під московською рукою, кинемо царя, знайдемо собі інших союзників!"

Гетьман вислав зараз своїх послів до Швеції, до Туреччини, до Угорщини, до Молдавії і став приготовляти військо до війни з Московщиною.

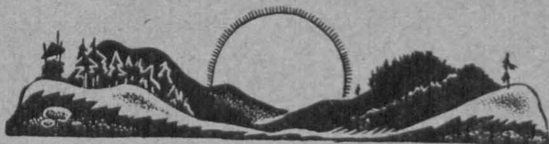
СМЕРТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

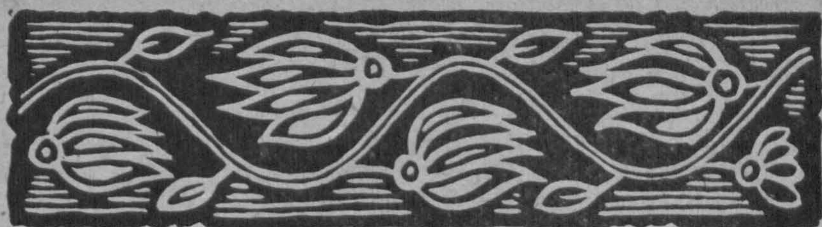
Але тут прийшла на Хмельницького смертна слабість. Зажурився старий гетьман, що буде з Україною, і скликав старшину на раду. Зійшлися судді, осаули, полковники, всі вірні товариші й дорадники гетьмана: „Я старий і хворий, не довго вже зможу вам гетьманувати, — виберіть собі нового гетьмана на моє місце". Заплакали з жалю козаки і сказали: „Не знаємо ми, кого нам гетьманом вибрати, хочемо твоєї ради послухати". Відповів їм на це гетьман: „Є між нами писар Іван Виговський, він десять років при мені пробував, всі звичаї козацькі пізнав, виберіть його, буде вам гетьманувати, козацькі порядки подавати".

Козаки не хотіли Виговського, бо він був родом шляхтич, не хотіли і Мартина Пушкаря, і Павла Тетері, і нікого зі старшин. „Так скажіть, кого ж за гетьмана бажаєте?" „Ми бажаємо твого сина, Юрася Хмельниченка, козака молодого". Покивав гетьман головою: „Панове молодці, моєму Юрасеві щойно сімнадцять літ, він зростом малий, розумом не дійшлий, козацьких звичаїв не знає" . . . „Ми будемо старих людей біля нього держати, будуть його добрими ділами навчати. Буде він між нами гетьманувати, нам порядки давати. Будемо його добре поважати, тебе, батька нашого, споминати". Заплакав тоді старий гетьман, сивою головою поклонився громаді і віддав булаву та бунчук молодому Юрасеві.

Богдан Хмельницький умер 6. серпня 1657 р. З плачем і риданням провадили його запоріжці з Чигирина й поховонили під церквою в Суботові.

Але домовина гетьмана не лишилася у посвяченій землі. Жорстокий польський гетьман Чарнецький в кілька років пізніше прийшов до Суботова і викинув кості гетьмана з могили. Та хоч гріб Богдана Хмельницького не лишився, слава його не загине, — він був найбільшим гетьманом України.

ЯРС

Місцями запорізькими

(Мандрівні нотатки)

ВЕЛИКИЙ ЛУГ

Липневим ранком 1939 р., коли східній небосхил ще тільки починав жевріти, я схопився з ліжка, швидко умився холодною водою, захопив із собою солом'яного бриля, сакву з харчами, і вийшов з міста Запоріжжя, де я тоді вчився.

„Піду пішки, більше буде вражень" — подумав я.

За містом стелилася широка долина, на якій траплялись кущі верболозу, зрідка на вогкій місцині росла гостролиста осока.

От і невеличка річка Кушугум, за нею починається Великий Луг, що його величали козаки „батьком", а Січ, яка часто переносилася з одного місця на інше, „матір'ю".

Перебігши Кушугум, я опинився в густих хащах верболозу та очерету, де різноголосо переливались пташині хори. Довкола оглядаючись, я милувався, як повільно клониться під легким вітерцем очерет, наче заколисує спогади про давнє минуле України.

Раптом з-під ніг пурхнула дика качка. Я здогадався, що поблизу, мабуть, є гніздо. І справді не помилився, бо за хвилину побачив, як між п'ятьма товстими очеретинами висіло вщерть наповнене яйцями гніздо, майстерно прикріплене до стебел.

„І як вона висиджує їх?“ - дивувався я, дивлячись на яйця, яких було щось біля двох десятків.

Поминувши галявину, вкриту чіпкою ожиною, я притишив ходу перед озерцем, що виразно відбивало в своєму дзеркалі чисте голубе небо і декілька білих, неначе хустки, пір'ястих хмарок. Риба плотвиця саме „терлася“, пускала на підводні рослини ікру. Вона підскакувала над поверхнею озерця, описувала в повітрі півколо і задоволено падала знову в прохолодну воду, розкидаючи бризки, що на сонці здавалися перлинами. Поруч озерця кучерявилися старі шовковиці й нудьгували давні, підточені літами, дупласті верби, біля яких працьовиті мурашки будували свої хати-могили. За півгодини ходи я набрів на латку полуниць і тут вирішив поснідати. Сонце вже припікало, так що бриль став у пригоді.

Закусивши червоними, як жар, полуницями, я простував далі. Якісь дивні думки почали обіймати мою голову.

— От чудове місце! — трохи не вигукнув я від захоплення, дивлячись на суцільну стіну верболозу. Але поділитися своїми враженнями не було з ким. Пройтися б групою! Та де там! Не той час настав. Запроси когонебудь сюди, то ще, чого доброго, націоналістом назвуть, потім „ворогом народу“, а тоді - поминай, як звали.

Раптом злетіла чайка, жалібно, як у Мазепиній пісні, кигикнула і повагом попливла в прозорому повітрі. Ще тяжче стало на душі. За ким вона плаче, жалібниця? Може за тими, хто колись козакував тут, набуваючи слави гучної? І здалося на мить: розгортаючи стіну верболозу, виходить чорновусий запорожець, при боці шабля, за червоним поясом куций самопал, на бритій голові смолянистий оселедець.

Аж боязко стало. Та це від самоти. Уява почала малювати полки, що виступають на баских конях, а попереду їдуть курінні в пурпурово-золотих жупанах.

Гримнула пісня:

А попід горою,
Яром — долиною
Козаки йдуть.

Гірко зідхнувши, я прямував далі. Сонце стояло вже посередині неба і давало себе відчувати. Сорочка прилипала до спини. Я вийшов на горбик і присів спочити

під молодим дубком, що ріс поруч засохлого гіллястого велетня, довкола якого рясно вився дикий хміль.

„Може, саме на цьому місці спочивав якийсь козарлюга, щоб потім знову йти на захист рідного краю від кримських бісурменів“, — думав я. І серце притишено билося, наче з поваги до цієї місцини.

Великий Луг — справді великий. Його довжину не вбереш і в сотню кілометрів. То ж я, уволю наблукавшись, пізно ввечері повернувся в село Кушугум, де й заночував.

ЗУСТРІЧ ІЗ КОБЗАРЕМ

В Кушугумі зустріли мене неохоче, але коли дізналися, що я побував у Великому Лузі і взагалі цікавлюсь козаччиною, то пройнялися навіть повагою: з усього було видко — пам'ять про запоріжців тут любовно зберігається. В господаря хати я дізнався, що в цьому селі принагідно перебуває кобзар. Радий такій несподіванці, я зразу ж запропонував:

— Ідемо до нього!

— Не будь гарячим, як окріп, — прохолодив мене мій господар і запросив до вечері, галушок із рваного тіста, присмажених на сковороді.

Після вечері ми вже були в кобзаря. За столом сидів мовчазний дідусь і не звернув на нас майже ніякої уваги.

— Прийшов послухати вас, — сказав я кобзареві. Дідусь незадоволено підвів на мене очі й відрубав:

— Хіба й комсомолія любить бандуру?

Ці слова, немов ножем, полоснули мені по серцю.

— Я, поперше, не комсомолець..., — почав було я, але скоро відчув, що мені соромно, бо ж більшість студентів, боячись привернути до себе увагу, справді цуралася рідних пісень і співала „на всє лади“ по-московському. Адже так було велено.

Довелося використати ввесь арсенал свого красномовства, щоб довести цьому докірливому дідусеві, що не вся молодь збільшовичена.

Значить: козацький рід ще не перевівся,— підсумував радісно він і, не чекаючи прохання, сам узявся за бандуру.

Сумно бринькнули струни, і кобзар виконав „А вже

років двісті, як козак в неволі". Я багато знав козацьких пісень, але цю пісню почув тоді вперше. Так глибоко вона вразила мене! Вже пізніше я дізнався, що ця пісня була більшовиками заборонена. Проте спритний дідусь кінцівку пісні зумів так завуалювати, що до нього було годі причепитися.

Згодом кобзар співав „Ой наступила та чорна хмара", „Усі гори зеленіють" та інші. На закінчення щедрий дідусь утнув жартівливу козацьку. В пам'яті зберігся кінець цієї пісні:

Славні хлопці-запорожці
Вік звікували, дівки не видали;
Як зобачили на болоті чаплю,
Отаман каже: „Ото, братці, дівка!"
Осавул каже: „Що я й женихався".

Опівночі повертався я, несучи в серці приємну насолоду від зустрічі з кобзарем.

НА ХОРТИЦІ

— Ну, то може покажете сліди першої Січі? — запитав я діда у вишитій сорочці червоною заполоччю. Він, як виявилося, здавна тут пас вівці, а тепер влаштувався сторожувати при будинкові відпочинку, аби жити на острові, де були колись козаки. „Люблю це місце!" — хвалився він людям, — „тут і померти хочеться, бо на цьому острові прадіди наші, як баба веретеном, славою крутили..."

— Можна й показати — погодився він і охоче повів кам'янисто-піщаними горбками та трав'янистими ярками!

— Оце й усе, чого вітер не розвіяв і дощ не розмив, — показав він на нерівну поверхню, по якій, звичайно, трудно було уявити, яка саме Січ була. Тільки скелі на березі нагадали мені картину Січі з якоїсь історії.

— То хоч розкажіть щось цікаве, — попрохав я.

Дід у вишитій сорочці хитро, але зичливо посміхнувся:

— Чого доброго, й записувати будете? Пам'ятаю, ще як до мого батька-чабана (земля йому пухом!) приїздив професор Дмитро Іванович Яворницький, то вони теж розпитували й записували. Потім прислали нам книжку свою. Правда, добре читати я не вмію, а картинки й

тепер онукам показую; отже про Січ я вам не буду розказувати — все уже записано, а от про Тараса розкажу: цього ще немає в книгах.

І він розповів про перебування Шевченка між лоцманів.

— Плив ото Шевченко Дніпром на плоті соснового бервення. От уже біля страшного-престрашного порога — Ненаситцем звався. Знімають лоцмани заялозені свої сорочки, одягають чисті: коли доведеться іти на той світ, то щоб чистими преставитися. А Тарас сидить собі на дошці, дивиться на береги і в ус не дує. Вже дехто з лоцманів шепоче „Отче наш“, а він, Тарас отой, щось зобачив на березі та й питає:

— А як зветься отся затока?

— Та годі вам! — каже хтось, — зараз не до того.

— А хіба що?

— Може Богу душу скоро віддамо. Дивіться!

Поглянув тоді Тарас на Дніпро. А він ревів, скакаючи через купини каміння, що стали йому на дорозі, ревів і розкидав білу-пребілу піну довкола. Перехристився тоді Тарас та й каже:

— Гей, та й могучий же Батько наш Славута! Я й на Волзі бував, а такого дива не бачив. Ач, як несе!

Хитнуло пліт і, мов трісочку маленьку, жбурнуло донизу. Не зчулися, як уже пороґи опинилися позаду. Тоді Тарас і каже:

— Жаліє Батько дітей своїх, бачте, не потопив нас, а якби це був якийсь Текелій — то й каюк йому!

— За що? — питає хтось.

— За що? За те, що обідив Батька нашого: дітей Дніпрових, козаків славних порозганяв. От за що!

— А правда, — згодився цікавий.

Проплившч ще трохи, аж сонце на пів дуба піднялося, й побачили Хортицю — так острів зветься. Загорівся Тарас — як дитина. Лаштує човна і вже хоче спускати його з плота.

— Та пождіть хвилинку.

Мовчить, а очі так і горять, як у малого хлопця до цяцьки. Тільки порівнялися з островом — метнувся Тарас на човна та й поплив із двома з нашого гуртку.

Розказували вже ті, що як зійшов тоді він на берег

— упав на коліна і плакав од радости, цілуючи землю.

— От де слава наша почалася! — а згодом похмурнів, устав на ноги й мовчки пішов ходити по острову, ні про що не питав, тільки ходив і суворо та пильно дивився на каміння, наче шукав якихось слідів...

— А в якому це році було? — питаю я в оповідача, вже вкритого срібною сивиною.

— А Бог його знає. Не скажу. Давно це було, літ сто тому, а може й більше. Мій батько, кажуть наші, був тоді молодим та дужим і служив старостою в лоцманів.

ЖОВТІ ВОДИ

Коло П'ятихаток я зійшов із потягу і, розглянувши заздалегідь накреслену географічну карту, пішов до Жовтих Вод пішки. Бита степова дорога, щедро засмалена південним сонцем, легко лягала під ноги, які несли мене, немов на крилах. Було радісно в передчутті зустрічі з тим прославленим місцем, що назавжди під іменем Жовтих Вод увійшло в історію України.

Ледве пройшов я кілька кілометрів, як мене наздогнало вантажне авто, повне дорідної пшениці. Порівнявшись зі мною, воно раптом зупинилося. Дверці шоферської кабіни, хряпнувши, відчинилися, і звідти виглянуло в типовій робочій кепці вилицювате обличчя.

— Слиш, єсть махра? Курньом? Падвєзу!

Мені зробилось нараз якось не по собі від цієї несподіванки, що нагло обірвала нитку думки, яка тільки но починалася. Я відповів, що не курець, і вилицювате обличчя ще швидше сховалося, як появилося, не запросивши мене сісти. Не встиг я нагадати про те багатообіцяюче „падвєзу", як автомашина захурчала і — тільки пилюга встала. Замість попередньої думки напливла інша, гірка, як степовий полин, що — вигнаний із лану — печально прив'явав біля шляху.

„Не ріками — повіддю тече українська пшениця до елеваторів, а звідти у незнану й похмуру північ, що поглинає все і завжди ненаситна..."

Та ось уже замайоріли спереду кущі глоду, а ще перегодя виріс із-за них укритий соломою та кураєм курінь баштанника. Пройшовши ще трохи, я побачив широкий схил до річки Жовті Води, ввесь усіяний вели-

кими, в відро завбільшки, кавунами й динями, що, вилискуючи під сонцем, нагадували полягле військо. Кавунів було так рясно, що баштанник, очевидно, не в змозі був кожного накривати кураїною, щоб він у холодку соковито визрівав.

Привітавшись до сторожа, що вистругував із дерева ложку, я почав було нарікати на спеку. Усміхнувшися, сторож мовчки підвівся, ступив до куреня і за мить повернувся з великим рябокорим „манастирем" і колодачем у руках: — Пригощайся.

Я торквув колодачем кору кавуна, і той дзвінко репнув, показуючи соковиту, червону з білими жилками „душу", що була приємно холодна і дуже смакувала.

— Як же живеться вам тут, діду?

Сторож мовчки вистругував далі ложку, лише знизав плечима:

— Так собі.

І тут я остаточно ствердив, що всі діди, на яких я полював, щоб щонебудь від них довідатися, були завжди мовчазні і замкнуті в собі.

— Та вам добре тут, мабуть, — наводив я діда на розмову. — Солодкі кавуни, славні Жовті Води...

— Та немає пуття! — перебив дід. — Хто їх там шанує?! Ось їхав перед тобою охтомобіль, а з нього вискочила нечиста сила та — мерщій на баштан. Вхопила, сатана, кілька кавунів та прямо з огудинням і поперла, прямо з коренем... „Та я тобі й сам дам, — кричу йому, — тільки по-людському рви", а він: „Нічаво, дєдка!" і — слід пропав. Хіба така наволоч шануватиме Жовті Води?

Та то ж росіянин, діду, — кажу йому.

— Лапотник поганий, кацап паршивий, — вилаявся баштанник, аж плюнув із пересердя, а потім, наче схаменувшись, хитро покосився на мене темним оком з-під насуплених брів, наче вимірюючи тим степовим зором, чи не забагато мені наговорив.

Уловивши цей багатомовний погляд, я посилював дух порозуміння між нами:

— Плавма пливе наша пшениця до них, а вони тільки беруть, все забирають...

Тут уже дід покинув стругати ложку і, стискаючи різальце в правій руці, почав аж вимахувати ним.

— Гаспиди, крашанки вже тягнуть. Повигадували пляни якісь: тільки давай, давай і давай, а щоб хоч на штани чогось привезли, так дулю з'їж.

Лише тепер я помітив, що баштанник був у полатаних, із лляного полотна, штанях. Замість ґудзиків були дерев'яні цурки (палички, посередині прив'язані до полотна нитками).

— Ось уже скоро десять літ сторожую, а ні одних штанів не дали. Варстат, що баба ткала колись, і той до колхозу взяли, а там розікрали чи попалили, нечистий їх знає.

Коли вже дід остаточно мені довіряв, тут йому розв'язався язик. Пішли ми поза кущі клоду до річки і довго ходили вздовж неї. Баштанник мені все розказував та показував, з якого боку наступали запорожці. Богданів білий кінь перед наступом заіржав так голосно, що його луну було чути аж в Олешках. А Кривоніс тоді прудко гнався за якимсь багатим маґнатом, а маґнат, щоб урятуватися, кинув Кривоносові чималий капшук золота, а Кривоніс наздогнав маґната, стягнув його з коня, підвів до того капшука та й каже ляхові: „Їж, стерво, оце награбоване в наших міщан золото, тоді не засічу". Маґнат зрадів та й почав те золото уплітати. Тільки докінчив капшук і — репнув, а замість золота потекли сльози народні та й дзюрчать — бо на тому місці криниця відкрилася — ось уже скоро три сотні літ. І тільки тоді криниця перестане плакати, як Україна вільна стане.

І ми з баштанником напилися джерельної води з криниці коло Жовтих Вод, річки, з боків якої росте звичайний очерет, зрідка лозник, вода по пояс — не більше, кольору не жовтого, а звичайного, синюватого.

МОГИЛА ІВАНА СІРКА

Вона стоїть над річкою Чортомлик у селі Капулівці поблизу міста Никополя. На невисокім горбі — з піщаного каменя надгробок у вигляді звуженої догори плити (вишина більше метра). Ще збереглася частина напису старо-українською мовою: „... Іоан Сірко Дмитрович отаман кошовий воска запорозского..."

Помер Іван Сірко 1680 р. Після поразки українсько — шведських військ під Полтавою розлютовані москалі

розрили цю могилу і останки кошового порозкидали по полі. Але знайшлися люди, що позбирали кості небіжчика і знову поховали на тому ж місці. Тоді ж таки було поставлено й цей надгробок, на якому з пам'яти висікли дату смерти, що, до речі, розходиться зі справжньою датою смерти Івана Сірка.

Місцеві селяни шанують пам'ять славного кошового. Розповідають про його надзвичайну відвагу й жорстокість у походах на кримських татар, що в ті часи постійно набігали на українські землі і набирали собі ясир... Одначе Іван Сірко проймався і жалем до людей, які терпіли нужду. Наприклад, сусіднє плем'я ногайців не мало випасу для своєї худоби. Кошовий рік-у-рік дозволяв їм пасти на запорозьких землях.

Українські історики зазначають, що Сірко дванадцять разів був обраний кошовим отаманом, 55 разів переміг татар у більших битвах, а в малих січах рубався майже щодня. Турки називали його „урус-шайтаном", тобто українським чортом, а султан наказував навіть молитися в мечетях, щоб Сірко загнув.

Такий хоробрий був наш великий предок.

КРИВИЙ РІГ — КОЗАЦЬКА НАЗВА

В Кривому Розі 84-літній Лепеха, „нащадок запорожців", як він сам себе назвав, розповів мені таку билицю про походження назви міста.

— Ще коли прадід мій бився на Жовтих Водах, тоді тут нічого не було. Так ото, по смерті Богдановій, прадід мій не захотів датись чужинцям у шори та й чкурнув до Низу. По дорозі він набрів на свіжий хутірець, що стояв на теперішній Чорногорці, трохи нижче, де зливаються Саксагань та Інгулець. Заїхав та й попросив у господині корячок горілки, щоб прополоскати козацьке горло. Вона, спасибі їй, винесла моєму прадідові доброї оковитої та запросила до господи. А в світлиці сиділа, неначе пава, повненька, як та маківка, хазяйська дочка. Мій прадід закусив уса та й зробився сам не свій: так зачарувала його та персона. Як там далі було — не відаю, але знаю, що господар хутірця був козак Ріг. З ним то мій прадід і ходив на бусурменів, що наш люд у неволі морили. Одного разу

в бою козак Ріг переломив собі ногу та й каже моєму прадідові:

— Одвези мене, товаришу мій, до мого хутірця, а я віддам за тебе свою дочку.

Зрадів мій прадід та й сповнив волю старого Рога, а сам перегодя й справив весілля, бо таки женився з красунею Рогівною.

Так ото й звали хутірець той Рогом, а пізніше стали називати Кривим Рогом, бо старий Ріг таки добре шкутильгав. За те всі його шанували! Він же край наш боронив од бусурменів...

— Пізніше, — закінчив Лепеха свою розповідь, — із хутора виросло село, а потім стало місто, а вже назву наші люди не захотіли змінювати, бо ще й досі шанують козака Рога.

1943 р.

Олекса Влизько

СЕРЦЕ

Гей, ти, серце, — сонячко гаряче,
Гей, ти, серце, — сонцем золоте! —
Від колиски невгамовна вдача
Оселилась з нами і росте!

Понесем же, серце, голі й босі
На одчай голівоньку свою!..
(...Скоро, скоро прийде злота осінь
І повисне тишею в гаю...)

Мабуть, так накреслено дороги
Та стежки зазорені мої, —
Щоб лягали вічно попід ноги
З голубого міста на гаї!

—

Народе, вір! Вір моєму слову! Над попелища і могили зніметься ясний, сніжнокрилий дух Правди і Волі!

Митрополит Андрей

Яр СЛАВУТИЧ

ЖОВТІ ВОДИ

(новий варіянт)

I.

Важке ядро метають пушкарі.
Встають дими, породжені боями.
О, судний дне! Будь справедлив над нами,
Даруй відвагу неповторній грі.

Дуднить земля. В зударі батарій
Тріщать вози. Густими полинами
На гривунах за злими драгунами
Кипучим валом плинуть лугарі.

„Гуляй, козаче!" — „Слава Кривоносу!" —
Гуде навколо, мов церковний дзвін,
І рубаки спішать на перегін

Під клекіт куль, у січу стоголосу,
Де між ляхів справля колодія
Козацька шабля, мов грімка змія.

II.

Гасає кінь біля лункого броду,
В густім диму, де військо полягло,
Свої шаблі і панцери й берло
Козацькій славі склавши в нагороду.

Нехай чекає вершника з походу
Серед вишень задумане село, —
Меткі шуліки сядуть на чоло
І очі вип'ють, мов криничну воду.

Та вірний кінь улана дожене,
Йому копитом черепа сягне
І, як козак, повернеться додому:

„Гей, оженився ваш коханий син,
Знайшов панянку на горбі крутому —
Глибоку яму, де шумить полин!"

Д-р Степан Баран

ВЕСНА НАРОДІВ
в австро-угорській Україні

ВСТУП

Австрія зайняла Галичину при першому розподілі Польщі в 1772 р., покликуючись формально на те, що в XIII ст. галицько-волинська держава належала короткий час до угорських королів, які до своєї титулятури прийняли були титул rex Galiciae et Lodomeriae — король Галичини і Володимирії (від міста Володимира на Волині). Цісарева Марія Тереса, анектуючи Галичину, прийняла теж титул королевої Галичини й Володимирії, і той титул носили австрійські цісарі до розпаду Австрії в 1918 р. В розподілах Польщі зайняла Австрія значні простори польських етнографічних земель по правому березі Висли з Люблином включно. Входила туди і українська Холмщина. Ті всі великі простори одержали тоді спільну назву Галичина (Galizien), хоч анектовані корінно польські землі ніколи не входили до галицько-волинської держави. Але Австрія не дала їм окремої назви, бо вони не мали ніякої польської історичної назви. Назву Галичина поширено й на них, і тільки для відрізнення польських земель від українських надано першим назву Westgalizien (Західня Галичина), а українські землі названо Ostgalizien (Східня Галичина). У віденському конґресі 1815 р. устійнено остаточно границі Галичини, які залишилися до 1918 р. Росія забрала тоді Люблинщину і Холмщину

в заміну за відступлення Австрії вузької смуги між річками Серет і Збруч, і відтоді границею між Австрією і Росією була річка Збруч. В 1846 р. прилучено до Австрії вільне місто Краків з округою. Адміністрація всіх тих просторів з назвою Галичина була відразу одноцільна, бо вони створили одну неподільну провінцію під управою губернатора у Львові. До Галичини прилучено теж і Буковину, що її Австрія анектувала від Туреччини в 1775 р. У склад Галичини входила Буковина аж до 1849 р., бо аж тоді, внаслідок заходів румунських бояр (дідичів), утворено з Буковини окрему коронну країну зі столицею в Чернівцях. Закарпатська Україна не входила ніколи до складу руської старокняжої держави. Вона належала до угорських королів і опісля разом з Угорщиною опинилася в границях Австрії.

Австрія застала Галичину у величезному занедбанні. Країна без шкіл, без доріг, без більших міст, без промислу і торгівлі, з бідним і цілковито закріпощеним польською шляхтою сільським населенням. Тому для її культурного і господарського піднесення треба було розпочати переведення основних реформ на всіх ділянках. Найважливішою реформою було скасування в 1782 р. кріпацтва і уведення замість нього панщини. Селянин перестав бути безправним кріпаком і став особисто свобіднішим під охороною державного права. Був він лише обов'язаний, відповідно до посіданого ґрунту, до означеної точно на дні безплатної пішої або й тяглої роботи в користь дідича. В заміну за це міг селянин користуватись безплатно дровами з лісу і на топливо та пасовиськом, що належали до дідича. До селянина-панщизняка належало теж і посідання управлюваного ним ґрунту і дохід з нього. Дідич не міг його з того дідичного ґрунту усунути, як це було з кріпаком, що був власністю дідича і прикований до землі. Треба ще згадати, що коли цісар Йосиф II. розкріпачив наших селян у 1782 р., то цариця Катерина II. якраз у рік пізніше закріпостила селян на Лівобережжі; — на Правобережжі залишилося кріпацтво ще з польських часів. Кріпацтво в російській Україні скасовано аж 1861 р., і тяжкої долі кріпака зазнав і наш найбільший поет Тарас Шевченко. Другою важливою реформою Йосифа II. був декрет з 1787 р. про створення рустикального земельного фонду. На його основі всі

землі, які 1. жовтня 1786 р. були в посіданні селян, мали залишитися в їх дідичному посіданні. Тих рустикальних, тобто селянських, ґрунтів не можна було прилучувати до дідичівських, т. зв. домініяльних (панських) ґрунтів. У 1819 р. переведено в Галичині земельний катастер, тобто спис і оцінку ґрунтів, як підставу до оподаткування, і вже тоді виявилося, що п'ята частина всіх селянських господарств не мала навіть двох морґів (один морґ — 57 арів). Отже в початках 19. ст., на 30 літ перед скасуванням панщини, пролетарські селянські садиби в Галичині творили п'яту частину всіх селянських господарств. У часі скасування панщини 1848 р. число пролетарських садиб дійшло у нас вже до 27% і дальше постійно зростало.

В хвилині прилучення Галичини до Австрії був уже повний занепад нашого культурного життя. Вищі наші верстви полатинщились і ополячились. Українське міщанство збідніло зовсім, виперте жидами на передмістя. Занепали і самі міста і в них міщанські братства, що, як напр. Ставропігійське Братство у Львові, відігравали впродовж 17 ст. видатну ролю в нашому національно-культурному і церковному житті. Сільське духовенство — від 1700 р. в Галичині в цілості уніятське — було вбоге і неосвічене та своїм соціяльним становищем і побутом не багато різнилося від кріпака-селянина. Народніх шкіл не було, і всюди царювала безпросвітня темнота. Уніятська церква, подібно як передтим православна, не добилася рівноуправнення аж до розвалу Польщі і була завжди принижена. Єпископом у Львові, у хвилині прилучення Галичини до Австрії, був Лев Шептицький, у Перемишлі Максим Рилло. Станиславівської єпархії ще тоді не було, її створено аж у 1884 р. Обидва ті єпископи поставили до австрійського уряду домагання рівноуправнення уніятської церкви з римо-католицькою, що Австрія і перевела, надаючи уніятській церкві назву греко-католицької. Австрія подбала теж про вишколення в Галичині і на Закарпатті греко-кат. духовенства. В тій цілі оснувала цісарева Марія Тереса при церкві св. Варвари у Відні в 1774 р. греко-кат. духовну семінарію, т. зв. Барбареум, якої вихованці — 14 з Галичини і 12 із Закарпаття — кінчали теологічні студії

у віденському університеті і дали нам перші кадри високоосвіченого духовенства. На заходи львівського єпископа Петра Білянського цісар Йосиф II. оснував у Львові 1783 р. греко-кат. генеральну духовну семінарію для всіх греко-кат. єпархій Галичини й Угорщини. Нові кандидати духовного стану мусіли вже тепер мати високу університетську освіту. Тому в 1784 р. цісар Йосиф II. оснував у Львові університет, а при ньому в 1787 р. т. зв. Studium Ruthenum з філософічним і теологічним відділами, на яких викладано в тодішній українській книжній мові. Сам університет — німецький — скасовано в 1805 р., а Studium Ruthenum у 1808 р. Львівський університет з німецькою мовою навчання відновлено в 1817 р., але вже без згаданої Руської Студії. Основано теж цілу низку гімназій у Східній Галичині, і на жонате греко-кат. духовенство наложено обов'язок посилати своїх синів до гімназій. Аж по скінченні тоді шостиклясної гімназії з німецькою мовою навчання і після дворічних філософічних курсів приймали кандидатів до греко-кат. генеральної семінарії. Питомці тієї семінарії кінчали свої чотирилітні студії на теологічному факультеті львівського університету, де викладано в латинській мові. В той спосіб за два-три десятки літ з початком 19. ст. усе без винятку греко-кат. духовенство в Галичині і на Закарпатті — отже і сільське — одержало високу університетську освіту і володіло добре латинською і німецькою мовами. З кадрів того освіченого духовенства вийшли перші національні пробудники і перші організатори українського життя в Галичині і на Закарпатті.

Почин до українського національного відродження Галичини вийшов від студентів теології львівського університету, питомців греко-кат. генеральної духовної семінарії. В 1832 р. постав у тій семінарії гурток, у якому вела провід т. зв. Руська Трійця — Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич. Вони займались студіями над відродженням слов'янських народів, головно чехів, словаків, словінців, сербів і хорватів, і рішили дати почин до національного відродження галицьких українців. Працею й заходами тієї трійки теологів, студентів львівського університету, вийшла в 1837 р. в Будапешті спільна праця — збірник „Русалка Дністрова", що є першою книжкою в живій українській мові в Галичині. Від

появи тієї книжки датується початок національного відродження Галицької України. Головним її пробудником був поет о. Маркіян Шашкевич, а дальше о. Яків Головацький, від 1848 р. перший професор новоствореної — першої в нашій історії — катедри української мови і літератури у львівському університеті. Крім теології, українці вчилися у львівському університеті теж і на різних світських факультетах і опісля, в 1848 р., коли упав абсолютизм і проголошено конституцію в Австрії, дали національних працівників та організаторів для широко розгорнутої праці Головної Руської Ради в 1848—1851 рр.

Уніятська київсько-галицька митрополія в Києві перестала існувати з початком 19. ст., бо Росія етапами скасувала унію на українських землях, зайнятих від Польщі. Заходами архипресвітера греко-кат. капітули у Львові о. д-ра Михайла Гарасевича, що закінчив свої студії у віденському університеті, відновлено в 1808 р. греко-кат. галицьку митрополію у Львові, в склад якої увійшли тоді три зпархії — львівська, перемиська і холмська. Першим галицьким митрополитом іменовано перемиського єпископа Антона Ангеловича, що теж закінчив свої богословські студії у віденському університеті. Згаданий о. д-р Михайло Гарасевич був найбільш освіченою людиною серед галицьких українців з початком 19. ст. Він володів добре латинською, німецькою, італійською і польською мовами та мав широкі зв'язки на віденському цісарському дворі і у Ватикані. Він редаґував якийсь час перший щоденник у Львові „Lemberger Zeitung" і написав кількатомову історію української церкви в латинській мові п. н. „Annales Ecclesiae Ruthenae".

За Польщі народніх шкіл по селах Галичини не було, кріпацькі відносини на це не дозволяли. Тільки за Австрії, за панування Йосифа II. (1780—1790), вийшли перші розпорядки про основування народніх шкіл у Галичині, головних і нормальних з німецькою мовою навчання по містах і тривіяльних — одноклясівок по селах і малих містечках, — з польською мовою навчання. В чисто українських громадах можна було основувати, на кошт громади, українські тривіяльні школи. В народніх школах з польською мовою навчання у Східній Галичині тільки греко-кат. релігії вчили в українській мові. На деякий час

уведено навіть шкільний примус для дітей у шкільному віці. Та незабаром, на домагання польських дідичів, той примус скасовано. Народні школи попали пізніше під контролю польських римо-кат. консисторій, що, очевидно, не виходило на добро для українського народу. Навіть у православній Буковині, де не було ні поляків, ні римо-католиків, усе народнє шкільництво до 1849 р. було під наглядом польської римо-кат. консисторії у Львові. Український греко-кат. єпископат у Галичині — перемиський єпискдп Іван Снігурський і львівський митрополит Михайло Левицький — пізніше перший український греко-кат. кардинал — щиро зайнялися поширенням і організацією українського народнього шкільництва в Галичині. Були це переважно т. зв. дяківки, де вчили місцеві дяки, а часом і священики. І таких шкіл ще за панщини, тобто до 1848 р., основано в краю чимало. Кваліфікованих учителів для народніх шкіл тоді ще не було. Але й ті скромні дяківки виконували в значній мірі культурну місію, бо вчили з українських підручників читати, писати і рахувати. В той спосіб і по українських селах та містечках люди ставали письменними, чого за Польщі не було. Так отже в нелегких панщизняних часах за Австрії громадилися в Галичині нові засоби національної енергії і свідомости, як живі соки в дереві під весну. І вони відразу розцвіли з приходом весни народів у 1848 р., коли упали морозні окови панщини й абсолютизму.

РЕВОЛЮЦІЯ У ВІДНІ. КОНСТИТУЦІЯ В АВСТРІЇ СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ

Віденський конґрес 1815 р. зліквідував довгий період революційного руху, що його започаткувала в 1789 р. велика французька революція і довголітні Наполеонські війни. Наполеон своєю зброєю і своїми військами переорав велику частину европейського континенту — від Мадріду по Москву, — розторощив багато держав і покликав до життя нові, найчастіше короткотривалі. Збурив він віковий февдальний устрій і дав почин до закріплення нового капіталістичного устрою, і, в зв'язку з ним, до нової кодифікації, головно цивільного, права. Видвигнув він і нову силу, досі притаєну, а саме національні

рухи різних народів на заході Европи. Це було помітне передусім у тих народів, що були розділені кордонами численних дрібних держав, як Німеччина й Італія, або поневолені іншими державами, як нпр. Польща. Словом, старий світ валився, а наростав новий, зміняючи суспільний устрій і політичну карту Европи. Проти великого новатора Наполеона, що прибрав собі титул цісаря французів, злучилися всі оборонці старого ладу, зокрема представники пануючих династій і родової аристократії. Наполеона повалено й заслано на острів св. Олени, а у Франції привернено давню королівську монархію. Віденський конґрес започаткував привернення старого ладу, якого оборонцями стали три монархи — австрійський цісар, російський цар і пруський король. В Европі запанувала реакція, що здушувала кожну свобідну думку. У проводі тієї европейської реакції стояв предсідник віденського конґресу князь Клеменс Меттерніх, канцлер Австрії і фактичний її керманич, що володів нею до весни 1848 р.

З початком 1848 р. розгорнувся в західній Европі новий революційний рух з метою повалення реакції, усунення абсолютизму та введення конституційної форми правління. Першою була революція в Парижі, а незабаром у Відні й Берліні. У березні 1848 р. вибухла революція у Відні, якою проводили головно студенти. Домагались вони уступлення Меттерніха і негайного проголошення громадянських свобід. Меттерніх утік закордон, а цісар Фердинанд І. прирік проголосити конституцію. Ту тимчасову конституцію для цілої Австрії проголошено в квітні 1848 р. Тоді скасовано цензуру й проголошено свободу слова, друку, зборів і товариств. Незабаром розписано вибори до австрійського парляменту, що, як конституанта, мав виготовити проєкт нової конституції. Вибори були загальні і рівні — отже без курій. Парлямент складався з 383 послів. З початком літа 1848 р. відбулися вибори до парляменту, і незабаром він зібрався у Відні на свої наради. Українці здобули тоді 39 мандатів, з того 34 з Галичини і 5 з Буковини. Тоді пороблено також заходи щодо скасування панщини та усамовільнення селян. Не ждучи рішення парляменту, цісар Фердинанд окремим декретом з 15. травня 1848 р. скасував панщину в Галичині, а в інших австрійських провінціях скасовано її аж у вересні 1848 р. ухвалою парляменту. Конституцію про-

голосив цісар і для Угорщини, де теж скасовано панщину. В цей спосіб наші селяни в Галичині, Буковині і на Закарпатті стали вільними громадянами після вікової неволі кріпацтва і панщини. Проголошені громадянські свободи дали спромогу перевести й першу українську політичну організацію для оборони національних прав, їх поширення і закріплення. Такою організацією була Головна Руська Рада у Львові, створена 2. травня 1848 р.

ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА

Головна Руська Рада у Львові, названа теж Народньою Руською Радою, зложена з активних представників нашого тодішнього громадянства у Львові і краю, передусім інтеліґенції духовної і світської, могла відразу постати тому, що й під абсолютистичним режимом назрівала поволі наша національна свідомість. Українці чи, як вони тоді звались, русини мали вже численну освічену верству — інтеліґенцію з університетською освітою, головно духовну. Та інтеліґенція взяла в свої руки керму нової політичної організації і перевела її в цілій Галичині. У проводі Головної Руської Ради станув єпископ Григорій Яхимович — пізніший греко-католицький митрополит — як голова, і крилошанин львівської капітули о. Михайло Куземський (в 1868-1871 рр. останній греко-католицький єпископ в Холмі) та Іван Борисикевич, з фаху правник, як його заступники. Керма організації була фактично в руках молодого, енергійного й підприємчивого Борисикевича, і він, поруч єпископа Яхимовича і провідника закарпатських українців Адольфа Добрянського, теж з освіти правника, був найзамітнішою особою на тодішньому нашому політичному овиді. Централя Головної Руської Ради була у Львові, а в поодиноких містах української частини Галичини мала свої окружні відділи, т. зв. Окружні Руські Ради, що їх число було 34. Провід і організацію в тих відділах становило майже виключно греко-католицьке духовенство, бо світської інтеліґенції було ще замало.

Головна Руська Рада розпочала свою працю організуванням першого в нашій історії часопису в живій українській мові. Був ним тижневик „Зоря Галицька“ під редакцією Антона Павенцького, якої перше число появилося у

Львові 15. травня 1848 р. В тому першому числі надруковано відозву (маніфест) Головної Руської Ради з 15. 5. 1848 р. до народу. Там вона, повідомляючи про своє утворення, проголошує національну єдність галицьких українців з наддніпрянськими, з якими творять один неподільний нарід. У тій відозві декларує вона самостійність і окремішність українського народу від польського і московського. Це важливе тому, що тоді поляки і москалі оспорювали нашу національну самостійність. Поляки вважали нашу мову за діялект польської, а москалі за діялект мови московської. Гол. Руська Рада сказала тут своє тверде слово і повела політичну боротьбу в обороні нашої культурно - національної самостійности. Вона повела боротьбу за здійснення наших домагань з різних ділянок: національно - політичної, культурно-шкільної, церковної і соціяльно-економічної. Принагідно зайнялась вона навіть і військовою організацією, а саме створенням українських ґвардій і батальйону руських гірських стрільців. Діяльність її була така всебічна, як ніоднієї пізнішої нашої політичної організації в Галичині аж до розвалу Австрії, і з національно-політичного боку мала якнайвиразніший український характер. І саме у ту політичну сторінку, у її широку розбудову й закріплення, вложила вона багато своєї праці і заходів.

ТЕРИТОРІЯЛЬНА АВТОНОМІЯ

Основним політичним домаганням Гол. Руської Ради був поділ Галичини на дві окремі коронні країни — польську на заході зі столицею у Кракові і українську зі східньої української Галичини й української північної Буковини зі столицею у Львові. Обидві коронні країни мали мати окремі власні законодавчі сойми і власну окрему адміністрацію з окремими намісниками. Урядовою мовою в українській коронній країні мала бути мова українська, що мала бути теж і мовою навчання у всіх публічних школах — від народньої до університету у Львові включно. Зовнішній характер усіх публічних урядів мав бути український, їх урядовцями мали бути українці. Був час, що той проєкт мав дані здійснитись, і навіть вже оголошено закон, що частинно його

здійснював створенням трьох соймів — у Кракові, Львові і Станиславові, однак зі спільною адміністрацією і спільним намісником у Львові. Це зроблено, щоб не дразнити поляків, що всіми силами противились поділові Галичини, що означав би кінець польського панування на етнографічно українських землях східньої Галичини. Незабаром прийшов абсолютизм, і в 1851 р. скасовано конституцію і закон про загальний поділ. Слід згадати, що в часі мадярського повстання проти Австрії в 1849 р. Гол. Руська Рада у Львові і закарпатські українці під проводом Адольфа Добрянського поставили ще ширше домагання, а саме створення з усіх українських земель — Галичини, Буковини і Закарпаття — однієї спільної української автономної території з власним законодавчим соймом і власною українською адміністрацією у злуці з австрійським цісарством. Це було приблизно те, що Центральна Рада в Києві третім універсалом з 20. листопада 1918 р., отже 70 літ пізніше, проголосила щодо Наддніпрянської України в федерації з Росією.

Гол. Руська Рада подбала, і то ще в 1848 р., про український національний прапор, національний герб і національний гімн.

Національним українським прапором став блакитно-жовтий прапор — блакитна барва вгорі, жовта внизу. Гербом був жовтий стилізований лев на блакитному полі. Той прапор і той герб стали опісля державними в Західньо-Українській Народній Республіці на основі окремого закону Національної Ради у Львові з 13. листопада 1918 р. Національним гімном галицьких українців з 1848 р. став вірш о. Івана Гушалевича п. з. „Мир вам, браття, всім приносим", незугарний мовою, змістом і мелодією, що його співали в Галичині при всіх наших національних обходах і святах аж до початку 20. ст., коли в загальне вживання увійшов сьогодні загально-український гімн „Ще не вмерла Україна". Домагання української національно-територіяльної автономії шляхом поділу Галичини і Буковини виконала Австрія аж у таємному додатку до Берестейського договору з 9. лютого 1918 р. Але його — як і цілого договору — з-поміж чотирьох контрагентів єдина Австро-Угорщина не ратифікувала (заходами поляків) і сама незабаром перестала існувати.

Галицькі поляки вже в 1848 р. старалися спаралізувати емансипаційні національно-політичні заходи Г. Руської Ради. Щоб їм протиділати, створили вони 23. травня 1848 р. окремий політичний комітет під назвою „Руський Собор", до якого увійшли представники польських маґнатів і шляхти з українського роду під проводом князя Льва Сапіги. Політичною метою Руського Собору було зберегти цілість тодішніх границь Галичини, а в ній і польське верховодство, щоб у майбутності передати й українців зреставрованій Польщі. Руський Собор почав видавати свій орган „*Дневникъ Рускій*" — „Dnewnyk Ruskij" кирилицею і латинкою під редакцією Івана Вагилевича, кол. члена Руської Трійці з 1832 р., що тепер пішов на службу поляків, як пізніше третій член тієї Трійці, о. Яків Головацький, на службу москалів. Ні Руський Собор, ні його орган не мали ніякого впливу на українців. „*Дневникъ Рускій*" перестав незабаром виходити, а Руський Собор розв'язала австрійська влада в листопаді 1848 р. після здушення польського повстання у Львові проти Австрії з 1. листопада 1848 р. Тоді теж розв'язано і польську політичну організацію у Львові під назвою „Ґлувна Рада Народова", що керувала від часу проголошення конституції цілістю польського політичного життя в Галичині, створила польську національну ґвардію і численну пресу у Львові, а в першу чергу виступала проти національно-політичної акції. Гол. Руської Ради.

Та акція розгорталася чимраз ширше. Гол. Руська Рада виготовила 9. червня 1848 р. пропам'ятне письмо до цісаря Фердинанда І. В ньому вичислено домагання українців, між якими на чоловому місці поставлено справу згаданого вище поділу Галичини. Вона вислала теж окрему депутацію до австрійського центрального уряду в Оломуці на Моравії, що після другої революції туди перенісся, а парлямент до недалекого Кромерижа.

Уряд в Оломуці прийняв депутацію 6. листопада 1848 р., яка і вручила йому згадане пропам'ятне письмо. Крім поділу Галичини домагалась Гол. Руська Рада дозволу на створення української військової ґвардії, введення української мови в усіх урядах і в школах усіх типів, усунення з публічної служби урядовців ворожих до українців. Піднесено там життєву для селян справу —

установлення комісій для розділу і справедливого вирішення спорів за ґрунти і ліси, що постали між селянами й дідичами на тлі т. зв. сервітутів. Уряд прийняв депутацію ввічливо, обіцяв розглянути точно предложені домагання і по змозі їх виконати. Однак, насправді, не багато з них виконав. Депутація здала звідомлення зі своєї поїздки й інтервенції в центральному уряді на пленарному засіданні Гол. Руської Ради у Львові 3. грудня 1848 р. і викликала в приявних великі надії.

Ті надії зв'язано і зі зміною престолу. Цісар Фердинанд І. абдикував, і цісарем став 2. грудня 1848 р. його 18-літній братанич Франц Йосиф І. Гол. Руська Рада вислала від себе депутацію до нового цісаря і предложила йому на окремій авдієнції ті домагання, що перше урядові. Цісар Франц Йосиф І. прийняв теж депутацію ввічливо і дав їй обіцянки. Тим більше, що потребував українців з огляду на повстання мадярів проти Австрії.

УКРАЇНСЬКА ПАРЛЯМЕНТАРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

Незабаром по проголошенні конституції видано виборчу ординацію до першого австрійського парляменту, що складався з 383 послів, вибраних загальним, безпосереднім і явним голосуванням. Як вже сказано, українських послів вибрано тоді 34 з Галичини, в тому значну кількість інтеліґентів, переважно священиків, з єпископом Яхимовичем, колишнім професором львівського університету, у проводі. На вісьмох послів з Буковини — українці здобули п'ять мандатів. Були це виключно селяни, зовсім неписьменні або малописьменні. Головою цілої репрезентації та її речником був визначний український діяч, єпископ Яхимович (1792-1863), голова Гол. Руської Ради. Парлямент зійшовся з початком літа 1848 р. і радив у Відні, а опісля (від жовтня того року до березня 1849 р.) в Кромерижі на Моравії. Головним його завданням було ухвалення конституції, якої проєкт він почав виробляти. Однак своєї праці не закінчив, бо з початком березня 1849 р. парлямент розв'язано і 4. березня 1849 р. накинено згори нову конституцію. Та тієї конституції не введено в життя, а в 1851 р. формально її скасовано і введено наново абсолютизм, що тривав аж до жовтня 1860 р.

Українська Парляментарна Репрезентація видвигнула і тут відоме домагання Гол. Руської Ради: поділу Галичини, в чому знайшла великий спротив польських послів, що їх речниками були: віцепрезидент парляменту, адвокат зі Львова д-р Франц Смолька і професор львівського університету д-р Фльоріян Зємялковський. В конституанті не вдалось українським послам перевести свого домагання поділу Галичини і створення в Австрії окремої української коронної країни. Український внесок підтримували деякі чехи, передусім їх провідник у парляменті д-р Франц Ріґер, і дехто з німців, але більшости цей внесок не одержав, хоч як гаряче боронив його голова Української Парляментарної Репрезентації, єпископ Яхимович. В парляменті увесь той недовгий час його існування йшла завзята боротьба між німецьким централізмом і федералізмом, тобто боротьба за перестрій австрійського цісарства на автономні національні країни. Чехи видвигнули домагання привернення т. зв. прав корони св. В'ячеслава, тобто чеської держави, зложеної з Чехії, Моравії і Шлезька, у злуці з Австрією. Парлямент, законом з 7. вересня 1848 р., скасував панщину в цілій державі; в Галичині скасовано її ще в травні 1848 р. Однак він не уреґулював найважливішої для недавніх панщизняків - селян справи, а саме справи сервітутів, тобто вживання ними лісів і пасовиськ. Це було болюче з господарського боку передусім для наших селян. Зате дідичі за скасування панщини одержали значне грошове відшкодовання, т. зв. індемнізацію, яку сплачувано довго з податкових грошей. Галицькі селяни на Буковині і Закарпатті одержали свободу, але рівночасно залишились і надальше у великій економічній залежності від чужих їм і ворожих дідичів.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОНҐРЕС У ПРАЗІ

Революційний рух у Західній Европі в 1848 р. видвигнув між іншими і змагання німців та італійців до об'єднання кожного з тих народів у одну національну державу. Німці, поділені до того часу на більше як два десятки малих держав, рішили скликати спільний парлямент до Франкфурту над Майном для створення спільної держави: Дойчер Бунд — Німецький Союз. До нього мали ввійти, крім німецьких країн Австрії, ще й чеські країни,

що було б величезною національною загрозою для чехів. Тодішні чеські провідники: Франц Паляцький, Франц Челяковський, Павло Шафарик, Карло Зап, Карло Гавлічек Боровський і згаданий вище Франц Ріґер рішили скликати до Праги, у противагу Франкфуртові, Слов'янський Конґрес для своєї оборони і для оборони австрійських слов'ян перед німецькою небезпекою.

Гол. Руська Рада вислала на цей конґрес делеґацію під проводом Івана Борисикевича. Крім нього входили до неї о. Григорій Гинилевич і укінчений студент теології Олекса Заклинський. До тієї делеґації увійшов теж Адольф Добрянський із Закарпаття, що був членом Гол. Руської Ради як відпоручник Закарпаття. Делеґації доручено піднести на конґресі передусім справу поділу Галичини і перебудови Австрії на федерацію автономних національних територій. І Руський Собор вислав від себе теж окрему делеґацію до Праги під проводом вище згаданого кн. Сапіги, щоб не допустити на конґресі до прийняття ухвали про поділ Галичини. І це остаточно їй пощастило.

Конґрес відкрив чеський історик Франц Паляцький довшою промовою, вітаючи делеґатів усіх слов'янських народів з Австрії і гостей з Росії, між якими був відомий пізніше анархіст Михайло Бакунін і українець Гояцький. Паляцький подав теж мету конґресу і його програму. Наради розпочалися 2. червня 1848 р., але вже 12. червня, на наказ австрійської влади, конґрес розігнано перед закінченням його праць. Чеським аранжерам конґресу ішлось про те, щоб з нарад усунути українсько-польський спір з приводу Галичини й українського домагання її поділу. Заходами Паляцького і Бакуніна створено спільну українсько-польську секцію, і вона вирішила справу поділу Галичини передати до вирішення майбутньому галицькому соймові, що було рівнозначне з її погребанням. Конґрес виступив однодушно проти мадярських і німецьких посягань по слов'янські землі і зайнявся виробленням проєкту перебудови Габсбурзької монархії на федерацію автономних народів, вибрав окрему комісію, яка однак своєї праці не встигла вже закінчити. Видав він тільки маніфест до европейських народів, де закликав мадярський уряд направити кривди, що їх Мадярщина заподіяла сербам, хорватам, словакам і україн-

цям. Крім того ухвалено адресу до цісаря Фердинанда І., у якій поміщено теж домагання українців, що українська мова має бути урядовою мовою побіч польської в Галичині та введена у вищі і нижчі школи. Політично дуже рухливий і зі значною ініціятивою, Іван Борисикевич, заступник голови Гол. Руської Ради, перевів внесок уложення спільної петиції закарпатських українців і словаків, що в ній поставлено вимогу рівних прав з мадярами для словаків і українців, окремих соймів для Словаччини і Закарпатя, введення там словацької чи пак української урядової мови і словацьких чи пак українських вищих і нижчих шкіл, — врешті звільнення з мадярських в'язниць усіх словаків та українців, яких арештовано за спротив проти мадярського повстання.

Той конґрес, як згадано, не докінчив своїх нарад; 12. червня 1848 р. його розігнано, і делеґати мусіли негайно виїхати з Праги. Не мав він і безпосередніх практичних наслідків, бо події в Австрії пішли іншими шляхами, як було намічено на конґресі. Для нас важливе те, що там був помітний і український голос і що там наші делеґати видвигнули українську проблему в Габсбурзькій монархії та подали від себе спосіб її розв'язки. Важливе й те, що українці обидвох частин монархії — австрійської і угорської — виступили у спільній делеґації і в мініятурі репрезентували українську соборницьку ідею, силою обставин обмежену до границь Габсбурзької монархії.

До тієї поменшеної соборности вернулася щераз і Гол. Руська Рада у Львові у свому маніфесті з 20. липня 1849 р. до закарпатських українців. Видвигнула вона там домагання злуки Закарпаття з Галичиною і Буковиною, отже всіх етнографічних земель Габсбурзької монархії, і створення з них окремої української території, що в даних умовинах рівнялося суроґатові української держави.

СОБОРНИЦЬКА ІДЕЯ о. В. ПОДОЛИНСЬКОГО

Далеко дальше від наших тодішніх офіційних чинників з Головної Руської Ради пішов о. Василь Подолинський, греко-кат. парох с. Ветлина балигородської округи на Лемківщині. Той скромний сільський священик

(1815—1876), що вже під час своїх університетських студій живо цікавився національною проблематикою, зокрема національним відродженням слов'ян, бачив безуспішність заходів Гол. Руської Ради, польські інтриґи і затії та нещирість австрійського уряду у відношенні до українців і тому прийшов до радикальних висновків щодо розв'язки української справи. Майже сучасник о. Маркіяна Шашкевича (всього на чотири роки від нього молодший), людина високо освічена, очитана і вдумчива, написав він у польській мові в 1848 р. ширшу розвідку п. н. „Glos przestrogi" (Голос перестороги) на тему розв'язки української проблеми. Очевидно, з огляду на її протиавстрійський зміст, та розвідка не могла появитися друком. Ідеї розвідки о. В. Подолинського з його рукопису були відомі декому з діячів Гол. Руської Ради і без сумніву мали на них вплив. Та в тодішніх умовинах не можна було робити ніяких практичних заходів щодо створення соборної і суверенної української держави. Ця розвідка пролежала в рукописі аж до часів по першій світовій війні. Видав її д-р Василь Щурат спершу у виписках на сторінках львівського „Діла", а потім повністю окремо, і аж тоді ширший світ довідався про першого українського соборника й державника з 1848 р. — о. Василя Подолинського. Свою розвідку назвав автор „Голосом перестороги", щоб остерегти керманичів нашої тодішньої політики, що всі їх заходи і комбінації зі злукою з чужими державами й народами нас на далеку мету не врятують. Врятувати нас може і врятує єдино соборна, незалежна й суверенна українська держава, до якої має увійти і Галичина.

О. Василь Подолинський розглядає у своїй розвідці чотири концепції, які визначали б дальшу долю галицьких українців, — польську, австрійську, галицьку чи московську і врешті самостійницьку українську. Польську концепцію, тобто злуку Галичини з Польщею, автор відкидає згори. Польща більше як пів тисячі літ нещадно гнобила і винародовлювала українців та записалася чорними барвами в пам'яті і свідомості українського народу. І в майбутньому не поступала б вона інакше. Злука з нею означала б для нас національну загладу. Віддача Галичини в цілості австрійським німцям теж не віщує для нас ніякого добра. Німці нам зовсім чужі й далекі, і наші змагання для

них незрозумілі й байдужі. Зрештою, вони мали й мають намір нас згерманізувати. Нема надії і на животність третьої концепції. Окрема галицька нація не вдержиться. Вона підпала б під вплив поляків, а ще правдоподібніше під вплив росіян. Польською, як сказано, Україна не хоче бути. Не може бути і російською, бо Московщина — Росія гнобила і гнобить Україну не менше Польщі.

Залишається єдино можлива тільки п'ята концепція: соборна, незалежна і суверенна українська держава. До неї має ввійти і Галичина, яка лише в цей спосіб врятує своє національне життя перед загибіллю. Ідеї о. В. Подолинського йдуть багато дальше від ідей Кирило-Методіївського Братства, що зродилися майже рівночасно і незалежно одні від одних. У тому Братстві була ідеєю якась мрячна всеслов'янська федерація, і не знати навіть, чи братчики з 1846 р. брали Галичину на свою увагу. У о. Подолинського існує ясна концепція — ще перед сто роками — незалежної і суверенної української держави, що має з'єднати всі етнографічні українські землі в одну соборну державу. І тому о. Василь Подолинський перейде в нашу історію, як перший взагалі свідомий і послідовний український соборницький державник. Він бажав того і передбачив те, що сповнилося аж у третьому поколінні — 71 літ пізніше — в соборницькому акті з 22. січня 1919 р., проголошеному в Києві.

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Негайно по проголошенні квітневої конституції в 1848 р. утворилася у Відні громадянська ґвардія для оборони новоствореного політичного устрою перед замахами на нього прихильників старого ладу. За прикладом Відня польська „Ґлувна Рада Народова" зорганізувала й узброїла польську національну ґвардію (ґвардія народова) для оборони польських політичних інтересів і як можливий зав'язок для майбутньої польської армії. Ґлувна Рада Народова і її ґвардія поставилися ворожо до Головної Руської Ради і її відділів на провінції. Була навіть загроза чинних нападів на членів Гол. Руської Ради у Львові, де поляки мали більшість. На вимогу Гол. Руської Ради галицький намісник граф Стадіон дав дозвіл на створення української міщанської ґвардії. Такі

ґвардії справді утворено і узброєно. Вони існували в кількох більших містах, але дуже коротко і не відіграли ніякої замітнішої ролі. Незабаром австрійський уряд розв'язав усі національні ґвардії, і українська міщанська ґвардія перестала існувати.

Далеко більше значення мала чисто військова організація українських „фрайкурів“ (Freies Corps), тобто українських добровольців. Був це батальйон руських гірських стрільців з шістьома відділами-компаніями по 235 людей у Львові, Самборі, Стрию, Бережанах, Станиславові і Коломиї, зорганізований, вишколений та умундурований по-військовому, у спеціяльних одностроях, зроблених для цього батальйону. Той батальйон створено з ініціятиви Гол. Руської Ради 10. березня 1849 р. Разом він мав 1410 мужви і відповідну кількість старшин. Командною мовою була мова українська. Батальйон мав власний воєнний прапор, вишитий і подарований для нього архикнягинею Софією, матір'ю цісаря Франца Йосифа І., з українськими національними блакитно-жовтими лентами. Завданням батальйону була військова охорона галицько-угорського кордону перед мадярськими повстанцями, що мали намір вдертися до Галичини і допомагати полякам зорганізувати повстання проти Австрії. Така можливість існувала, бо з Галичини вивезено майже усе військо на Угорщину і до Італії, де йшли воєнні дії проти Австрії. Другим завданням батальйону було забезпечити карпатські провалля, якими вдиралися на Угорщину польські добровольці на допомогу мадярським повстанцям. Батальйон, виконавши охоронну службу в Карпатах, пішов, вже по капітуляції мадярів під Віляґошем 6. вересня 1849 р., маршем на Угорщину для здушення решток повстанців. Опісля вернувся до Галичини, де його 3. січня 1850 р. розв'язано.

ПРЕСА

Головна Руська Рада, як уже зазначено, дала почин до видавання першого в нашій історії часопису в живій українській мові. Була ним „Зоря Галицька“, якої перше число, як тижневика, появилося 15. травня 1848 р. у Львові під редакцією Антона Павенцького, пізнішого львівського нотаря. По розв'язанні Головної Руської Ради в 1851 р.

„Зоря Галицька“ перейшла в москвофільські руки і редаґувалась т. зв. язичієм, тобто мішаниною українських, московських і церковно-слов'янських слів, через що втрачала щораз більше передплатників і в 1857 р. перестала виходити. В 1848 р. появлявся коротко у Львові, про що теж вже згадано, тижневик „*Дневникъ Рускій*“ під редакцією Івана Вагилевича, як орган польонофільського Собору Руского, друкований кирилицею і латинкою. В 1849 р. появилися у Львові нові періодики: „*Галичо-Рускій Вісникъ*“ (три рази тижнево), „*Новины*“ (два рази тижнево), „*Пчола*“ — тижневик під редакцією о. Івана Гушалевича як перший літературно-науковий часопис на Україні, і „*Всеобщій Дневникъ земскихъ законовъ и правительства для коронної области Галиціи и Володимеріи*“ — урядова публікація законів і розпорядків. У Відні почав появлятися в 1849 р. „*Общій законовъ державныхъ и правительства Вістникъ для цєсарства Австріи*“. В Чернівцях на Буковині, тоді вже відділеній від Галичини, почав від 1850 р. появлятися „*Общій законовъ краєвыхъ и правительства Вістник для коронного краю Буковины*“. В тому самому році почав виходити в Будапешті „*Краєвый законническій и правительственный Вістникъ для коронного краю Угорщины*“. Були то урядові публікації, редаґовані язичієм, які не мали ніякого впливу на розвій української культури, ні взагалі ніякого значення. Від 1857 р. до 1860 р. не появився в Галичині ніякий інший періодик. Це була наявна ознака нашого великого національного занепаду після надійних років 1848—1849.

СОБОР УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

Важливою культурною подією в Галичині в 1848 р. був перший з'їзд (собор) галицьких учених, переважно з рядів греко-католицького духовенства. З'їзд відбувся у Львові в будинках греко-католицької духовної семінарії від 19. до 26. жовтня 1848 р. під проводом Івана Борисикевича, при участі 89 передових представників тодішньої галицької інтеліґенції. З'їзд був присвячений мовним і літературним проблемам, справі правопису і організації та популяризації науки в українській мові. Центральною особою з'їзду був член Руської Трійці о. Яків Головацький (1814—1888), товариш зі семінарії о. Маркіяна Шаш-

кевича (1811—1843). Тоді, на початку зимового семестру 1848 49 р., утворено в львівському університеті катедру української мови і літератури, першу катедру того предмету взагалі, і на ту катедру призначено як професора о. Якова Головацького, що займав до того часу посаду сільського священика. За своє москвофільство стратив він ту катедру в 1867 р., виеміґрував до Росії та осів на постійне у Вильні.

Головацький виголосив на з'їзді кілька доповідей про слов'янські мови і зокрема про українську мову та її діялекти. Подібно, як Гол. Руська Рада у своїй відозві з 15. травня 1848 р., станув він на становищі самостійности української мови та її окремішности від польської і московської. На з'їзді порушено й обговорено теж справу правопису. Прийнято на ньому етимологічний за зразком Михайла Максимовича в його „Малоросійських піснях", тільки його дещо змінено. Того правопису уживано в галицьких школах та офіціяльних публікаціях аж до 1892 р., коли на його місце введено фонетичний правопис. На з'їзді вирішено оснувати у Львові товариство „Руська Матиця" за зразком подібного товариства „Чеська Матиця". „Руська Матиця" поставила собі за ціль видавати книжки для освіти українського народу в його рідній мові. Це товариство опинилося незабаром у москвофільських руках, видавало, зрештою дуже рідко, свої публікації язичієм і не відгравало ніякої творчої ролі в національно-культурному відродженні Галичини. На з'їзді вибрано теж окрему комісію з-поміж учасників, які мали писати книжки для народу, але й вона не виконала свого завдання. Вибрано теж окрему депутацію до міністра освіти, що мала предложити йому домагання з'їзду в ділянці культурно-освітній і шкільній, що покривалася в загальному з предложеними вже домаганнями Гол. Руської Ради. На з'їзді говорено теж про потребу створення у Львові окремої установи — Народнього Дому — з культурно-освітніми завданнями та будови для неї окремої репрезентаційної домівки для приміщення українських установ. І тут знову прикладом були чехи, які в себе вже від 1848 р. почали творити подібні установи і будувати для них окремі домівки.

Головна Руська Рада піднялась здійсняти свої думки. На її прохання австрійський уряд подарував 1849 р.

новоствореному Інститутові Народній Дім у Львові площу і руїни львівського університету й університетської бібліотеки при вул. Краківській, що згоріли від бомбардування під час польського повстання 1. листопада 1848 р. Розписано складки на будову Народнього Дому у Львові, і з тих всенародніх складок збудовано величавий будинок, який віддано до вжитку в 1864 р. Всі установи, що зайняли в ньому приміщення, були в москвофільських руках, бо пануючою тоді течією було москвофільство. Народній Дім залишився в москвофільських руках аж до совєтської окупації. Москвофільські установи не сповнили своїх завдань, навпаки — вони спинювали наш національно-культурний розвій. Однак того розвою вони не спинили, бо жива українська течія взяла верх у Галичині вже з кінцем 19. ст. Москвофільство зовсім завмирало, хоч поляки старались його піддержувати всіми засобами, щоб паралізувати ним щораз сильніший український рух.

ШКІЛЬНИЦТВО І ЦЕРКОВНІ СПРАВИ

Українізація шкільництва в Галичині була однією з перших і найважливіших справ, що їх Головна Руська Рада видвигнула перед австрійським урядом. На її домагання уряд своїм письмом з 9. травня 1848 р. обіцяв увести українську народню мову до народніх і середніх шкіл у Галичині. В 1848 р. створено в Австрії окреме міністерство освіти, що виготовило плян основної реформи народнього і середнього шкільництва. Але остаточно пляновані реформи занехано і до існуючих типів шкіл з 1805 р. додано реальні школи, а в 1849 р. утворено в усіх коронних країнах краєві шкільні ради зі шкільних фахівців і адміністраційних урядовців, як дорадчий орган міністерства освіти. З української сторони поведено акцію за основування українських народніх шкіл, і та акція мала поважні успіхи, бо українські селяни горнулись до освіти більше, як польські. Тільки великий брак викваліфікованих учителів дуже спиняв дальший розвиток нашого народнього шкільництва. Часткова реформа обняла і ґімназії. В 1848 р. шостиклясові ґімназії перемінено на восьмиклясові і введено у них іспит зрілости. Зате скасовано дотеперішні дволітні курси

філософії, перемінивши їх у сьому і восьму гімназійні кляси.

У своїй шкільній політиці Гол. Руська Рада стрінула рішучий спротив польської організації Ґлувна Рада Народова. На її домагання міністерство освіти, розпорядком з 29. вересня 1848 р., наказало здержати розпочату вже українізацію середніх шкіл. Натомість воно наказало ввести у всіх середніх школах польську мову навчання, замість дотеперішньої німецької. Українську мову в середніх школах залишено тільки як надобов'язковий предмет, лише наука греко-католицької релігії мала відбуватися в українській мові. З початком шкільного року 1848/49 переведено в Галичині повну польонізацію всіх середніх шкіл. Це знову викликало якнайрішучіший протест Головної Руської Ради. В допомогу їй прийшла незабаром і наглядна нелояльність поляків супроти Австрії — збройне польське повстання у Львові 1. листопада 1848 р., здушене військом впродовж двох днів, і участь польських добровольців у мадярському повстанні проти Австрії. Розпорядком міністерства освіти з 9. січня 1849 р. скасовано польську мову навчання у східньо-галицьких середніх школах. Замість неї введено в засаді українську мову навчання. Тільки через недостачу відповідного числа учителів зі знанням української мови й українських шкільних підручників переходово — як казалось в розпорядку — привернено знову німецьку мову навчання, як це було до осени 1848 р. Наука української мови стала обов'язковим предметом для всіх учнів, польська ні. — Німецька мова навчання залишилась там не тимчасово, але на постійне аж до 1867 р. В тому році, на основі краєвого шкільного закону з 22. червня, ухвалено, не зважаючи на рішучий протест українських соймових послів, увести польську мову навчання в усіх середніх школах Східньої Галичини. Українську мову введено тільки в академічній гімназії у Львові та в гімназії в Бродах як виняток від загальної засади. Тоді (в 1867 р.) створено у Львові краєву шкільну раду як самостійний шкільний адміністраційний орган, і вона вже дальше переводила послідовно польонізацію народнього, фахового і середнього шкільництва в Галичині. За українську школу розгорілась завзята боротьба, що три-

вала аж до розвалу Австрії і мала тільки деякі незначні успіхи.

До 1848 р. загальний нагляд над народнім шкільництвом у Галичині, а навіть і в прилученій до неї православній Буковині до її відлучення від Галичини в 1849 р., виконували римо-католицькі польські консисторії. Аж на основі конкордату між Австрією і Ватиканом 18. серпня 1855 р. передано шкільний нагляд над українськими народніми школами греко - католицьким консисторіям, що його вони виконували в Галичині до 1867 р. Шкільних інспекторів іменував цісар на предложення дотичного єпископа, і до тих інспекторів належав педагогічний нагляд над школами. Організацією шкільництва займався окремий шкільний департамент при намісництві у Львові. Від 1867 р. усі шкільні справи, крім високих шкіл, перейшли на краєву шкільну раду.

Реґуляція попанщизняних земельних справ, т. зв. сервітутів, прийшла пізніше, і Головна Руська Рада тими справами вже не займалась, бо її в 1851 р. розв'язано Назагал вона мало доцінювала вагу соціяльних і економічних проблем, для яких наше галицьке громадянство ще десятки літ пізніше не виявляло більшого зацікавлення і належного розуміння.

Головна Руська Рада впродовж свого трилітнього існування виконала, в загальному, свою працю добре і успішно здала свій національний іспит. Не її вина, що багато з її плянів і задумів не увійшло в життя і навіть чимало з її успіхів заснітилось.

БУКОВИНА

В старокняжій добі належала Буковина до київської держави, а після її поділів аж до часів монгольської навали в 1240 р. до галицько-волинської держави. Опісля перейшла до Молдавії, а в 1527 р. разом з нею до Туреччини. В 1775 р. зайняла її Австрія як частину молдавсько-турецької провінції. Спочатку була Буковина під австрійською військовою управою, і аж в 1787 р. прилучено її до Галичини. В 1849 р. утворено з неї окрему австрійську коронну країну зі столицею в Чернівцях, і такою була вона аж до розвалу Австрії в 1918 р.

В хвилині прилучення до Австрії мала Буковина з обширом коло 10.000 кв. км. 70.000 населення, з якого приблизно половину творили українці, нащадки українського племени тиверців. Під турецьким пануванням Буковина була дуже занедбана під культурним і господарським оглядом. Вільних хліборобів було дуже мало. Загал селян творили кріпаки, піддані волоських бояр (шляхти) або манастирів. Осілі там цигани і татари були невільниками. Розпорядком з 1. вересня 1781 р. Австрія скасувала там кріпацтво і невільництво і ввела на їх місце панщину, яку остаточно скасовано в 1848 р.

В 1848 р. Буковина не брала безпосередньої участи в працях Гол. Руської Ради у Львові, хоч належала до Галичини. Не було тут зовсім української інтеліґенції, яка тоді була вже в Галичині і на Закарпатті. Сільське православне духовенство було зовсім неосвічене, а сільське населення неграмотне, бо не було шкіл, за винятком кількох манастирських найнижчого типу, де вчили читати й писати кандидатів на священиків. Аж Австрія почала організувати там народнє шкільництво, але ще в сорокових роках мин. стол. на цілій Буковині було всього 13 народніх шкіл. Першу середню школу — гімназію в Чернівцях — оснувала Австрія в 1808 р. До Чернівців перенесено осідок православного єпископства — населення Буковини православне, — і в 1827 р. Австрія оснувала в Чернівцях православну духовну школу для кандидатів духовного стану. В 1873 р. утворено в Чернівцях православну митрополію, а в 1875 р. німецький університет і в ньому православний теологічний факультет. Від тоді все православне духовенство Буковини діставало університетську освіту.

Національне українське відродження Буковини почалося аж у другій половині 19. ст. В часі т. зв. весни народів з половини мин. стол. Буковина не брала ще ніякої зорганізованої участи в нашому національному житті.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Українське Закарпаття не входило ніколи, як цілість, у склад українського державного організму, творячи частину володіння угорських королів. Аж князь Лев, син галицько-волинського короля Данила, в 1281 р. прилучив

був до своєї держави майже цілу Мукачівщину, до якої належала вона до 1321 р. В нашій княжій добі українські племена вже замешкували Закарпаття, тоді ще рідко заселене. Вони прийняли християнство східнього обряду, що ширився тоді й між мадярами, угро-тюркським племенем з центральної Азії, що у 896 р. попри Київ і через Галичину перейшло в числі коло 100.000 чол. Карпати та осіло за Карпатами. Аж по кінець 13. ст. був дуже сильний культурний вплив українців на церковне й державне життя мадярів. Римо-католицтво поширилось серед мадярів аж з початком 14. ст. за влади сіцілійської династії Анжу, що прийшла там до влади, коли вимерла мадярська династія Арпадів. Сама Закарпатська Україна залишилась надальше при східньому грецькому обряді. Українські впливи в Мадярщині віджили на короткий час ще на переломі 14. і 15. століть. Тоді Мукачівщину одержав як ленно від угорських королів литовсько-руський князь Федір Коріятович (1394-1414), що прийшов туди з більшою дружиною з Кам'янця Подільського. За нього зросла і колонізація Закарпаття українським елементом. Від 15. до початку 18. ст. переходило Закарпаття різну долю і владу виконували там то угорські королі, то семигородські князі, то турки, — врешті австрійські Габсбурґи по розгромі турків закріпили остаточно там свою владу. В тому періоді вигинула або була винищена провідна українська верства на Закарпатті — великі землевласники. При українстві, подібно як у Галичині, залишились бідні селяни, що з часом попали в кріпацтво, дещо дрібних міщан і неосвічене низове духовенство.

Церковну унію з Римом почав поширювати на Закарпатті від 1614 р. перемиський уніятський єпископ Атанасій Крупецький, користуючись давнішими впливами, які мали на Закарпатті перемиські єпископи. Формально проголошено унію аж на соборі священиків в Ужгороді 24. квітня 1646 р. — в 50 літ пізніше по берестейській унії у 1596 р. — у приияві римо-кат. єпископа з Яґеру (Ерляв) Юрія Юкущича. Уніятський єпископ з Мукачева і уніятське духовенство попали в повну залежність від мадярських яґерських римо-кат. єпископів, яким оплачували данину і які вмішувались у внутрішні справи нашої уніятської церкви. Саме уніятське духовенство, як передтим православне, було неосвічене, дуже вбоге і

майже закріпощене. Тому й унія поширювалась дуже повільно.

Більше 100 років тривала боротьба за усамостійнення мукачівської єпархії від яґерських мадярських римо-кат. єпископів. Аж єпископ мукачівський Іван Брадач виєднав у 1771 р. у папи Климентія XIУ. окрему буллу, якою українську уніятську церкву на Закарпатті усамостійнено. Дійсним українським національним пробудником і реформатором Закарпаття був мукачівський єпископ Андрій Бачинський (1772—1809). Він переніс осідок єпископа з Мукачева до Ужгороду в 1778 р. і духовну семінарію та бібліотеку. Був це освічений і енергійний владика, що мав зв'язки й пошану на цісарському дворі у Відні, що їх використовував для української справи. Передусім подбав він про виховання освіченої верстви і поробив усі заходи, щоб українське духовенство одержало вищу освіту. В духовній семінарії в Ужгороді значно поширено програму навчання, де він увів українську викладову мову, як це було тоді в Studium Ruthenum при університеті у Львові. Він перебрав, як дотацію греко-кат. єпископів, великі поєзуїтські добра і будинки в Ужгороді на осідок греко-кат. єпископів і замок в Ужгороді на приміщення духовної семінарії, у якій пізніше, по смерті Бачинського, (від 1809—1849 р.) навчання відбувалося в латинській мові. Перейняв він теж давніший єзуїтський ліцей в Ужгороді, який в 1784 р. перемінено на гімназію з німецькою мовою навчання, від 1809—1849 р. з латинською. Талановитших студентів духовної семінарії висилав єп. Бачинський до Тернави на Словаччині або до Відня, де, як про це вже згадано, в 1774 р. основано греко-кат. духовну семінарію при церкві св. Варвари. В той спосіб греко-католицька (таку назву прийнято в Австрії на означення уніятської церкви) мукачівська єпархія з осідком — і донині — в Ужгороді одержала перша духовенство з університетською освітою і зі знанням латинської і німецької мов.

Тоді також переведено деякі суспільні та економічні реформи, що поліпшили дещо положення закріпощених до того часу наших закарпатських селян. Цісарева Марія Тереса обнизила в 1775 р. селянські тягарі на половину т. зв. робітним патентом. Її син, цісар Йосиф II., скасував у 1781 р. формально кріпацтво і уреґулював панщизняні

повинності селян. В 1786 р. переведено ґрунтовий катастер, тобто спис і оцінку ґрунтів для податкових цілей. Але і тут, подібно як у Галичині в справі реґуляції сервітутів (уживання селянами лісів і пасовиськ), катастральні комісії незвичайно скривдили селян. Ліси і пасовиська вони признавали зправила панам, тобто дідичам, найчастіше без ніякого відшкодування. Селяни попали знов у велику залежність від чужинців-дідичів, і скасування панщини на Закарпатті в 1848 р. застало там наше спролетаризоване селянство. Економічна нужда закарпатських селян була постійним явищем і спричинила опісля їх величезну еміґрацію до Америки.

Єпископ Бачинський подбав теж і про поширення народньої освіти. В 1793 р. було на Закарпатті вже коло 300 українських народніх шкіл, де вчителями були освічені люди, з яких не один закінчив 7 або 8 гімн. кляс, так що в першій половині 19. ст. Закарпатська Україна, щодо народнього шкільництва, стояла у нас на першому місці. Як свідомий український патріот, старався єпископ Бачинський про злуку мукачівської єпархії з відновленою в 1808 р. галицькою митрополією у Львові в одну греко-кат. церковну провінцію, до якої належала тоді і холмська греко-кат. єпархія.

Для тієї цілі позискав він і цісарський двір у Відні, і Ватикан, але злуки не переведено через спротив мадярів. Справу церковної злуки Закарпаття з Галичиною піднесено ще раз в половині 19. ст., але знову безуспішно через спротив мадярів.

Мукачівська єпархія була дуже розлога, і не легко було нею адмініструвати. Тому заходами єп. Бачинського основано в 1787 р. вікаріят у Кошицях для західніх деканатів єпархії. В 1815 р. перемінено цей вікаріят на самостійну греко-кат. єпархію з осідком у Пряшеві, для якої виділено з мукачівської єпархії 149 парохій. Ціла та єпархія знаходиться нині в межах Чехословаччини, а мукачівська в межах УССР. За єп. Бачинського з'являються на Закарпатті перші наші історики й учені, що мандрують до Галичини і в Росію.

Закарпаття було тією частиною західньо-українських земель, що найраніше, бо вже при кінці 18 ст., увійшли в засяг західньо-европейських, зокрема віденських,

впливів, головно культурних. Закарпаття дало тоді перші кадри української освіченої по-новочасному інтеліґенції та багато учених і організаторів шкільництва, що працювали в тому характері у Львові, Кракові, в далекому Петерсбурзі, в Московщині і в Україні. Цей розквіт культури на Закарпатті перед півтори соткою літ створив мукачівський греко-кат. єпископ Андрій Бачинський, що має такі великі заслуги для своєї тіснішої батьківщини, як досі ніхто інший, і належить до найбільш заслужених владик в історії нашої церкви.

Другою людиною, що виступила пів століття пізніше і має теж великі заслуги для Закарпаття, був Адольф Добрянський (1817-1901). Народився він у Рудлові, земплинського комітату, як син греко-кат. священика. До гімназії ходив у Львові, Рожняві й Мішкольці, філософічний і правничий курс закінчив в академії в Яґері, а по їх закінченні гірничу академію в Щавниці, і в Пешті вступив до державної служби. Вже змолоду виступав в обороні поневолених мадярами слов'ян. Зі Львовом, де вчився в гімназії, удержував завжди тісні зв'язки. По проголошенні конституції і створенні Головної Руської Ради став він її членом і як делеґат Закарпаття брав участь у її працях. Взяв він і діяльну участь у слов'янському конґресі у Празі в червні 1848 р. Був за прилучення Закарпаття до Галичини і створення з усіх українських земель в австрійському цісарстві окремої української коронної країни. Це була максимальна національно-політична програма А. Добрянського. Мінімальною, з огляду на відрубність Угорщини, було створення в її границях окремого автономного дистрикту, як зрештою і для інших слов'янських народів, — сербів, хорватів і словаків.

На Угорщині мадяри під проводом Лайоша (Людвика) Кошута, змадяризованого словака, зробили повстання проти Австрії (1848—49) і незабаром проголосили незалежність Угорщини і детронізацію Габсбурґів. Закарпатські українці, між ними і їх провідник А. Добрянський, станули по стороні Австрії і чинно її підтримували. Так само по стороні Австрії станули і всі слов'янські народи Угорщини. Мадярські повстанці силою втягали у свої частини наших закарпатських селян. З цього приводу приходило нераз до кривавих сутичок між українськими

селянами і мадярськими повстанцями, які з пімсти палили українські села, пограбувавши їх передтим. Всі селяни були рішуче проти мадярів, як і велика більшість інтелігенції. Тільки частина її, м. ін. український єпископ Попович і тамошня духовна семінарія, зі страху перед мадярами, держались осторонь політики Добрянського, за яким заявився пряшівський єпископ Галанець.

В цілій своїй політичній акції в 1848 і 1849 рр. Добрянський тісно співпрацював з Головною Руською Радою у Львові. Вона видала маніфест до закарпатських українців, про який вже згадано, взиваючи їх підтримати Австрію проти мадярів, у надії, що Австрія виконає домагання українців. Добрянський у меморіялі до цісарського уряду поставив низку домагань. Між ними були введення в життя конституції з 20. березня 1849 р., признання українців окремою національно-політичною спільнотою на всьому їх етнографічному терені, що має бути виділений в окрему адміністраційну одиницю, оснування українських народніх шкіл і гімназій та української правничої академії в Ужгороді. Перетворення цілого німецького університету у Львові на український, щоб у ньому могли вчитися і закарпатські українці, обсада урядів людьми, що знають українську мову та обсада центральних урядів у Будапешті українцями, відповідно до числа українського населення, видання урядового часопису в українській мові за субвенцією уряду, зрівнання українських урядовців, священиків і вчителів з урядовцями, священиками й учителями інших національностей, свобода друку кирилицею та іменування українців офіцерами і капелянами в армії. Про пекучі соціяльні й економічні справи тут не говориться, особливо про життєві для селян справи, зв'язані з реґуляцією попанщизняних ґрунтів. Для цих справ, дійсно життєвих для народу, тодішня інтеліґенція не мала ще зацікавлення, подібно як і в Галичині, що і тут і там вийшло на нашу шкоду. Цей меморіял передала 19. жовтня 1849 р. окрема депутація під проводом Добрянського до рук цісарського комісаря Йосифа Генінґера. Сам Добрянський передав особисто до рук цісаря Франца Йосифа І., теж в жовтні 1848 р., окремий меморіял, у якому, крім згаданих вище справ, на першому місці стояло домагання поділу Угорщини на національні дистрикти (округи) для кожної нації, отже і для українців окремо.

Було це вже після здушення мадярського повстання. На особисте прохання цісаря Франца Йосифа І. до царя Миколи І., з яким він з'їхався у Варшаві, цар Микола І. післав через Галичину і Буковину стокількадесятьтисячну армію під командою фельдмаршала графа Івана Паскевича Ериванського, що в 1831 р. здушив криваво польське повстання. Похід російських військ через Галичину, Буковину і Закарпаття і здушення мадярського повстання зробили велике враження на українських селян і українську інтеліґенцію, не менше і на самого Добрянського. Це причинилось у великій мірі до поширення і більшого скріплення у нас москвофільської течії і взагалі промосковських симпатій. Тим більше, що Австрія, чи пак Габсбурзька династія, погодившись незабаром (у 1867 р.) з мадярськими і польськими маґнатами, віддала український нарід на Закарпатті під верховодство мадярів, а в Галичині під верховодство поляків.

Мадярська армія під командою генерала Ґерґея скапітулювала під Віляґош 13. серпня 1849 р. Недавній диктатор Кошут утік закордон. В 1851 р. привернено в Австрії абсолютизм на 10 літ. В тому періоді пропали ті, невеликі зрештою, національні надбання, що їх осягнено в 1848 і 1849 рр.

До тих осягів належало і створення на Закарпатті свого роду автономного Руського Дистрикту. За мадярською статистикою з 1850 р. жило на Закарпатті 511.000 українців. Руський Дистрикт, з чотирьох комітатів (жуп): земплинського, ужгородського, бережського з угочанським і мармарошського мав 391.000 українського населення. І простір Руського Дистрикту і його границі та число населення відповідали приблизно і в загальному просторові, границям і числу українського населення в Підкарпатській Русі (Карпатській Україні) з чеських часів 1919/39, хоч число населення по близько 90 роках повинно було там бодай подвоїтися.

Решта українських земель, приблизно пряшівська єпархія, залишилися при мадярській адміністрації поза Руським Дистриктом. Губернатором Руського Дистрикту іменував цісар Адольфа Добрянського і надав йому доволі широкі повновласті. Добрянський мав на меті ввести українську мову в цілому шкільництві і в публічному житті, щоб дистриктові надати і назовні руський (український) характер — в написах, урядуванні і т. д., але фактично

здійснено з того дуже мало. Добрянський не зумів зорганізувати відповідного адміністраційного, судового і шкільного апарату і не мав до цього відповідних людей. Мадяри й мадярони піднесли незабаром голову. Мову щораз більше московщено, серед народу й інтелігенції ширилася зневіра, а з нею зростало москвофільство ще більше, як у Галичині. Церковна верхівка і значна частина духовенства пішли на послуги мадярів. Мадярство щораз більше поширювалось, особливо після 1868 р., коли вся влада опинилася в мадярських руках. Руський Дистрикт перестав тоді й формально існувати і Добрянський зійшов з політичної арени.

Пізніше ще тільки раз пригадався він ширшій публіці з москвофільського процесу у Львові в 1882 р. Тоді перед львівською лавою присяглих відбувся процес проти його доньки Ольги Грабар, проти нього, колишнього посла і видатного москвофільського діяча о. Івана Наумовича та деяких інших москвофільських редакторів і діячів за злочин державної зради з § 58 австрійського карного кодексу. Акт обвинувачення закидав усім обвинуваченим, що вони своєю діяльністю змагали до відірвання Галичини від Австрії, щоб прилучити її до Росії. Трибунал і лава присяглих складалися з поляків. Добрянський і його донька, що не знали польської мови, зізнавали по-німецьки, а всі інші по-українськи. Лава присяглих не признала вини за обвинуваченими і трибунал звільнив їх від закидуваного їм злочину державної зради. Доля зажартувала собі з Добрянського, колишнього австрійського патріота і цісарського губернатора, кол. українського (в тодішньому розумінні) діяча, опісля симпатика Росії, якого вважали за одного з провідників москвофільського руху. Дітей своїх вислав він до Росії і дехто з його синів зайняв там урядову посаду (один і в Холмі). Сам він дожив на Закарпатті глибокої старости і бачив— по короткому періоді початків розбудови національного життя у місцевих формах — національний занепад і повне поневолення мадярами українського народу.

Мадяри від 70-их рр. мин. ст. послідовно змагали до цілковитого змадяризування Закарпаття і, здавалось, були вже близькі своєї цілі. І то в часі, коли за Карпатами — в Галичині й Буковині — українці здобували в Австрії щораз сильніші національні позиції. Національно відродилось Закарпаття аж після розвалу Угорщини,

в часі своєї приналежности до Чехо-Словацької Республіки в рр. 1919/39 і своє повне відродження закінчило проголошенням своєї самостійної державности — Карпатської України — 15. березня 1939 р. Саму концепцію Добрянського — злуки українських земель Габсбурзької монархії в одну автономну коронну країну в тій монархії — здійснила аж Національна Рада у Львові проголошенням Західньо-Української Народньої Республіки восени 1918 р.; однак Закарпаття до неї практично не ввійшло.

Самі здобутки весни народів з 1848 р. заморозив у нас на довший час північний вітер — москвофільство. Тривке відродження в Галичині і на Буковині розпочалося аж від 80-тих рр. мин. ст., а на Закарпатті після першої світової війни.

Б. І. Антонич

Veni Creator

Творче сотні місяців, мільйона зір,
Майстре осяйної музики етеру,
Променями сонця сходить Твій спокійний зір
В найчорнішу душу й в найчорнішу з всіх печеру.

Пане тиші й реву бур, Настройнику дня й ночі,
Соняшної Правди не пізнаємо ніколи вже?
Ми підносимо на небо неспокійні очі,
Та воно мовчить і заздро таємниці стереже.

Пане барв і звуків, запаху квіток і шуму хвиль,
В кожній речі Ти Калагатія, Ти Добро й Краса,
Для усього Ти мета, найбільший, недосяжний шпиль,
О, прийди, Всесильний Творче, злинь до нас,
[немов роса.

Ти акорд космічної гармонії довкола,
Я — енгармонійний — серед хвиль боротись мушу;
Та коли б моя душа униз упала квола,
Дисонанс заглуш і громом вбий безсилу душу!

Остап Грицай

ХРИСТОС - ЦАР

Бурхливий крик і стиск, і метушня,
І натовп у Пилатовій палаті...
Дрижить Єрусалим, померкло світло дня,
І десь Христос в неземно білій шаті.

Перед Пилатом Він. То став на суд Христос,
Юрбі на лютий глум — Месія.
Осяйним саєвом Сам поміж чорних гроз,
Олицетворена небесна мрія.

На мить притихла тлумом хижа злість,
Так тихне в пущах Сходу вихор Камзін:
Юрба чека, що суду відповість
Син Божий на питання, чи то Цар Він?

І стало тихо тишшю тиш на морі
На зустріч об'явлінню таїн Правди...
І слухають з землею небеса і зорі,
А тут Христос рече: „Оце сказав ти!"

*
*   *

Воістину! Він Цар Царів у світі,
Короною світліший всіх корон,
Царем в Началі і в Новім Завіті,
Ввесь світ Тобі, Месіє, царський трон!

О пресвятий, о несмертельний Христе!
О всемогучий Ти, всевладний Цар:
Навіки серце, ласкою пречисте,
Людству Твій Божий, Твій блаженний дар.

Ти цар Любови, ласк відвічних цар Ти,
Цар Милосердя, цар спочуть над нами,
Хоромів Божих не пильнують варти,
До Тебе, Царю, все одверті брами.

Ти воєн не ведеш за владу, за престоли,
Не шлеш за них людей в кривавий бій.
Твої леґіони — Словом світ збороли,
І світ скорився, світ, Месіє, Твій.

Це Слово Господа, Отця Твойого,
Всетворця — Бога там на небесах.
Господнє Слово — то звитяжець Злого,
І меч — святий глагол в Твоїх устах.

Всевічні слово й Заповіт Христа,
Ввесь світ, Спасителю, Тобі в ногах!
Світи всі Омофор Твій угорта,
Ти леґіоном ласк вселенную обляг.

Твоя любов, о Христе, Царю наш,
З владарських сил Твоїх — найперша міч!
Неземна таїна пресвітлих чаш,
Незбагнена спромогам людських віч...

*

* *

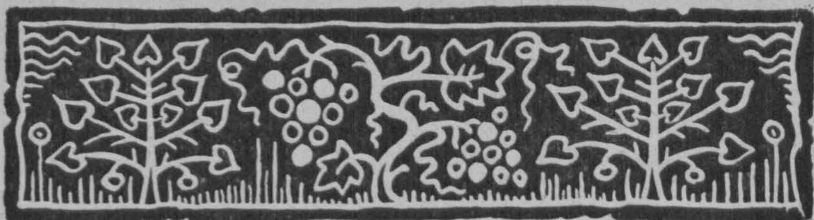
О так, Пилате, й ви, Пилати всі,
Що сидите ще й нині на престолі:
Гряде Христос у славі і красі,
Воздвигнуть світ із тьми до ясноцарства Волі!

Штруб Берхтесґаден,
14. XI. 1947.

Їх Еміненція Євген кардинал Тіссеран і Їх Ексцеленція Кир Іван Бучко

Віктор Петров

Християнство, Новий час і сучасність

Середньовічна людина була християнською людиною. Бути християнином і бути людиною за тієї доби — означало те саме. Середньовіччя стверджувало небесне й Боже і заперечувало земне й людське. Людина жила задля Божого. Ця ж точка погляду панувала і в питанні про взаємини духовної і світської влади. Тут існувало кілька дещо відмінних концепцій. Насамперед, цілковите заперечення світської влади і світської держави в ім'я ствердження Божої влади й Божої держави, — концепція, яку розвинув і висловив св. Августин. В світській державі св. Августин бачив ворога і противника Божої. Св. Августин різко розмежовував, якнайгостріше протиставляв царство Боже й земне царство.

Ця антитеза є основною думкою вчення св. Августина про державу. „В центрі Августинової концепції стоять дві великі спільноти, царство Боже (царство небесне) і царство дияволове (земне царство).“ „Людство, за св. Августином, поділяється на дві великі спільноти: спільноту синів Божих (царство Боже, царство небесне) і спільноту синів цього світу (царство дияволове, земне царство). Обидві спільноти відрізняються як за метою, так і за наслідками. Спільнота синів Божих прагне шани Божої і здобуває за це вічну нагороду; спільнота синів світу цього прагне власної людської шани і одержує за це земну винагороду. Отож, царство Боже є ніщо інше, як спільнота чеснотливих людей, які люблять Бога більше, ніж себе, тоді як царство диявола — це спі-

льнота порочних людей, сповнених любов'ю до самих себе і зневаги до Божого (Про царство Боже, XIУ, 28).“ (Проф. Герман Конрад; Державне вчення св. Августина, Begegnung, 1946, УІІ, стор. 203).

Однак поглиненість земного небесним, людського Божим, цілковите протиставлення духовного й світського, повне розмежування земного як царства дияволового й небесного як царства Божого, становить собою лише один з варіянтів в розв'язанні проблеми взаємин світської й духовної влади. Для середньовічного мислення властивий принцип ієрархізму, принцип ступневого розчленування, ствердження чергування ієрархічно співпідпорядкованих „над“ і „під“. Тома Аквінат вносить певні корективи, певні поправки в учення Августина про державу. Він застосовує засаду ієрархізму до вчення про державу. Є над і під, вище й нище. Розмежовуючи духовну й світську владу, він не протиставляє їх як Боже й диявольське, але підпорядковує другу першій. Світську державу він розглядає як нижчий ступінь і духовну державу як вищий. Світська влада є попередній ступінь (Vorstufe) в відношенні до духовної. „Католицька церква незмінно зберігала й зберігає в собі ідеал „corpus christianum“ церкви як єдиного тіла Христового. Вона хоче бути єдиною, а не однією з багатьох церков. Її ієрархічний організм для віруючого християнина є не людська система правління, але представництво Боже на землі.“ (М. Дібеліюс).

Якщо Середньовіччя, якщо католицизм стверджували першенство Церкви над світською владою, вищість Церкви, то Новий час уже за Ренесансу робить спробу зірвати з цим релігійно-церковним поглядом на владу з підпорядкованістю світської влади церковній. Новий час воліє вибирати нове, секуляритивне поняття про держа ву й владу, цілком незалежне від релігійно-церковного.

За Середньовіччя поняття про владу мало метафізичний, надприродний характер. Державний ідеал Середньовіччя був теократичним ідеалом царства Божого; перед владою ставились метафізичні, моральнорелігійні цілі. Новий час, розриваючи з Середньовіччям, зрікається теократичного поняття про владу. Він знебожує уявлення про владу, не ставить перед владою жадних моральних і релігійних цілей.

Подібно до того, як наука і філософія, взагалі ідеологія звільняються від службового положення щодо церкви, філософія, світоглядова доктрина Нового часу — перестає бути „служницею теології“, як це було за Середньовіччя, так само й світська влада стверджує свою повну незалежність од Церкви.

Макіявелі (1469-1527) обґрунтовує теоретично цю тезу секуляризованої влади. Як найвиразніший представник доби Ренесансу, він стверджує світську владу в її цілковитій незалежності від Церкви. Метою влади за Ренесансу стає сама влада, влада, яка не має жадної іншої цілі крім самої себе. Ніякої моральної, ніякої релігійної й метафізичної мети.

Людська, світська влада за Ренесансу стає самоціллю. Вона шукає свого виправдання в самій собі і ні в чому іншому, ні в чому, що було б над нею або поза нею. Звідціля піднесення як ідеалу того володаря, який спромігся ствердити свою владу як таку, як владу, що спиралася б на себе і тільки на себе.

Макіявелі був перший, який зробив рішучий крок в тому напрямкові, щоб розробити теорію влади, яка не мала б нічого спільного з теологічно-церковним і метафізичним та моральним поняттям про владу, з ученням про Царство Боже Августина та ієрархічною концепцією Томи з Аквіну.

Середньовіччя, Церква обґрунтовували владу Божим; Макіявелі стверджує нічим необґрунтовану владу, владу, яка спирається на саму себе. Самодостатність влади. Її незалежність од Церкви.

Так Новий час розробляє іманентне поняття влади. Поняття про владу, що залежить лише від себе, про самодостатню владу, *логічно* призводило до абсолютизації влади, до витворення поняття про абсолютну владу, адже самодостатня влада це й є тим самим абсолютна влада.

Дехто з дослідників воліє стверджувати про Макіявелі, що він виходив з ідеї про необхідність національної самостійности, з ідеї єдности й свободи, визволення своєї батьківщини. Горст Ґассе пише: „Макіявелі сповнений необхідности національної самостійности й влади. Світська влада папи була найбільшим ворогом цьому саме

на італійському ґрунті. Тому він і поборює її з надзвичайним запалом. Церква заваджає єдності й свободі його батьківщини; християнська релігія стоїть на перешкоді політичній діяльності." (Die neue Volkshochschule, 1928, I, ст. 44).

Я сумніваюсь, щоб ідея нації, вітчизни, єдности або свободи керували Макіявелі. Предметом його теоретизувань була не нація, а князь, не благо народу, не вітчизна або країна, а володар (il principe). Жадна ідея свободи, єдности, нації, народу й його блага не обтяжувала сумління Макіявелі. Ми не повинні модернізувати Ренесанс і приписувати добі 15—16. століть ідеї, які з'являться лише згодом, поставши й виробившись на ґрунті ідей Ренесансу.

Макіявелі не критикує християнської релігії як такої. Він не виступає проти неї з її запереченням як її противник. Для нього важить виключно політична акція, державна функція володаря, і саме з цього погляду він і розглядає християнство, в яких взаєминах знаходиться християнство, релігія й політика. Макіявелі відзначає, що релігія не сприяє політичній діяльності, що вона діє на неї стримуючо, паралізує її, і саме це вирішує його ставлення до справи релігії.

Він висловлює думку про потребу звільнити політику від впливу Церкви. Ніщо не повинно стримувати політичну чинність володаря в його боротьбі за владу. Звідціля а-релігійний, а-моральний характер концепції влади у Макіявелі.

Концепція влади у Макіявелі має не тільки а-релігійний, не тільки а-моральний, але й а-соціяльний характер. Вона має індивідуалістичний або, швидше, навіть суб'єктивістичний характер. Мова йде про владу володаря. Для Макіявелі існує насамперед суб'єкт влади, особа володаря, носій влади як такий, влада в її суб'єктному, особистому втіленні, власне не влада і не держава, а тим паче не вітчизна, країна й народ, а володар, вождь. Ідея влади й держави розвинуться згодом, ідея країни-вітчизни й народу-нації ще пізніше. За доби Ренесансу, як і за доби Абсолютизму, владу ототожнено з володарем і державу з особою державця.

Жак Марітен, видатний письменник і філософ, найплідніший мислитель французького католицизму, французький посланник при Ватикані, року 1944 видав книгу

„Принципи гуманістичної політики“. Внутрішнє відродження політики, повернення політиці релігійно-моральних основ, християнізація політики, — такі провідні настанови, що знайшли собі відображення в згаданій його книзі. Два розділи з цієї книги з'явилися в перекладі на німецьку мову в „Франкфуртських Зошитах“ за 1946 рік(У-УІ) під назвою „Кінець макіявелізму“.

Книга ж Марітена з'явилася підчас другої світової війни. Письменникові пощастило вхопити ті внутрішні нитi, що зв'язують макіявелізм доби Ренесансу з початку ХУІ ст. з націонал-соціялізмом 30 років XX століття. Аналізуючи історичну суть макіявелізму, Жак Марітен пише: „До часів Макіявелі князі і завойовники часто доводили, що вони ні перед чим не спиняться для того, щоб досягнути влади й успіху, щоб задовольнити свою жадобу й наситити свій гонор. Ні перед чим!.. Ні перед безчесністю, ні зрадою й брехнею, ні перед жорстокістю й усіма злочинами, на які лише здібна людина. Але все ж таки вони відчували при цьому тривогу перед гріхом, який лягав на них. Вони мали лихе сумління, якщо тільки якесь мали. Певний рід несвідомого, незаспокоєного лицемірства перешкоджав їм зробити з своїх злочинів доконане й визнане правило. Після Макіявелі не лише князі й кондот'єри ХУІ ст., але й великі проводирі, видатні творці сучасних держав і модерної влади мають добре сумління; так, вони переконані, що вони виконують свій обов'язок, якщо вони для встановлення ладу порушують всі права і якщо для задоволення свого прагнення влади використовують кожне корисне для них зло... Стоїчно вони приносять свою особисту мораль на вівтар політичних переваг“. (У, с. 15).

„Те, що доти було лише фактом, з усією слабкістю й внутрішньою суперечливістю, властивою злу в фактичних і випадкових речах, те після Макіявелі стає правом, з усією сталістю й унутрішньою силою, властивою необхідним речам. Цілковита байдужість до добра й зла почала розглядатися як правило, не як правило людської моралі — Макіявелі ніколи не претендував на те, щоб бути моралістом — але як правило людської політики. Ми завдячуємо Макіявелі не тільки те, що він звів аморалізм на ступінь принципу, яким свідомо користується більшість політиків, але одночасно також і те, що

він з аморалізму зробив закон політики. Макіявелі несе відповідальність за те, що він прийняв факт політичного аморалізму, що він його визнав і ствердив як правило. Добрим політиком, тобто політиком, який відповідає своїй природі й правдивим своїм цілям, він назвав політика без моралі... Це було його властивою справою усунути етику, а разом з тим метафізику й теологію з ділянки політичної науки й політичної мудрости." (с.16).

Тут Жак Марітен припускається певної помилки, згадуючи на першому місці етику, бо насправді було навпаки: Макіявелі виключає з ділянки політики церковну теологію, метафізику й тим самим етику. В боротьбі проти теоретичних засад, що панували за Середньовіччя, Макіявелі прагне де-теологізувати владу, ствердити анти-теологічну політику, зробити її чисто людською й чисто земною, позбавивши її всяких ознак метафізичного. Середньовіччя стверджувало субстратний характер дійсности: воно стверджувало, що наша земна, тутешня дійсність має свої коріння в потойбічному. Макіявелі, а за ним і цілий Новий час, воліють ствердити політику, державу й владу без всяких основ субстратности, дійсність, що не несе жадних обов'язків перед потойбічним, дійсність земну й людську, однозначну з собою.

„Розумний голова держави не сміє дотримуватися своєї клятви, якщо вона не відповідає його інтересам, або якщо змінилися обставини, які примусили його зв'язати себе цією клятвою", повчає Макіявелі. „Якщо б усі люди були однаково добрі, то було б недобре висовувати подібне правило, але тому, що люди лихі і не зберігають вірности щодо Тебе, то й Ти не зобов'язаний бути вірним у відношенні до них." Люди лихі, — це знає Макіявелі.

Макіявелі — песиміст!.. твердить Жак Марітен. Песиміст?! Макіявелі не є ні песиміст, ані оптиміст. Він політик. Він лише порадник для князів, як забезпечити успіх в політиці, як інші пишуть в цей же час книги, як добре вести господарство, споруджувати фортеці, укріпляти бурґи. Інженер, який розробляє найкращу систему фортифікаційних споруд, не питає князя, свого замовника, чи той моральна чи неморальна людина. Він

робить, виконує замовлення як фахівець, як технічна людина, що прагне удосконалити своє „мистецтво“.

Макіявелі, Леонардо да Вінчі, Мікель Анджело, Ґалілео Ґалілеі — люди однаково свого віку.

Для Середньовіччя людина була відбитком Божого, образом і подібністю Бога; для Нового часу людина є тварина, звір, чисто природна істота. „На думку Макіявелі, люди за своєю поведінкою звірі, що їх стимулюють пожадливість і страх. Князь також людина, тобто хижий звір, що володіє розумом і здібний до розрахунку. Щоб панувати над іншими, князь повинен вдатися по раду до Хірона, кентавра, який навчить його, як поводитися, щоб бути одночасно лисом і левом. Політичною сферою керують з одного боку страх, тваринний страх і, з другого боку, також тваринна хитрість, але страх і хитрість, піднесені на ступінь свідомости й в своїй витонченості доведені до людського мистецтва“ (с. 17). „Він бачить, або намагається бачити скрізь зло, і він його схвалює. Він ладен, ба навіть ревно стремить до того, щоб зробитись істотою, яка з'єднує в собі лиса й лева, „адже“, пише він, „той спосіб, як ми живемо, дуже відмінний від того, як ми повинні жити, настільки відмінний, що той, хто не вважає на те, що є, а тільки на те, що повинно бути, зрештою впевнюється, що він працює над самознищенням, а не над самозбереженням“. Отже, треба лишити поза увагою те, що повинно бути, задля того, що є“. (с. 17).

Середньовіччя іґнорувало те, що є, задля того, що повинно бути. Воно зневажало фізику задля метафізики, земне задля небесного, людське задля Божого. Новий час зневажив метафізику задля фізики, небесне задля земного. „Князь“, повчає Макіявелі, „поставлений перед необхідністю навчитися не бути добрим“. „Що жорстокість і невірність ганебні, це Макіявелі знає якнайкраще, він ніколи не називає зло добром і добро злом. Він просто відкидає застосування моральних цінностей до ділянки політики, — ось і все“. (У, с. 19).

Макіявелі іґнорує „добро народу“ як ціль політики. Для нього має вагу не добро народу, а виключно „влада володаря“. Політична доктрина, що її розробив Макія-

велі, скерована на досягнення цієї другої мети, а ніяк не першої. У цьому відношенні він виступає як попередник абсолютизму.

Формулу абсолютної влади, формулу „я-держава" теоретично розробив Макіявелі. Політична доктрина Макіявелі такою ж мірою перед-абсолютизм, якою Цезар Борджя є попередник Людвика XIУ і Рішельє. Їх не слід ототожнювати. „Я — держава" Борджя надто далека від „я-держави" Людвика, але все ж таки перша є праформа цієї другої. Ідею „я-держави", ідею абсолютної влади повинен був спочатку розробити Макіявелі, щоб потім прийшов Босюет.

Борджя — бандит, він убивця і негідник, але він провісник володарів Нового часу, які, хоч і не будуть особисто ні бандитами, ні вбивцями, але поза цим стверднять і запровадять в державну практику все те, що в хаосі й шумовинні перших бур властиве було Ренесансу. Щоб сформувалася абсолютна монархія Нового часу, потрібний був попередній період, коли бандити кинджалом і отрутою прокладали собі шлях до влади, яка була б абсолютною в своїй самодостатності.

Народ за цієї доби є лише спосіб, знаряддя, а ніяк не ціль. Ціллю він стане лише через кілька століть. Покищо народ або мовчить, коли його визискують, або кричить, коли його душать. Теоретично обґрунтовувати свої політичні і соціяльні домагання народ навчиться лише згодом.

Середньовіччя стверджувало першенство релігії, примат Церкви. Новий час підпорядковує Церкву державі; в релігії Новий час бачить не ціль, як це було за Середньовіччя, але спосіб. „З великим красномовством Макіявелі підкреслює в „Discorsi" провідну вагу релігії в державі, однак і найменше не чіпаючи питання про те, чи релігія ґрунтується на правді чи на ложі. Релігія розглядається як найкращий спосіб дурити народ; Макіявелі учить використовувати релігію для державних цілей як міт, що надається якнайкраще, щоб об'єднувати маси і скріпляти їх звичаї (Макс Лернер)" (У, с. 21).

Отже, Макіявелі, цей політичний теоретик Ренесансу, проблему взаємин Церкви й держави, релігії й політики розв'язує в той спосіб, що він звільняє державу від опіки

кого ладу в політичному світі, але християнські особи в цьому ладі (с. 134).

Немає сумніву, формула, запропонована П. Альтгавсом, тонкіша і, відповідно до того, точніша; вона виразніше підкреслює августинівські коріння, відгуки впливів св. Августина в концепції Лютера, але не можна відкидати того, що концепція Лютера вела до ствердження християнства як приватної справи кожного окремого віруючого.

„Держава не підпорядкована Церкві, але вона не підпорядкована також і слову Божому. Лютер проголошує свободу держави від Церкви, безпосередність відношень політичного урядовництва (Amtes) до Бога“ (с. 137). „Я, заявляє Лютер, не маю жадного права приписувати князеві; я, додає він, хочу тільки наставляти його серце!“

Наприкінці своєї статті Павль Альтгавс зазначає: „Лютер своїм ученням про два царства знесвячує (десакралізує) публічне життя, світське царство, різко відрізняючи світську службу (Amt) влади і духове покликання Церкви. „Мечеві імператора немає чого робити з вірою; його сфера діяння — тілесні, світські справи“. Але це знесвячення (десакралізація) у Лютера не є, однак, секуляризаціяпублічного життя“ —твердить П. Альтгавс (с. 140). Держава, громадське життя автономні. „Лютер не знає жадного кодексу побожної і християнської політики, який би Церква дала готовим в руки політичному діячеві“ (с. 141).

Згодимось з автором: знесвячення (десакралізація) громадського і взагалі державного життя у Лютера ще не була секуляризацією останнього. Лютер висував вимогу, щоб політичний діяч був християнином, але цю вимогу він звертав не до князя як політичного діяча, а як до особи. Отже те, про що й була мова: християнство ставало приватною справою окремої людини. Християнство як Церква, як заклад, не зобов'язувало ні до чого політичного діяча.

„Немає нічого більш хибного, твердить П. Альтгавс, як ставити реформатора Лютера поруч Макіявелі, сполучувати Реформацію й Ренесанс, бачучи в них провісників політики, звільненої від релігійних і моральних зв'язків. Така автономія модерної політики, наслідки якої

ми маємо в себе перед очима, немає нічого спільного з Лютером. Він не зрадив християнства демонам цього світу". (П. Альтгавс, с. 141). Ми чітко бачимо різницю між Лютером і Макіявелі, між Реформацією й Ренесансом, але ми знаємо також і те, що як Ренесанс, так і Реформація були прологом до Нового часу. Епоха Нового часу бере свій початок в Ренесансі й Реформації.

Повернімось до сказаного на початку. Середньовіччя підпорядковувало державу Церкві, воно ставило державу в залежність від Церкви. Новий час виступає проти цього підпорядкування держави Церкві. Макіявелі висуває ідею підпорядкування Церкви державі; Лютер в свою чергу їх відокремлення.

Ідея відокремлення Церкви від держави стає провідною ідеєю модерного лібералізму. З позицій релятивістичних і плюралістичних лібералізм Нового часу проклямує свободу віровизнання і сумління.

Усунувши релігію з обсягу громадського життя, позбавивши Церкву її впливу на державу, лібералізм одводить для релігії ділянку внутрішнього особистого життя. Релігія проголошується приватною справою людини. Державні конституції ліберальних держав XIX. ст. забезпечували за індивідом право на свободу сумління. Боротьба з Церквою, відокремленою від держави, в ліберальних державах була перенесена в область боротьби за сумління індивіду. В суспільній ідеології панували індиферентизм, раціоналізм, критицизм і скепсис.

Толерантність стає гаслом, яке висуває в XVII. ст. Новий час. Світоглядовий скептицизм і толерантність взаємопов'язані між собою, — одне не може бути без другого. Щоб бути толерантним, треба припустити існування багатьох істин.

Істина одна, твердило Середньовіччя. Істин багато, твердить Новий час. Плюралістична концепція істини, визнання множинности істин становить собою властиву ознаку світоглядової доктрини Нового часу. Наш час, наша сучасність ставить перед собою завдання перебороти плюралістичний релятивізм Нового часу, а з ним так само і скептицизм і відповідно до того толерантність, як світоглядову так і релігійну.

Властивою ознакою лібералізму були переходові формули, компромісове узгодження, парляментарна практика розв'язань, що мали половинчастий характер. Наш час воліє відмовитись від парляментарної практики, від розв'язань, які були б компромісом і спирались би на узгодження. Тоталітарні системи, приходячи до влади, завершують у відношенні до Церкви й релігії те, що лишилося незавершеним в лібералізмі, на що лібералізм не наважувався.

Змагаючись проти лібералізму, тоталітаризм одкидає двоїсте ставлення лібералізму до релігії й Церкви. Він не спиняється перед тим, щоб дійти до кінця. Тоталітаризм воліє заперечити Церкву не лише в її суспільно-державній функції, але і в приватній сфері, в сфері особистого життя.

Це заперечення поруч з суспільною формою релігії, також і приватних її форм відповідало тому, що тоталітаризм, як політично-суспільна система супроти провідних тенденцій попередньої доби не визнавав більше права приватної особи на свободу сумління. Приватність особи, світоглядова, релігійна, господарча й суспільна приватність особи були заперечені. Тоталітаризм поглинає особу. Він не припускає приватної самодостатности індивіда, як це робив лібералізм на останніх етапах Нового часу. Для тоталітаризму існує не індивід, лише держава, не особи, а суспільства, не партикуляризм відокремлености, а цілість. Кожен індивід стає лише ланкою цілого.

На попередніх етапах епохи Нового часу справа йшла про відокремлення Церкви від держави, релігії від політики, наданому в тоталітаризмі про цілковите поглинення державою церкви. Власне ще більше: не про поглинення державою Церкви, а про цілковите заступлення Церкви державою. Держава переймала на себе вагу й ролю Церкви. Фюрер, голова тотальної держави, виступав як провісник Провидіння. Він виступав як Провидіння. Він звільняв підданих від обов'язків перед мораллю. Автономія моралі й морального була відкинена; моральним визнано лише те, що було корисне для держави. В особі фюрера фашистівський нацизм претендував на абсолютність визнання.

Аж прийшло до зламу. Націонал-соціялізм поконано

на полі бою мілітарною силою. Його технічну й матеріяльну силу зламано протиставленою їй силою техніки й матерії. Фашистівський тоталітаризм націонал-соціялізму розпався і перестав існувати як Третій Райх. На руїнах націонал-соціялізму, на руїнах европейських міст, на уламках епохи Нового часу ми спостерігаємо могутній поворот европейського людства до християнської думки й Церкви. Доказом є перемога політичних партій з християнським підложжям. У ці перші роки після другої світової війни (1945—1947) ми є свідками того, що в переважній більшості країн Західньої Европи виборці віддали свої голоси представникам християнських партій.

Однак постає питання, чи не є це все лише тимчасове явище, випадковий результат політичної коньюнктури, як вона склалася на сьогодні в суспільному житті післявоєнної Европи, чи, може, це свідчення про якісь далеко глибші зрушення, зумовлені далекосяглими зсувами в усій суспільно-духовій системі нашої сучасности?

Якщо перемогу християнських партій розглядати як виключно парляментську в умовинах повороту післявоєнної Европи знов до засад ліберального конституціоналізму, то, розуміється, кожне парляментське розв'язання нетривке й нестале. Воно мінливе, відносне й множинне, належачи ліберальному типові суспільства, релятивістичному й плюралістичному в своїх засадах. Сьогодні Бідо заступив Ґуена, завтра Бідо заступає Леон Блюм чи Рамадьє, ще знов за деякий час приходять Блюм, Рейно, абож де Ґолль чи, може, нарешті Моріс Торез. До того ж, за формулами парляментських взаємин, більша кількість голосів, відданих християнським партіям, означала б ніщо інше, як тільки перемогу парляментного центру з більшим або меншим відхиленням вправо.

Усе це надто відносне й умовне. Та, певне, поза цим перемога християнських партій означає щось інше. Вона має окрім усього позапарляментний резонанс. Вона є одним із змінних симптомів того, що ми виходимо дедалі все більше за межі епохи Нового часу, що ми нині вступаємо в іншу еру, ніж та, що протягом півтисячеліття тривала досі і в якій нацизм становив один з найбільш яскравих кінцевих, завершувальних етапів цілої доби. Націонал-соціялізм репрезентував собою в взаєминах між Церквою й державою тенденцію переходу від лібера-

льних форм відокремлення релігії й секуляризованої держави до цілковитого поглинення релігії тотальною державою, до тотального заперечення церкви з боку держави. Супроти цього, післявоєнна перемога християнських партій на виборах означала б, що народні маси в певній своїй частині, відходячи від обох форм розв'язання взаємин Церкви й держави, ліберального й фашистського, волімоть повернути релігії суспільне значення.

Маси прагнуть не а-релігійної, а знов, як і колись, ще за Середньовіччя, релігійної держави, не безрелігійних і позацерковних основ суспільного ладу, а організації суспільства на релігійних засадах, не поза Церквою, а з Церквою й через Церкву.

Ідеї приватного сумління протистає в усій принциповій послідовності ідея суспільного сумління релігійної особистости, сумління, тотожного з світоглядовою доктриною цілого. Людство прагне світоглядової цілости.

Людство голосує проти Нового часу. Воно воліє розірвати з добою, що обіцяла людині особисте щастя тут на землі, перетворити цей світ в земний рай і не здійснила жадної з цих обіцянок.

Євген Маланюк

ЄВАНГЕЛІЯ ПІЛЬ

Все здавалось, що там, за селом,
під горбом, біля того хреста,
легкий вітер торкнеться крилом,
і ми раптом побачим Христа.

Теплий день кликав далеччю піль,
мріяв обрій в гарячій імлі,
і якийсь нерозгаданий біль
почувався в зітханнях землі.

Так, як завше, шуміли жита,
коливались колоссям важким.
Ми самотньо дійшли до хреста,
не зустрівшись ні з ким.

Але там, де над морем ланів
розійшлась лазурева блакить,
Його білий хитон пояснів
і розтанув над обрієм вмить.

Святослав Гординський

„Пісні, що їх диктує Бог“

Релігійні поезії Богдана Ігоря Антонича

Серед тих скупих матеріялів, що їх вдалося врятувати з вогню війни, знаходяться в нас і два зшитки — разом до 400 сторінок — поезій Богдана Ігоря Антонича, того одного з чільних галицьких поетів молодої ґенерації. Як відомо, Антонич помер дуже молодо в травні 1937 р., маючи всього 26 літ. Та, не зважаючи на цей розмірно молодий вік, він був уже признаним поетом і лавреатом кількох літературних нагород. Самі зшитки, про які мова, мають свою малу історію. Були вони спочатку в перехованні в мистця Володимира Ласовського, одного з друзів померлого поета, заходами якого саме й появилися дві посмертні збірки Антонича — «Зелена Євангелія» і «Ротації». Пізніше він віддав ті зшитки колишній нареченій поета, п. Ользі Олійник. У воєнних роках вона перебувала на Підляшші, серед жахливих умов ненастанних бандитських нападів і раз, переїздом у Львові, вона й передала нам ті зшитки для дальшого збереження. Незвичайно цікаві своїм змістом, вони дають справжній погляд на, так сказати б, літературну лябораторію поета, і місце тих зшитків у майбутньому буде в одній з великих національних бібліотек України. Вони бо — невичерпний поглядовий матеріял поетичної праці над віршом, над словом, над поетичними темами і поетикальними формами і, як такі, вони можуть служити майже як підручник поетики для молодих авторів і, ще більше, для студій над стилем і формою українського поетичного слова 30-их рр. у Галичині. Тим більш, що поезія Антонича — явище далеко не вузько-місцеве, галицьке, а загальноукраїнське, бо і з погляду ідей і мови, і поетичних вартостей

поезія Антонича йшла в парі з найвищими осягами сучасної йому української поезії. Ще недостатньо вивчена, в майбутньому вона певно займе належне їй місце в ряді чільних поетичних досягнень його часу.

Антонич має за собою п'ять збірок: «Привітання життя» (1930), «Три перстені» (1934), збірка, яка здобула йому літературну нагороду Т-ва Українських Письменників і Журналістів у Львові, «Книга Лева» (1936), збірка, за яку поет отримав нагороду Українського Католицького Союзу, та, врешті, дві посмертні збірки, видані 1938 р. — «Зелена Євангелія» і «Ротації». З недрукованих речей залишилося лібретто до опери «Довбуш», незакінчена повість і — збірка релігійних віршів, що мала називатися «Велика Гармонія». Ця збірка, власне, знаходиться в одному з тих зшитків, що їх маємо в руках.

Релігійна поетична творчість Антонича тісно пов'язана із журналом «Дзвони», закладеним тодішнім ректором Української Богословської Академії у Львові і пізнішим Львівським Митрополитом Йосифом Сліпим. Окрасою того журналу в 1932 р. була саме низка поезій Антонича на релігійні теми: «Маніфест серця», «Різдво», „Resurectio", „Ave Maria», «Ascensio», «Mater Dolorosa», «Te Deum», «Confiteor», «Єрусалим», «Magnificat». Поезії ті відразу звернули увагу літературних кіл на молодого поета, що тоді мав за собою всього одну збірку — «Привітання життя», збірку не надто сильну, ще позначену всіма рисами початківця, хоч уже із значним поетикальним знанням і талановитого. Справа була в тому, що ті Антоничеві релігійні твори були зовсім новим словом в українській поезії на ті теми. Назагал суто релігійних поетів у Галичині майже не було, єдиним вартим уваги був В. Лімниченко, а те, що доводилося стрічати по релігійних виданнях було звичайно на дуже невибагливому мистецькому рівні. Високі ідеї релігійної поезії були здебільшого віддані безсилою і шабльоновою формою, зовсім неспівмірною з високим змістом. Нікуди правди діти, так звані «зарваницькі рими» переважали в ній скрізь. І оце появився поет, що заговорив по-новому, по-іншому, голосом, в якому зазвучали не тільки знані молитовні тони, але й щось нове — християнська містика і філософія, проблема відношення людини до Бога, шукання Бога в усьому сущому в світі, як первопочатку життя і останньої цілі людського буття. В час, коли, — не без впливу новозаснованої Богословської Академії, — почала розвиватися католицька наука, появився поет, що заговорив поетичною мовою, в якій

зазвучали високі ідеї, голошені тією наукою, який, словом, дав творчість, насичену проблемами, ідеями.

Які ж були ті проблеми, ті ідеї?

Крім згаданих поезій Антонича, що були друковані в «Дзвонах», у рукописному зшитку знаходимо ще 35 поезій на релігійні теми, більш чи менш викінчені, що, в сумі, творили б зовсім поважну розмірами збірку. Головна їх тема — звеличання Бога; тут переважна форма гімну. Цей гімн відбиває музику всесвіту, космосу, як у «Музиці ночі», де поет просить запалити на небі смолоскип місяця і просвітити зорями темноту ночі, щоб серця, хворі з самоти, побачили тисячні Божі світи. Тоді в душі дозріє спіла повнота. Тоді:

Літня, тепла ніч угору на недеї, кичери,
Піднесеться пахощами квітів багатьох.
Слухаймо великого концерту, як увечорі
На фортеп'яно світа — кладе долоні Бог.

В «Deus Magnificus» Антонич пише про Боже всебуття:

Його чути в шумі вітру та морських, бурхливих пін,
Всюди, всюди є — Великий та Єдиний,
Та найбільше серед вбогих стін
І в молитві дитини.

Коли кличеш поночі — Він є,
Коли кличеш помочі — Він є,
Коли шукаєш — Він є,
Його все маєш, бо в тобі — є.

Він — кожній речі мелодію дає,
Він — гармонія, Він акорд музичний,
Він — камертон, що строїть серце твоє,
Він — звук досконалий, Величний.

Цей звук досконалий, Величний — це для поета той високий тон поезії, що його прагне він осягнути. Душа поета зазвучить щиро тільки тоді, коли він і його тема-ідея будуть одне, нерозривне. Звідси самосвідомість поета в тому, що його творчість повинна стати передачею якогось вищого, Божого голосу, і так поет приходить до радісного ствердження, що

В жолобі мойого серця
Сьогодні народився Бог.

Тоді поетичне надхнення стає органічним елементом поезії, воно зовсім випливає з високої теми, надхнене нею, пісня стає псальмом:

Співай, душе моя, могутню пісню Богу,
Злети на мене, Голуб-Дух, і крилами закрий,

Надхненний зміст налий у мене — форму вбогу,
Нехай горить в очах захоплення вогонь святий.

Співай, душе моя, пречисту пісню Богу,
О, радуйся, о, веселися вся!
Вкажи захопленим очам Твою дорогу,
Хай арфою Твоєю стану я!

Це надхнення від високих, святих тем тісно поєднане з проблемою поетового мистецтва, з його відношенням до теми і матеріялу, що їх передає — до поетичного слова. Проблему цю заторкнув поет у низці віршів, затитулованих «Ars poetica». Поет має повну свідомість того, що сама зверхня форма — пуста, бездушна, хоч може бути гарна:

Гексаметри й трохеї,
Бурхливі анапести, —
Це має блиск камеї,
Це вуха шовком пестить...

...Я знаю інші вірші;
Хоч не додержуюсь вимог,
Є від тамтих не згірші,
Пісні, що їх диктує Бог.

Дуже характеристичний для тодішньої Антоничевої поезії вірш з циклу «Ars poetica» II, 2:

Співати про хату,
Малу, небагату,
Де добре є брату,
Де радісно жить.

Співати про весну,
Шалену, чудесну,
Зелену, небесну,
Про соняшну мить.

Співати про горе,
Як радість поборе
Його, хоч мов море,
Про сміх перемог.

Та ще про хвилину
Найвищу, єдину,
Коли це людину
Відвідує Бог.

Інші ідеї, інші проблеми, на які не міг не відгукнутись чутливий поет, це вічна боротьба добра із злом, проблема, що стоїть в осередку християнської філософії. В душі поета, як і кожної людини, ця боротьба проявляється в тих сумнівах, що їх на дорозі свого життя стрічає людська душа і серце, — в боротьбі з самим собою, що її викликує змія-

розум, цей advocatus diaboli, який всочує в людське серце гріх гордости і каже йому боротися з Богом. Це, власне, те, що не дає знайти людській душі гармонії, яку вона знаходить у поєднанні з вищою силою — Богом:

Пишна гордість, зухвала та сміла,
Полонила мене, обійняла в кліщі.
Я співав боготворення тіла
Та благав його: визволь мене від душі.

Лиш на власнім безумстві опертий,
Я бажав увесь шлях перейти тільки сам.
Без хитання в наближення смерти
Навіть небо відштовхував, п'яний життям.

Це — те поганське оп'яніння життям, що проводить молодість. Але по зламах і сумнівах приходить досвід, тоді поет

Погодився із Богом та світом
І знайшов досконалу гармонію в серці.

Диявольську спокусу зобразив поет майстерно в поезії «Apage satanas!». Вигнаний янгол приходить уночі до поета і під вікном його душі грає солодку пісню, що кличе його піти з ним туди, де жде на нього розкіш. Вигнаний янгол каже, що він так само самітний і нещасливий, як і поет, і він просить прийняти його, мандрівця і вічного бурлаку, до себе і за це обіцює йому нарисувати на його дверях знак таємниці. Але поетова душа має вже зброю:

Виходжу перед хату і поріг мойого серця
Зливаю всецілющою, свяченою водою.

Є ще одна проблема, яка не може не цікавити і християнина і поета — проблема кінця земного існування, смерть. Цій темі присвячено в Антонича кілька віршів. З гідністю справжнього християнина приймає поет своє призначення:

О, Боже, дай, щоб я в змаганні
Стояв, мов скеля проти орд,
Щоб смерть моя була останній
Гармонії акорд.

Я знаю, що дні є все гірші,
Що будить нас щось по ночах.
Хай ліком на смерти жах
Будуть ці вірші.

«Хай ліком на смерти жах будуть ці вірші» — це сказано сильно, це слова поета, що знає свою ціну і свою гід-

ність. Поет — людина, і, як така, проминуща, але він матеріялізує свою душу в своїй творчості і вона може тривати віками. Згадується тут мимоволі другий поет, Павло Филипович, що свою другу й останню збірку закінчив рядками: «Смерть не мине, і ти загинеш сам, та безліч раз зійдуть твої творіння».

Отак ще кілька років до виходу другої Антоничевої збірки «Три перстені», в якій поет став перед нами ідейно й поетично сформований, на невиданих віршах «Великої гармонії» можемо простежити шляхи ідеологічного й поетичного формування молодого поета, шляхи, які показують уже велику дозрілість. Виринає проблема, чому та збірка не появилася друком? Чи вину скласти тільки на видавничі умови, чи взяти справу глибше — світоглядово? Факт, що читачеві пізніших Антоничевих збірок могло б подекуди здаватися, наче б то поет відійшов від своїх недавніх високих тем.

Це правда, в поезіях пізніших сильно пробиваються моменти інші, можна б сказати — характеру біологічного й пантеїстичного. Проблема незнищальности, вічности матерії є головною темою «Зеленої Євангелії» і, частинно, «Книги Лева». Проте ніщо не вказує на те, що поет денебудь відійшов зовсім від колишніх своїх тем, хоч пізніші його поезії суто релігійних мотивів мали вже не багато. Ми знаємо від самого поета, що він до кінця свого життя носився з думкою таки видати свою збірку релігійних поезій, хотів тільки її ще дещо опрацювати формально, бо тоді вже ставився більш критично до творів своєї молодости. Це останнє й було причиною того, що коли в рік після смерти поета В. Ласовський взявся видати дві збірки Антонича, він залишив на боці «Велику гармонію», де ще надто багато було речей формально незавершених, і обмежився поезіями останніх років Антоничевого життя.

Так чи інакше, перед нами творчість поета з дуже широким обсягом зацікавлень, який по-мистецькому підійшов до одної з головних проблем поезії — проблем людського буття, людської долі і мети. Підходив він туди і з погляду християнської філософії й містики, але й з погляду — не скажемо поганського, — а того біологічного, що стає здивований перед силою і сп'янінням зросту, перед стихією тієї нерозгадної таємниці, що її звемо життям і що є також одним з проявів Божої всемогучости. Пантеїзм пізніших творів Антонича і був висловом того почуття Божого всебуття у космосі і він не перешкоджає нам бачити в ньому найчільнішого католицького поета сьогочасної України.

Д-р Юрій Студинський

Кілька думок про християнський соціяльний і господарський лад

Коли кардинал-архиєпископ Тулюзи, Жіль Жеро Сальєж, був кілька років тому прийнятий на приватній авдієнції папою Пієм XII, він сказав до Св. Отця: „Найбільша небезпека для церкви в тому, що робітники не знають соціяльної науки церкви, або вони не вірять в її доцільність“.

„Як це можливо?“ — запитував Пій XII. „Вже проминуло 50 років, як появилась енцикліка папи Льва XIII „Рерум Новарум“, більше ніж 15 років, як появилась соціяльна енцикліка Пія XI „Квадраґезімо Анно“. На це кардинал заявив, що широкі народні верстви зовсім не знають про ті енцикліки, вони зовсім не обізнані з соціяльною наукою церкви. „Єкільки ж разів я теж в своїх енцикліках, в листах і радієвих промовах говорив про християнську суспільну науку!“ — говорив папа.

Основник християнського робітничого руху в Бельгії, о. Кардійн, оповідає, що як він перед 20 роками був прийнятий папою Пієм XI, то сказав до папи таке: „Св. Отче! Я хотів би приєднати робітничі маси до церкви.“ Та папа відповів: „Це перший раз в моїм житті хтось приходить до мене і каже, що хоче здобути для церкви маси. Звичайно кажуть мені: „Ми хочемо з'єднати робітничу еліту, або створити якийсь гурток добрих християн-робітників.“ Ні, річ не в еліті чи малому гурті — церква потребує широких робітничих мас. Без сумніву, по-

трібна і еліта, але ця еліта мусить походити з мас, щоб ці маси здобути. Еліта, що в масах живе і для них працює. Нам треба апостолів мас. Церква не потребує сьогодні еліти робітничої кляси, але широких мас працівників. Найбільшою драмою 19. ст. — говорив папа — є те, що в ньому втратила церква робітничі маси. Найбільшу прислугу можна зробити церкві, з'єднуючи наново ці маси довкола неї. Робітничі маси потребують церкви, але й церква потребує мас робітництва".

Про соціяльні і господарські тези католицької церкви говорять сьогодні майже в усіх країнах. Християнські політичні партії є в багатьох державах найбільшими політичними об'єднаннями в парляментах. Від їхніх голосів залежить ухвала чи пак відкинення робітничого і господарського законодавства. Тому інтересним буде, коли поставимо собі питання, як має виглядати суспільний і господарський лад у християнському змислі?

Ми знаємо, що велика соціяльна енцикліка папи Пія XI, що появилась в 1931 р., в сорокові роковини появи першої соціяльної енцикліки в католицькій церкві Льва XIII, стоїть на становищі, що економічно-соціяльний світ має бути зорганізований в корпоративному (становому) ладі. Великим речником тієї ідеї був колись відомий німецький єпископ і соціолог фон Кеттелер, якого проповіді в революційних днях 1848 р., що їх він виголошував в катедралі в Майнцу, викликували у цілому світі якнайбільше враження. Цю його тезу організації світу праці в корпоративному устрою перейняли у Франції два визначні теоретики християнсько-суспільного руху: граф Лятур-Дю-Пен і маркіз де Мюн, що, як французькі офіцери, попали були у 1871 р. в німецький полон і тут запізналися з соціяльною наукою Кеттелера.

Проти християнської науки станової організації суспільства виступає чимало синдикалістів з марксівського табору, що насміхаються, що, мовляв, церква завертає до середньовічних інституцій, які і так не мають перед собою ніякої майбутньости. Ці самі противники християнського суспільного руху забувають при тому, що цілий синдикалістичний рух на світі (а не тільки християнський синдикалістичний рух) йде в тому самому напрямі. Синдикалізм, що має своєю амбіцією перебрати провід продук-

ції у свої руки, побудований теж на засаді станової співпраці. Отже тут християнські теоретики є піонірами наймодернішого суспільного руху, а не якимись носіями назадницьких ідей.

Станова організація християнського суспільства передбачає необхідність інституції приватної власности. Зокрема папські енцикліки підкреслюють значення і вагу селянської власности. Ми бачимо теж, що у програмі християнських синдикатів стоїть охорона трудової власности на першому місці. Тут треба підкреслити, що християнська соціяльна доктрина не боронить великої капіталістичної власности, вона свідома, що є деякі роди капіталістичних приватних маєтків, які мусять бути знесені в ім'я загального суспільного добра. Так напр. в енцикліці папи Пія XI „Квадраґезімо Анно“ стоять ось такі слова: „Зовсім справедливо можна деякі роди дібр задержати для держави (у тексті стоїть: в публичиій руці), бо з ними тісно сполучена надто велика сила, що може бути небезпечною для загального добра, якщо б вона находилась у приватних руках. („Розділ 114-115 „Квадраґезімо Анно“).

Система заробітчанства повинна бути поступнево перетворена або знесена, а контракт праці має бути заступлений суспільним трудовим контрактом. Праця, як основний принцип християнського господарського ладу, має бути дуже хоронена. Не сміє бути використовуваний робітник ані приватним капіталізмом, ані державним капіталізмом, ані комуністичною системою. Змисл національного господарства полягає в тому, щоб „Богом створені для людей добра були їм доступні на основі правил справедливости і любови“ (енцикліка „Сертум Летіція“ папи Пія XII.).

Завданням держави є дбати про загальне добро усіх громадян. Однак християнський суспільний лад не хоче, щоб ця держава стала всесильною „Державна влада не сміє в ім'я загального добра здавлювати особисту волю людини, вона не має права назначати ні початку ні кінця людського життя за винятком судово наложеної кари. Вона не сміє по своїй волі визначувати фізичне, духове і релігійне буття людини, вона не сміє накидувати їй погляди на чесноту, вона не сміє вимагати від неї, щоб її особисті обов'язки і права були ломані в ім'я державної всесильности.“

Коли ми вкоротці представимо християнський суспільний лад, то він матиме три господарські сектори: державний сектор, приватницький сектор і сектор кооперативний, який має бути, по думці християнської соціяльної і економічної доктрини, посередником між сектором державним і приватницьким.

Широкі маси матимуть змогу дійти своєю працею до приватного майна. „Відпролетаризовання пролетарів, як каже у своїй соціяльній енцикліці Пій XI, є головним завданням християнської школи.“ Крім цього трудові маси мусять дійти поступнево й до участи у зисках підприємств, в яких вони працюють, дістаючи доступ до співвласности, а окрім цього і до їхнього проводу. В енцикліці „Квадраґезімо Анно“ виразно підкреслене це справедливе домагання робітничої кляси.

У всіх соціяльних і господарських експериментах, що відбуваються тепер у світі, християнська суспільна доктрина кладе головну увагу на збереження особистої волі і свободи людини. Один із великих християнських соціологів, промовляючи до робітників, сказав недавно ось такі слова: „Ви хочете свободи, як теж і з тою свободою тісно злученої відповідальности за провід підприємств, які мусять бути звільнені від подвійної насильної кормиги: від неволі гроша і держави. Там, де є паном гріш, і там, де є паном держава, там людина лежить в оковах. Свобода має свої небезпечні, але теж і свої світлі сторінки. В ім'я свободи не можна собі на все дозволяти. Свобода має границі, яких нікому не вільно переступити. Усі свободи зі собою солідарні, свобода виборів, свобода вибору звання, свобода думок, свобода переконань, свобода релігії, преси, науки, свобода для всіх. Якщо ви одну свободу знищите, то вбиваєте одночасно і всі інші свободи. Чи цього не мала б зрозуміти робітнича кляса, яка впродовж століття була невольником потентатів гроша. Ні! Ні! Освободження робітництва не може бути однозначне з руїною свободи. Воля робітництва мусить бути однозначна з тріюмфом свободи!“

О. Б.

ДРУГА ВСЕСВІТНЯ ВІЙНА

Після першої світової війни воюючі держави підписали мирові договори, визначили нові кордони і частинно роззброїли армії. Переможена Німеччина мала право мати лише 100 тисячну армію і, згідно з постановами мирової конференції в Версаї коло Парижу, мусіла сплачувати переможцям величезні воєнні кошти й віддати частину німецької території Польщі, Чехословаччині і Франції.

Німці були невдоволені тими договорами й готовились до відплати. Це невдоволення вмів зручно використати провідник німецької партії націонал-соціялістів, Адольф Гітлер, і розпочав другу всесвітню війну.

Зв'язавшись союзом з Італією і Японією та забезпечивши собі поміч і співпрацю Совєтів, Адольф Гітлер задумав об'єднати всі землі й краї, які вважав німецькими, й стати всевладним паном цілого сходу Европи.

Ще в місяці березні 1938 р. прилучив він до Німеччини Австрію, а 15. березня 1939 р. зайняв Чехію. Чехословацька держава розпалася: Словаччина стала самостійною державою, а Карпатську Україну, по героїчнім спротиві «Карпатської Січі», зайняли за згодою Гітлера мадяри.

Услід за цим союзник Гітлера, італійський вождь Беніто Мусоліні, зайняв у квітні 1939 р. Альбанію.

Англія, Америка і Франція намагались зберегти мир і на конференції в Мюнхені англійський прем'єр міністрів Чемберлен пробував довести до порозуміння між европейськими державами, але всі спроби рятувати мир не повелись.

Вранці 1. вересня 1939 р. німецька армія рушила походом на Польщу, щоб, будьтоби, прилучити до Німеччини Данціґ, Познанщину, Шлеськ і Помор'я.

По тижневі боїв польська армія була зовсім розбита

і втікала до Румунії й Мадярщини. Німецькі війська під командою генералів Бока, Рундштедта і Райхенава посувались щораз далі на схід, здобули 16. IX. 1939 р. Варшаву, підійшли під Львів і зіткнулись з большевицькою армією, яка 17. вересня, з наказу Сталіна, зайняла Західню Україну і Білорусь.

Дня 3. вересня Англія і Франція виповіли Німеччині війну, але не могли обороняти Польщу, бо вона вже по трьох тижнях боротьби перестала існувати.

8. квітня 1940 р. німецька армія зайняла Данію, 10. травня 1940 р. Бельгію і Голляндію та Норвегію, де героїчна норвезька армія й англійські відділи ставили їй короткий спротив. Німецький генерал Микола Фалькенгорст став володарем Норвегії. Під Нарвіком англійці ще раз намались викинути німців, але це їм не вдалось.

Дня 9. червня 1940 р. норвезький король втік з англійцями до Англії, і ціла північна Европа опинилась під пануванням Гітлера.

10. V. 1940 р. німецька армія під командою генерала Бравхіча, перейшовши Бельгію, Голляндію і Люксембурґ, по місяці війни розбила французьку армію і, прорвавши славну лінію Мажіно, здобула 14. VI. 1940 р. Париж та примусила Францію 22. VI. 1940 р. капітулювати. У війні проти Франції німці кинули в бій 240 дивізій. Французи мали всього лише 95 дивізій. Французький вождь маршал Петен підписав 22. червня 1940 р. з німцями договір про капітуляцію і утворив уряд т. зв. у Віші, що співпрацював з німцями. Гітлер тріюмфально в'їхав до Парижу і в промові впевняв німців, що забезпечив могутність Німеччини на тисячу літ. Але частина французької армії, під проводом генерала де Ґолля, еміґрувала до Англії і продовжувала проти Гітлера боротьбу, хоч останні відділи англійської армії були 29. травня 1940 р. під Дункеркою розбиті й покинули Европу. Тих англійських вояків було в Европі 224 тисячі, і їм до останньої хвилини помагали французи і бельгійці в числі 112 тисяч вояків.

Дня 10. червня 1940 р. Італія виповіла війну Англії, й італійці пішли німцям на поміч. Гітлер приготовляв напад на Англію (згромадив 3000 кораблів), і німецька армія почала від 15. IX. 1940 р. бомбардувати Лондон, де згинуло від бомб 50 тисяч осіб. Німецьке літунство бомбардувало й інші англійські міста, в яких згинуло понад 100 тисяч осіб. В Норвегії вже вишколювались німецькі дивізії для висадки на береги Англії, але англійці підготовились до оборони і впродовж кількох днів збили 697 німецьких літаків. Рівночасно

німецькі підводні човни нищили англійську фльоту. Але президент З'єдинених Держав Північної Америки — Рузвелт — твердо станув по стороні Англії, і Америка давала англійській армії щораз більшу поміч, і німці не відважувались окупувати Велику Британію.

Впродовж 1940 р. німецькі підводні човни затопили 677 англійських кораблів, і в квітні 1941 р. німці допливали навіть до американських пристаней.

Коли Англія і Америка підготовились до оборони, англійська армія почала наступати передусім в Африці. В Єгипті, Лібії і Абесінії почались бої вже восені 1940 р. Англійський генерал Вовел розбив війська італійського генерала Ґраціяні в Лібії і Абесінії. В квітні 1941 р. англійці здобули Аддіс Абебу, й абесінський король Гайле Селяссі вернувся з вигнання до вітчизни. Абесінія була першою державою, яку відвоювали англо-американські війська.

Німці не втрачали надії, і німецький генерал Роммель зайняв весною 1941 р. частину Єгипту і наближався до його столиці. В тім часі німці намагались опанувати при допомозі своїх прихильників Ірак, викликали горожанську війну в Сирії, щоб на всіх теренах ослабити Англію. Великі хвилеві перемоги Гітлера довели до того, що Мадярщина, Румунія і Болгарія стали союзниками Німеччини, щоб після війни ділитися з німцями переможеною Европою. Німецька і італійська армії почали наступ на Балкан. Дня 27. жовтня 1940 р. італійці заатакували з Альбанії Грецію, але греки боролись хоробро і прогнали італійців в альбанські гори. Гітлер вислав італійцям на поміч німецькі панцерні дивізії, і в квітні 1941 р. німці й італійці окупували Грецію, хоч грекам помагали англійські полки під командою генерала Вільзона.

Дня 6. квітня 1941 р. тридцять німецьких дивізій напало на Юґославію і по тижневі війни її здобули. По десятиденній боротьбі німці окупували острів Крету, при чому згинуло коло 3 тисячі літунів. Цей острів здобули німці самим літунством. Англійська залога, 27.000 вояків, покинула Крету 30. травня 1941 р., і від того дня німці й італійці стали панами цілої південної Европи.

Хоч советська Росія була зв'язана договором про ненапад з Німеччиною, хоч советський уряд і советська армія помагали німцям поділити Польщу, і большевики доставляли Німеччині збіжжя і сирівці, все ж між Німеччиною і Росією панувала скрита ворожнеча. Ідеологічні й політичні противенства, розбіжність господарчих інтересів наближали їх до конфлікту.

22. червня 1941 р. німецька армія під командою Бравхіча, без виповідження війни, рушила на схід.

Ще в 1940 р. советська Росія провадила війну проти Фінляндії, яка, почуваючись скривдженою мировим договором з Москвою, станула по стороні Німеччини. Проти советської Росії вирушили війська Німеччини, Італії, Мадярщини, Румунії, Словаччини і Фінляндії, а крім того Еспанія, Франція, Бельгія і Норвегія вислали свої окремі дивізії чи леґіони. Хоч ще в листопаді 1940 р. советський комісар закорд. справ Молотов був гостем у Берліні, і його приймали з військовими парадами, то літом 1941 р. на сході Европи розгорілась між Москвою і Берліном страшна війна.

Впродовж кількох тижнів німецькі армії здобули Литву, Західню Україну й блискавично посувались на Ленінград, Москву і Київ. Лише коло Менська і Смоленська відбулись більші бої, а поза тим червона армія відступала майже без боїв, утративши впродовж місяця понад мільйон полонених. Вже 15. жовтня 1941 р. німці стояли під Москвою, а в листопаді їхні танки опинились над берегами Дону. Дивізії генерала Рундштедта уже 25. липня наблизились до Києва, а румуни 31. серпня станули під Одесою.

Коло Києва розгорілась боротьба, яка тривала майже два місяці. Советський маршал Будьонний, що мав 750 тисяч війська, намагався спинити німецький похід, але німецькі дивізії, під командою Райхенава, розбили советську армію над Дніпром, і 15. вересня німці й італійці увійшли до столиці України.

В боях над Дніпром німці здобули 600 тисяч полонених. Німецькі війська опанували Харків і Ростов-на-Дону. Хоч советська армія під командою маршала Тимошенка пробувала спинити німців протинаступом, німецька армія 1942 р. вже була на верхів'ях Кавказу і на кордоні Азії. Цілих десять тижнів шаліли бої під Москвою і Ленінградом. Німці мусіли зимувати під брамами столиці Росії, і, врешті, советська армія, під командою Жукова, відогнала їх з-під Москви на захід. Невдача німців під Москвою і Ростовом — це перші невдачі дотеперішнього переможця на сході Европи.

Хоч німці були переконані, що війна проти Росії буде блискавична, що через кілька місяців советська армія буде знищена, то німецька армія, здесяткована морозами і боями, повільно відступала або починала позиційну дефензивну війну.

Становище німців дещо облегшували хвилеві успіхи Японії. Японія ще 7. грудня 1941 р., без виповідження війни,

заатакувала літунськими ескадрами головну американську пристань, т. зв. «Перлову Пристань», і знищила тамошню американську фльоту і літунство. В тім першім налеті японців згинуло 2.343 американців, розбито 273 літаків і 87 кораблів затоплено або ушкоджено. Японська армія посувалась у глиб Китаю, а японська фльота панувала всеціло на морях між Японією і Америкою.

В такий критичний час Англія й Америка допомагали передусім Росії, і 1942 р. майже половина воєнної продукції Англії й Америки була призначена для совєтської армії. Америка вислала до Росії 8.800 літаків, 5.200 танків, 190.000 різних авт, 7 мільйонів чобіт, 200.000 тонн вибухового матеріялу і величезні транспорти сталі та харчових продуктів.

1. січня 1942 р. у Вашінґтоні утворено організацію З'єдинених Народів, яка керувала війною проти Німеччини й інших держав т. зв. Осі і виготовляла основи майбутньої демократичної Европи. Оголосивши т. зв. Атлантійську Хартію як дороговказ для будови вільних держав, Англія й Америка повільно переходили до офензивної війни. Не зважаючи на великі успіхи японців в Азії і на морях, англійці й американці почали повільно будувати бази випадів проти Японії й Німеччини та витискати японців з Тихого Океану й чинити на Японію налети.

Весною 1942 р. американці бомбили столицю Японії і виграли битву коло Коралевих Островів. Американці збільшили воєнну продукцію до тієї міри, що 1943 р. випродукували 125.000 літаків, 45.000 танків, 830.000 машинових крісів, 5,000.000 крісів. Англія випродукувала за три роки 90.000 літаків, 83.000 танків, 5,000.000 машинових карабінів. В р. 1943 весною американцям вдалося затопити $^1/_3$ частину німецьких підводних човнів.

Величезна поміч Америки дала Росії змогу почати контрофензиву. В грудні 1941 головний командир німецької армії Вальтер Бравхіч попав у конфлікт з Гітлером і був усунений зі свого становища. Головне командування перебрав Гітлер і, відтоді німецька армія мала самі невдачі.

Совєтська армія почала 18. I. 1943 р. зимову офензиву. Витиснула німців з-над Дону, з Харкова, з Криму. Вороніжа і Кавказу.

Головні німецькі сили, коло 300.000 вояків, опинились під командою генерала Павлюса під Сталінградом. Вже в серпні 1942 р. німці бомбили Сталінград і замінили його в руїну. У впертих боях, що тривали 2 тижні, німецька армія розбила коло 1000 совєтських танків, 200 літаків і взяла 50.000 полонених. Та совєтська армія під командою

Жукова і Єременка почали новий наступ. Бої за Сталінград тривали кілька місяців. В листопаді 1942 р. під Сталінградом відбулася одна з найбільших битв, які були в тій війні. В ній з цілих совєтських дивізій залишились при житті лише кілька соток недобитків.

Німецька армія, що боролася на руїнах Сталінграду, була окружена, попала 2. лютого 1943 р. в полон і віддала большевицькій армії генерала Рокосовського 6000 гармат, 55.000 возів і авт, 1500 танків та безліч іншого воєнного приладдя. До неволі попало 91.000 німців враз з командуючим генералом фон Павлюсом.

В другій зимовій офензиві большевицька армія витиснула німців і їх союзників з Правобережної України, при чому армії держав Осі втратили около ½ мільйона вояків. 5 мільйонова армія держав Осі почала загальний відворот. В жовтні 1943 р. большевицька армія станула під Києвом, і 6. листопада 1943 німці покинули столицю України.

11. червня 1943 р. англо-американські війська здобули Сіцілію. Американська армія під командою генерала Айзенговера витискала німців з південної Італії. Дня 3. вересня 1943 р. італійський король рішився зірвати союз з Німеччиною, й головні війська Італії капітулювали, й американська та англійська армії просувались в напрямі Риму. Рівночасно англо-американське літунство щодня бомбардувало німецькі міста і ослабляло оборонні сили Німеччини. Впродовж трьох літ війни Німеччина втратила понад 20.000 літаків, а на німецькі міста впало коло ½ мільйона тонн бомб. На сам Берлін кинули англо-американські літунські ескадри коло 350 тисяч бомб.

Ці бомбардування зменшували оборонні сили німців, і совєтська армія вже в липні 1944 р. опинилась над Бугом і над Дністром.

Дня 20. серпня 1944 р. Румунія капітулювала, і совєтська армія мала відкритий шлях на південь Европи. Дня 4. червня 1944 р. англо-американська армія здобула Рим.

Рівночасно на морях ішли воєнні бої з японцями, під час яких американці опанували пристані коло Філіпін, здобули Ґюяму і наближались до японських островів, щоб завдати Японії останній смертний удар.

І надійшов день, коли відбулась та головна битва, що вирішила долю цілої Европи. Дня 6. червня 1944 р. англо-американські війська зробили висаду на береги Нормандії у Франції, яка становила зворотний пункт в історії війни.

Для тієї висадки Англія й Америка згромадили в Англії і на морях понад 5 мільйонів війська, з чого 3,500.000 вояків

сухопутніх армій, а решта моряків. Між тими військами було 1,300.000 американців.

Рано в годині 6,30 воєнно-морська артилерія почала обстрілювати береги Франції, де укріпились німці. 11.000 літаків засипало бомбами німецькі становища. За кілька годин англо-американське літунство скинуло 27.000 тонн бомб, збило 176 німецьких літаків, утративши 289 власних. 2000 малих кораблів і 600 великих воєнних наближались до берегів Франції. Англо-американське літунство перекинуло 3 дивізії війська на зади ворога. Понад 100 німецьких підводних човнів боронило берегів Нормандії. Все ж по великім бою, що тривав 2 доби, англо-американці опанували береги Франції, втративши 40 тисяч вояків.

Переможці опанували 27. VI. 1944 р. місто Кен, Шербурґ, кілька пристаней і посувались у глиб Франції. 20. VII. 1944 відбувся атентат на Гітлера. 25. серпня німці покинули Париж, до якого вмашерувала французька армія під командою ґенерала Шарля де Ґолля.

В часі всіх воєнних операцій у Франції американці, під командою ген. Айзенговера, втратили 112.000 вояків, але взяли в полон 400.000 тисяч німців і викинули німецьку армію з Франції, Бельгії і Голляндії.

У вересні 1944 р. англо-американські війська зробили висадку в Дальматії і визволили Юґославію, а англо-американські парашутисти помогли грекам прогнати німців з Греції. Дня 14. жовтня 1944 грецька армія здобула при помочі англійців Атени.

Дня 2. вересня 1944 р. Фінляндія капітулювала, і це погіршило становище німців на сході. Дня 8. вересня советська армія окупувала Болгарію, а 13. вересня большевицькі війська були вже на кордоні Словаччини і в Варшаві, яку покинули німці, здавивши криваво польське повстання, в якому згинуло 200.000 мешканців. Дня 29. вересня четверта українська армія під командою генерала Петрова перейшла Карпати, а 6. жовтня армія маршала Маліновського перейшла Дунай. Дня 19. жовтня большевицькі війська увійшли до Східньої Прусії, а дня 20. жовтня третя українська армія здобула Беоґрад.

Німецька армія, окружена з усіх сторін, ставила щораз менший спротив, і в перших днях травня 1945 р. величезна пожежа світової війни погасла й переможні армії увійшли до Берліну.

7. травня 1945 р., о год. 2.41 у місті Реймс підписано капітуляцію Німеччини, яку додатково підписано 8. травня 1945 р. в Берліні.

Італійського вождя Мусоліні розстріляли партизани, а Гітлер з Ґебельсом згинули таємничою смертю в столиці Німеччини. Вкоротці атомові бомби примусили Японію до капітуляції і Організація З'єдинених Націй почала працю для будови нових демократичних держав і закріплення світового справедливого миру.

Друга світова війна була одною з найбільш коштовних воєн, які знає історія. Вона позбавила життя 22,060.000 людей, 34,400.000 лишила каліками. Сполучені Держави втратили 248.161 убитих, 47.222 пропавших без вісті і 546.134 ранених. Англія мала 233.042 вбитих, 57.472 пропавших без вісті і 275.975 ранених. Большевики мали 12,000.000 вбитих. Україна втратила до 8,000.000 людей, що згинули вбити большевиками або німцями. Кошти на саме озброєння виносили 1,154.000.000.000 долярів. Знищено майна на 230.900,000.000 долярів.

Теодор Курпіта

Душпастирська обслуга українців католиків у Німеччині

Душпастирська обслуга українців католиків у Німеччині має свою вже понад сорокалітню історію. Перша її глава починається 1906 р., коли, силою невідрадних економічних відносин на Західньо-Українських Землях, почали галицькі українці виїжджати „до Прус" на сезоново-заробіткові роботи, а згодом на постійну працю в тамошньому промислі й сільському господарстві.

Уже з початком 1907 р. число українців католиків було тут таке помітне, що спонукало Високопреосвященного Митрополита Андрея графа Шептицького вислати сюди для душпастирської обслуги кількох священиків, які, вщіплюючи в своїх братів слова Христової Правди, закликали їх до вірности своїй Церкві і до любови своєї чарівної України. Та місія наших священиків полягала головно в тому, щоб дати змогу нашим вірним вислухувати в своїм обряді Служби Божі, й приймати святі Тайни Сповіди і Причастя та захоронювати їх перед зіпсуттям і некорисними впливами чужинців, а головно перед загрозою денаціоналізації.

З-поміж висланих місіонарів, що їх відрядив митрополит для такого відповідального й важливого завдання, слід в першій мірі згадати першого єпископа Канади, Преосвященного Никиту Будку, о. мітрата Олексу Базюка, о. мітрата д-ра Василя Лабу, о. крилошанина проф. Омеляна Ґорчинського і багато інших, що свої імена вписали золотими літерами в життьову книгу радощів і смутків тодішніх перших українських скитальців.

Після першої світової війни, замість сезонових робітників, найшлася на території Німеччини перша українська політична еміґрація, яка від 1920 р. мусіла покидати рідну землю й іти в чужу державу, щоб там тяжко заробляти на хліб насущний, і зберегти себе перед всякого роду переслідуваннями польським поліційним режимом. Кожний дальший рік помітно збільшував число політичної еміґрації, число людей, які поневолі мусіли покидати рідну землю і йти — як каже Є. Плужник — „на сторінках чужого твору правду свою шукати"...
Це й спонукало митрополита призначити для них сталого душпастиря, постійного опікуна, що на тернистих шляхах еміґраційного скитання мав їм бути батьком і учителем та вірним зв'язковим між рідним Богом і рідною Землею. Ним був іменований Всесвітліший о. д-р Петро Вергун, пізніше папський прелат, із сталим осідком у Берліні. Важкий був початок праці о. прелата д-ра Вергуна, який, не маючи майже ніяких фондів на власне утримання, мусів піднятися великої місії — формальної організації душпастирської обслуги українців католиків по більших містах Німеччини. Щоб до своєї праці прихильно настроїти німецьких єрархів, починає він низку відчитів про східній обряд по німецьких Духовних Семінаріях, і відправляє там рівночасно нашу св. Літургію. У той спосіб давав він чужинцям нагоду зблизька пізнати наш чудовий обряд і використовував кожну нагоду в часі своїх промов і розмов з високими церковними чи світськими достойниками, щоб інформувати їх про нашу Церкву і про нещасну долю нашого великого Українського Народу.

Масовий приплив нашого народу до Німеччини під час другої світової війни спонукав о. д-ра Вергуна попризначувати душпастирів по більших скупченнях наших робітників, бо душпастирська обслуга центру Німеччини з Берліном, якою він кермував до другої світової війни, була і замала і невистачальна. Обставини вимагали скріплення й пристосовання душпастирської праці до існуючої ситуації, і тому Святіший Отець Папа Пій XII., грамотою Прот. Ч. 685/39 від 23. листопада 1940 р., іменував Всесвітлішого о. прелата д-ра Петра Вергуна Апостольським Візитатором з правами Апостольського Адміністратора для українців католиків у Німеччині. Від тієї пори по-

в церквах, але й надруковано і поширено поміж нашим робітництвом. Його відвагу й неустрашимість колись напевно відмітить історія нинішніх днів особливим підкресленням. І вже тепер слід відмітити такі повні смутку і батьківського піклування слова послання з 1945 року: „Україна в крові. Кругом на ній руїни і могили, сум і біль, тривога і люта смерть. Куди не глянеш, страшна руїна, якої образ понурими красками змальовує наш поет: «Нема землі, немає хати, немає брата ні сестри, щоб незаплакані ходили, не катувались у ярмі»“... Це сміливі слова, це одвертий акт обвинувачення проти обох тоталітарних режимів, що розп'яли Квітучу Країну Андрія Первозванного, країну медом і молоком текучу.

В часі свого урядування видає о. прелат д-р Вергун „Урядовий Вістник“, якого появилось 5 річників, а останні числа за березень, квітень 1945 р. уже не появились, а збереглись для історії в машинописі.

Тимчасом воєнні дії йшли приспішеним кроком. Дня 4. V. 1945 р. совєтські війська зайняли Берлін. То була Велика П'ятниця. В літописі берлінської української парохії під датою 4. V. 1945 р. читаємо: „В церкві майже нікого нема. Ніхто не приходить поцілувати Плащеницю. Заледве двох-трьох людей. В 11-ій год. виносять Плащеницю о. Петро Романишин і о. Іван Тетєрка. Присутніх чотири мужчини й одна жінка. Так хресним ходом обходять внутрі кругом церкви, бо на подвір'ї ховають побитих солдатів. Сумно на серці, що не приходять наші люди, як колись, тисячами Цього дня з'явився до нашого дому совєтський комісар в товаристві офіцера і заявив, що канцелярія Апостольської Візитатури буде зайнята на воєнну комендантуру. Велика Субота, 5. травня: В церкві сумно. Нікого немає. Прийшло тільки двоє людей. 6. травня 1945 р. Великдень: На Службі Божій присутніх всього 15 осіб. 7. травня 1945 р., Великодній Понеділок: В церкві знов пустка. Чомусь огортає нас, священиків, прикре враження“...

А дня 22. червня 1945 р. НКВД арештувало о. прелата д-ра Вергуна в його власній канцелярії, і до сьогодні про нього загинув слух. Так закінчилось урядування першого Апостольського Візитатора і Адміністратора українців католиків у Німеччині. Годі збагнути, яка його

зустрінула доля, але напевно та сама, яка зустрінула всіх українських Владик, всіх українських патріотів, що не хотіли поклонитись золотому тельцеві большевицької тиранії московського звіринного шовінізму.

Під датою 22. липня 1945 р. літописець нашої берлінської парохії записав між іншим таке: „У переслідуванні, голоді, нервовій гарячці ведемо дальше душпастирство, уповаючи на Боже Провидіння, жертвуючи кожний день своє життя Матері Божій, і ждемо, що буде далі".

Всесвітліший о. прелат д-р Петро Вергун Апостольський Візитатор українців католиків у Німеччині

Дня 2. лютого 1945 р. Апостольсьський Візитатор о. прелат д-р Вергун іменував за згодою архиєпископа Орсеніґо своїм заступником відомого ще з передвоєнних часів церковного й народнього діяча, блискучого проповідника й письменника о. Николая Вояковського. Вже від того часу була потреба безпосереднього керівництва душпастирською працею в східній частині Німеччини, яка була дуже близько тодішного фронту. Та несподіваний телеграфічний наказ 22. IУ. 1945 р. Апостольського Візитатора д-ра Вергуна доручив о. Вояковському негайно виїхати з його дотеперішнього місця душпастирювання до південної Німеччини, щоб там, з огля-

ду на перервання комунікації з осідком Візитатури в Берліні, кермувати душпастирською обслугою вірних. І того ж дня о 22-ій годині виїхав о. Вояковський одним конем в напрямі Карльсбаду, до котрого однак не доїхав через воєнні дії. Відбувши Великодні Свята в душпастирській станиці Шлякенверт, виходить звідтам пішком в напрямі Йоганґеорґенштадту, йдучи лісами, щоб виминути совєтські залоги. Дійшовши до міста Ауербах в Саксонії й одержавши відповідний подорожній документ від американської військової влади, пішов дальше через Пляуен, Сірав, Цопоттен до Бамберґу. Осягнувши 26. травня Бамберґ, розпочав свою діяльність, нав'язуючи контакт з латинською єрархією. Удаючись з Бамбергу до Мюнхену, присів на принагідне вантажне авто і прибув 4. червня 1945 р. до Мюнхену. Щоб остаточно розгорнути свою діяльність, треба було конечно нав'язати контакт з архиєпископом Орсеніґом, що тоді перебував в Айхштетті. З браку льокомоції йде знову о. Н. Вояковський пішки з Мюнхену через Інґольштадт до Айхштетту і зголошує в Нунціятурі свою приявність на терені південно-західньої Німеччини. За благословенням архиєпископа Орсеніґа повертається знову пішки до Мюнхену і починає 12. червня 1945 р. свою урядову діяльність як заступник Апостольського Візитатора о. д-ра Петра Вергуна.

Це короткі слова, але повні величнього змісту, повні тієї самовідреченої жертвенности, яка знаменує правдивих носіїв і борців за Божеське Вчення Христа.

Великі були завдання, яких піднявся Всесвітліший о. Н. Вояковський як самостійно урядуючий заступник Апостольського Візитатора. Треба було починати від піднайдення приміщення для Апостольської Візитатури, від нав'язання взаємин з німецькою католицькою єрархією, від нав'язання контакту з альянтськими військовими властями, а рівночасно треба було зреорганізувати душпастирську обслугу, бо попередня, після закінчення війни й заіснування зовсім інших обставин, вже не мала практичного примінення. На терен південно-західньої Німеччини прибуло багато священиків з краю і з Австрії, українці, які досі були розсіяні по різних німецьких селах і містах, почали творити табори, що мали подекуди характер замкнених в собі сіл або містечок. Почали

творитися різного типу українські школи і для них треба було опрацьовувати програми навчання. Але не можна забувати, що рівночасно заіснувала страшна загроза репатріяції. Треба було дуже часто лишати серед розгару реорганізаційні душпастирські праці і робити всякого роду інтервенції, згл. брати участь в делеґаціях, які інтервеніювали в обороні загрожених українців і навіть білорусинів, яких греко-католицька церква на еміґрації знайшли в особі о. Вояковського щирого опікуна і оборонця.

Всесвітліший о. Николай Вояковський Генеральний Вікарій Апост. Віз. українців католиків у Німеччині

Дня 3. вересня 1945 р. повідомила Апостольська Нунціятура в Німеччині урядовим письмом 64228, що Священна Конґреґація для Східньої Церкви затвердила номінацію, видану свого часу Апостольським Візитатором о. д-р Петром Вергуном, надаючи Всесв. о. Николаєві Вояковському всі ті повновласті, які мав Апостольський Візитатор, поширяючи його юрисдикцію на Німеччину й Австрію. Як відомо, однак, юрисдикція о. Н. Вояковського в Австрії не тривала довго, бо 12. жовтня 1945 р. у новому декреті, що його видала Священна Конґреґація на його ім'я під Ч. Прот. 414/45, юрисдикцію о. Н. Вояковського обмежено лиш до українців католиків у Німеччині.

Наступним декретом Прот. Нр. 227/47 з 17. травня 1947 р. Священна Конґреґація збільшила повновласті о. Вояковського, і він кермував душпастирським життям українців католиків в Німеччині зовсім самостійно.

О. Н. Вояковський як заступник Апостольського Візитатора зреорганізував душпастирську обслугу в той спосіб, що, відповідно до поділу території Німеччини між альянтськими військами, розділив свою Апостольську Візитацію на три протопрезвитерати. На чолі протопрезвитерату стояв протопрезвитер з обов'язком репрезентації на місцях нашого духовенства і нагляду над виконанням заряджень заступника Апостольського Візитатора. Протопрезвитерати були поділені на деканати. Всіх деканатів було 15, душпастирств 117, 173 світських священиків і 69.254 вірних. У деяких районах при урядових авдієнціях з міродатними чинниками треба було виказати дійсно надзвичайну силу духа і політичного хисту, щоб перевести в життя неодин задум. І, як знаємо з оповідань наочних свідків, такі перешкоди о. Н. В. все поборював. Колись при сприятливіших обставинах буде нагода опублікувати неодин епізод, що кине яскравий жмут світла на шлях укр. кат. Церкви на скитальщині і на їх чолових осіб. Найкраще ілюструє душпастирську працю нашого духовенства шематизм, що його видала в 1947 р. Апостольська Візитатура українців католиків у Німеччині. Рівночасно зорганізовано церковний трибунал, на чолі якого стояв Всесв. о. шамбелян Й. Малицький. Зорганізовано і Духовну Семінарію, в якій згуртовані українські студенти богослови могли виховуватися в дусі свого обряду і студіювати, беручи до уваги всі наші партикулярні потреби. У виконанні цього важкого завдання був о. д-р Василь Лаба назначений ректором Духовної Семінарії. Для приміщення тієї високої духовної школи винайнято замок „Гіршберґ" коло Вайльгайму. Дня 8. лютого 1947 р. Ректорат Духовної Семінарії візвав питомців прибути на початок нового семестру. Треба зазначити, що всупереч мало сприятливим умовинам в 1946 р. перший академічний рік пройшов зовсім правильно в двох курсах, у філософічному і богословському, при 60 студентах, з двома тижнями літніх інтерсеместральних ферій. Призбирано досить чисельну бібліотеку, наладнано зовсім нормальну квестуру, пристарано літургічний виряд, улаштовано в

обрядовому стилі домашню каплицю, зложено гарний богословський хор, відбуто святочну інавґурацію і кілька церковних та народніх свят. В другому році існування Духовної Семінарії ректором виховання й адміністрації був іменований кол. Апостольський Адміністратор Лемківщини, о. Олександер Малиновський, а ректором науки о. д-р Василь Лаба. З початком березня 1947 р. розпочато новий академічний шкільний рік. Він пройшов в трьох курсах — філософічному і двох богословських, при 52 студентах, і знову з 2-ма тижнями літніх інтерсеместральних ферій. Праця в Духовній Семінарії йшла в тому академічному році зовсім нормальним ходом. В половині листопада 1947 р. розпочато третій академічний рік, теж у трьох курсах, філософічнім і двох богословських, при 16-ох професорах і 50-ох студентах. У квітні 1948 р., на зарядження Свящ. Конґреґації для Східньої Церкви, Духовна Семінарія перенеслася з Німеччини до міста Кулемборґ в Голляндії і там дальше продовжує навчання кандидатів духовного звання.

Для поглиблення внутрішнього життя відновила стараннням о. Н. Вояковського свою діяльність Католицька Акція й основано низку церковних братств, як Братство Христового Серця, Матері Божої Неустаючої Помочі, св. Івана Милостивого, св. Рафаїла й ін. Гарно розвиває свою діяльність Марійська Дружина, що під духовним керівництвом душпастирів і Марійських Дружинниць пань добились помітних успіхів у своїй шляхетній праці.

Також з ініціятиви о. Н. Вояковського появляється від кінця грудня 1945 до 1947 рр. цікаво редаґований д-ром І. Німчуком цикльостильний тижневик „Християнський Шлях", а згодом під ред. о. Нарожняка і Смика друкований місячник „Христос — наша сила", які з'єднують собі симпатії широких читацьких кругів. Зорганізоване о. Н. Вояковським при Візитатурі видавництво реліг. літератури випустило низку книг, як: Божа Наука, Етика, Вечірні й Утрені, Чин. св. Хрищення, Миропомазання, Супружжя, Українська Католицька Церква (проф. М. Чубатого), Про почитання Пречистої Діви Марії в українському народі (по-німецьки), Проповіді на неділі і свята — видавані щомісяця впродовж 2-ох років—, літературно-мистецький альманах „Поклін Марії", Папська Енцикліка, Митро-

полит А. Шептицький, Церковна Унія, Св. Йосафат, Камо грядеши?, Часослов у проповіді, Колядник „Христос раждається“ і багато, багато інших, з яких деякі є цінним вкладом у загальну скарбницю нашої культури. Також випущено ікони й картини роботи різних наших мистців, між ін. картини митрополитів Андрея і Йосифа та 4-ох наших владик. Для улегшення проводу дорученого його особі, видавав Апостольський Візитатор о. Н. Вояковський „Урядовий Вістник“, який появлявся кожного місяця з відповідними дорученнями до духовенства. Видав отже, почавши від ч. 3 — 8 за березень-серпень 1945, повні три річники, закінчуючи послідний 3 числом за березень 1948 р., в якім повідомив духовенство і вірних про своє уступлення і про номінацію Апостольським Візитатором Ексцеленції Преосвященного Кир д-ра Івана Бучка. В тих „Урядових Вістниках“ поміщувано також Церковний Устав, щоб духовенство однообразно могло відправляти Богослуження. Для розбудження постійности в св. вірі і для скріплення морального життя написав Апостольський Візитатор Всесв. о. Н. Вояковський 14 „Пастирських Листів“, з котрих особливо велике враження зробило Пастирське Послання до інтеліґенції, опісля про молитву, гріх, нечистоту і т. п. Ті Пастирські Послання появилися опісля осібними книжками як продовження Посланій о. д-ра Вергуна, що їх вважається за перший том, а Послання о. Н. Вояковського за другий і третій.

Численні святочні місії (напр. в Інґольштадті при чудовій ілюмінації), духовні вправи і прощі (згадати б хоч масову прощу до Альтеттінґу 4. 5. 1947 і до Марії Айх 27. 7. 1947 з прекрасними проповідями о. Н. Вояковського) значною мірою причинилися до зросту серед скитальців високого релігійного життя. Немалу ролю відіграли тут наші проповідники, як: дійсно золотоустий проповідник о. В. Соловій, о. І. Тарновецький, о. В. Мельник, о. В. Пилипець, о. Т. Кудрик, о. Б. Остапович, о. І. Весоловський, о. З. Нарожняк, о. М. Кравчук, о. Р. Левицький, о. М. Куницький, о. В. Малкович, о. В. Тарнавський, о. Ф. Побігушка, о. Р. Шевчук, о. М. Харина і багато інших. У слід за високим рівнем християнського життя наших скитальців майже в кожному таборі построєно жертвами скитальців чудові молитовниці, худо-

жньо виконані іконостаси, богослужебні ризи, а де-не-де навіть дзвінниці. У Мюнхені постав навіть Комітет Будови Української Католицької Церкви, як живого пам'ятника на чужині наших терпінь і віри в перемогу нашої Правди. При кожному більшому душпастирстві існує гарний церковний хор.

Зберігаючи вроджені релігійні настанови, українські скитальці навіть і на чужині задержують світлі традиції урочистих обходів храмових свят, Йордану, Свяченого і т. д. Як доказ вірности святій Католицькій Церкві, відсятковано по всіх таборах незвичайно урочисто 350-ліття Берестейської Унії і відбуто масові протестаційні збори проти юдиної роботи на рідній землі д-ра Гавриїла Костельника і його московських хазяїв; відсвятковано роковини замучення большевиками митрополита Андрея й єпископа Ромжі й святково проведено ім'янини засланих владик.

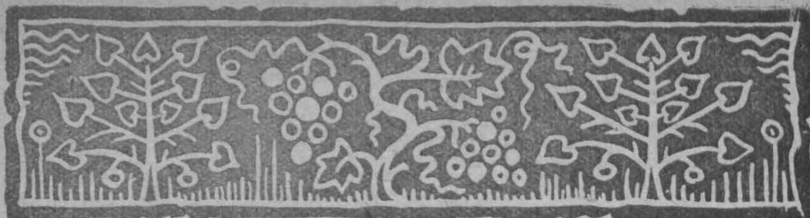
Приносячи до нас на чужину слова Христової розради і людської потіхи, відвідав наших скитальців Кир Карло Кіярльо, голова Понтифікальної Місії (29. 1. 1946 р. в Карльсфельді), взяв участь у нашій святочній Богослужбі з нагоди 350-ліття Унії баварський кардинал Фавльгабер (19. XII. 1946) і був приявний на нашім святковім концерті з нагоди інтронізації Папи Пія XII єпископ А. Мюнх, що опісля відвідав і нашу Духовну Семінарію в Гіршберґу (18. 3. 1948).

Крім чужих високих гостей відвідали українських скитальців у Німеччині і свої дорогі і мило бачені земляки: о. д-р Дячишин з Риму і о. д-р В. Кушнір з Канади, а з рамени Катол. Місії о. Іван Стах, який і досі залишився в Баварії для несення допомоги в справі нашого переїзду за океан.

Німецька католицька церква, хоч сама до закінчення війни зазнавала багато утисків і в часі війни знищення, ставилася незвичайно прихильно до наших церковних потреб. Її високі достойники радо брали і беруть участь у наших церковних святах. 13. грудня 1947 р. Свящ. Конґреґація влучила українців католиків, що живуть у Німеччині, під юрисдикцію Преосвященного д-ра Івана Бучка, Апостольського Візитатора українців католиків у Західній Европі. З днем 13. грудня 1947 р.

закінчив Всесв. о. Н. Вояковський свій нелегкий і відповідальний уряд заступника Апостольського Візитатора, який він самостійно виконував впродовж майже трьох років. В квітні 1948 р. прийняв формально під свою юрисдикцію Його Ексцеленція Кир Іван духовенство і вірних, що перебувають у Німеччині. Прибувши 15. IV. 1948 р. до Мюнхену, був 17. IV. 1948 р. з ентузіязмом привітаний представниками громадянства в залях Апостольської Візитатури в Мюнхені-Пазінґу і наочно переконався, як дорожать українці своїм Єрархом, що одинокий залишився на волі і якому доручило Боже Провидіння керму української Катол. Церкви. Від 18. квітня день за днем Преосвященний Іван відвідував українські табори, відправляв Архиєрейські Служби Божі, промовляв до народу, приймав авдієнції, видавав зарядження і доручення. Започатковуючи реорганізацію своєї Апостольської Візитації Західньої Европи, установив у Німеччині Церковну Раду, що складається з 12-ох священиків, і їх зобов'язав відбувати засідання в перший четвер кожного місяця. Усі важливіші справи, так адміністративного характеру, як і інші, що в'яжуться з душпастирською обслугою вірних, передав Преосвященний Кир Іван Церковній Раді, яка їх совісно виконує. Ставлячись як батько до своїх дітей, Преосвященний Іван заопікувався нашим еміґрантським життям, нашими мистецькими надбаннями, нашими культурними закладами, нашою студіюючою молоддю, для якої привіз від Христового Намісника з Риму і від себе щедрий дар, що його ціну колись історія відмітить на своїх сторінках. Заопікувався Він і деякими науковими інституціями, обняв провід Кураторії УВУ і взяв під свій високий протекторат Санітарно-Харитативну Службу, що досі нею опікувався Всесв. о. Н. Вояковський, щоб нести допомогу всім українцям, без огляду на їх віроісповідні різниці.

Українці, розкинені по кутках Німеччини, які зі сльозами в очах зустрічали при брамах своїх таборів Преосвященного Владику Івана, дякують Богові, що керму нашої Церкви на еміґрації поручив досвідченим рукам — рукам Священика і Воїна, який був довго помічником митрополита Андрея Великого на Святоюрській Горі.

Б. Крупницький

Доба Пилипа Орлика і сучасність

Як близько нагадує доба Петра I і його наступників наші часи!

Це неначе сьогодні. Ціла атмосфера першої половини XVIII ст. повна неспокою, а разом нестримного бажання миру. Після закінчення війни за еспанську спадщину, Европа почувала себе стомленою. Навіть Велика Північна Війна, доходячи свого кінця, йшла мляво.

Цю втому використовувала Росія. Вона саме тепер обернулася з царства в імперію, з Московщини в Росію, а Петро I прийняв на себе звання всеросійського імператора. Паралельно з тим росли і претенсії та апетити Росії. І тут війна лишила глибокі сліди; сили були вичерпані. І все ж молода імперія не обмежувалася здобутим і почала щільно підсуватися до самої Західньої Европи.

Петро I тримав в своїх руках балтійські провінції Швеції; він всевладно розпоряджав в Польщі. Але він хотів грати ролю і далі на захід. Прусія в деякі моменти дійсно виглядала на своєрідного трабанта Росії. Росіяни наклали руку і на деякі німецькі провінції. Мекленбурзький герцоґ попав під московський вплив. В Мекленбурзі були розташовані російські війська.

Оце безцеремонне хазяйнування Росії в Европі викликало там реакцію. Постала віденська коаліція (5. січня 1719 р.), в яку ввійшли англійський король Юрій I як ганноверський курфюрст, цісар Карл VI і польський король Август II. Вона була рішуче направлена проти Росії і її заборчих тенденцій. На деякий час здавалося, що ціла Европа об'єднається для поборення нової европейської потуги та оборони Швеції, що втратила своє ве-

ликодержавне місце на користь свого довголітнього східнього ворога.

В перспективі була війна. Росія таки мусіла де в чім уступити: Меклембурґ звільнено, і навіть Август II в союзі з двома могутніми державами, Австрією і Англією, підняв голову і вимагав негайного опущення російськими військами польської території.

Але до війни так і не прийшло. Інтереси союзників були аж надто розбіжні, та й головна особа в цих коаліційних плянах, англійський король Юрій I, що ревно заступав інтереси свого рідного Ганноверу і використовував для цього державну міць Англії, був саме тепер примушений англійською опозицією до зречення від своєї акції.

В результаті замість війни з Росією почалося запобігання перед східнім сфінксом. І це робив не тільки польський король Август II, але й великодержава Австрія. Швеція, залишившись на самоті, мусіла шукати миру з Росією.

Взагалі це були часи (особливо двадцяті роки XVIII ст.) постійної зміни союзів, часи скороминучих політичних комбінацій. Европа не мала охоти до нових ризиковних підприємств. Зброю заступили дипломатичні переговори. Модою часу стали европейські конґреси. Але Бравншвайґський Конґрес з 1713 по 1721 р. р. конґрес в Суасоні 1728 — 1730 р. р. тільки ставили на порядок денний спірні питання, але не рішали їх. Коли й приходили до згоди, то поза кулісами конґресів, в безпосередніх переговорах між державами.

А в нас на Сході це часи копальних робіт. Цей спеціяльний тягар особливо випав на долю козаків, можливо, щоб ослабити їх. Після повстання Мазепи цар спочатку ніби і придобрювався до українців, але в душі все був лихий на них. Коли стало легше з війною, він чим далі, тим гостріше брався до них. Російський уряд почав уживати козаків зверх військових операцій для копання каналів, для будови фортець і укріплених ліній. В 1716 р. 10 000 козаків під проводом генерального хорунжого Івана Сулими вислано копати канал між Волгою і Доном коло Царицина. В 1718 р. новий відділ козаків працював там же, а другий будував укріплену лі-

нію над рікою Тереком на Кавказі. 1721 р. вислано 10 000 козаків на будову Ладозького каналу, 1722 р. післано їм на зміну знову 10 000 козаків.

Праця була тим більш неприємною, що козаки примушені були утримуватися на власний кошт, не маючи в далекій країні подостатком ні харчів, ні паші для коней, ні приладдя. Через ці обставини, а особливо через нездоровий клімат, загинуло на півночі багато козаків. Е. Радакова в статті „Українські козаки на Ладозькім каналі" нараховує померлих приблизно 30 % загального числа козаків, післаних на роботи.

По суті такими ж копальними роботами, а то й гірше, була для козаків і кавказька служба. По закінченні шведської війни 1721 р. Петро І почав війну з Персією. Знову притягнуто силу козацтва для військових операцій і розбудови укріплень. В Дербентський похід вислано в 1722 р. 10.000 козаків під проводом Данила Апостола. В 1723 р. знову 10.000 козаків під командою лубенського полковника Андрія Марковича приймало участь у Сулацькім поході. В 1724 р. вийшло на той же Сулак нових 10.000 козаків на чолі з Михайлом Милорадовичем, і нарешті в так званім Гилянськім поході зайнято було 2000 козаків.

Тяжка праця, злидні, хвороби, нездоровий гарячий і і вогкий клімат страшно позначилися на козаках. Так напр. в 1725 р. під Дербентом стояло 6790 козаків. З них, як свідчить офіціяльне донесення до Петербургу, померло від цинги та інших хворіб і загинуло в боях 5183 людей, а 961 хворих відпущено додому. Здорових лишилося 646 людей, та й ті терпіли крайню нужду, крім хліба не мали іншої їжі, не мали ані обуви, ані одежі.

Такою згубною була для козаків оця кавказька служба й оця кавказька праця.

Це й часи першої української еміґрації. Вона нечисленна, але положення її майже таке, як і сьогодні. І тоді Росія то давала амнестію, то вимагала видачі людей, що приймали участь в акції Мазепи і в операціях на Правобережній Україні бендерського часу.

Так само, як і тепер, улаштовувалися цілі полювання на українську еміґрацію. В 1716 р. схоплено в Гамбурзі племінника Мазепи, Войнаровського, що вів там веселе життя в товаристві Аврори Кеніґсмарк, колиш-

ньої фаворитки Августа II. Це зробила російська команда, що стояла до розпорядження російського дипломатичного представника, акредитованого у вільнім місті Гамбурзі. Нічого не поміг і протест гамбурзького сенату. Войнаровського вивезено в Росію, відправлено в Сибір, де він і закінчив своє життя, доживши до глибокої старости.

Другий випадок був з генеральним осаулом Григорієм Герциком, якого П. Орлик вислав з дипломатичним дорученням із Швеції до Польщі. У Варшаві Герцик залишився, відмовляючись далі їхати в Крим і на Запоріжжя, як цього вимагав гетьман. Але Герцикові це не вийшло на добре. З наказу Москви російський посол, князь Довгорукий, почав полювати на нього. Поблизу королівського замку в Варшаві Герцика виманено на вулицю, і тут його схопили росіяни за допомогою одного поляка, Меншицького. З цього приводу польський уряд вислав наприкінці 1710 р. навіть дипломатичний протест, очевидно вражений нахабством москалів, що дозволили собі ґвалтовний акт в чужій державі, та ще столиці і поблизу королівської резиденції. На протест була і ввічлива відповідь, але, звичайно, москалі своєї жертви вже з рук не випустили. Герцик пізніше довго відсиджував у петербурзькій фортеці, а потім страшенно бідував у Москві.

Найбільш енерґії приложив царський уряд на те, щоб зловити свого найбільш запеклого ворога, Орлика. Знаючи про замір Орлика виїхати з Швеції на схід, у Крим і на Запоріжжя, Петро I намірявся перехопити його подорозі. Молодому Ягужинському, братові віденського посла, наказано було чекати на Орлика в Гамбурзі. Не знайшовши його там, Ягужинський виїхав через Відень до Вроцлава, куди дійсно подався гетьман, з наміром арештувати і самого Орлика, і його родину. Гетьманові готовилася така сама доля, як і його шваґрові Герцикові у Варшаві.

Йому вдалося уникнути цієї небезпеки, але тільки завдяки добрим зв'язкам з деякими впливовими особами у Вроцлаві. Тут познайомився він з бароном Орликом, цісарським шамбеляном, що походив з тої самої східньої лінії Орликів, як і гетьман. Цей „своякˮ (за висловом П. Орлика) узяв родину Орликів під свою спеціяльну опіку і, почувши про небезпеку, не тільки звернувся через чеського канцлера графа Шліка з проханням до цісаря,

щоб москалям недозволено було знеславити його дім ув'язненням гетьмана, але й відвіз Орлика покищо в одне безпечне місце, віддалене вісім миль від Вроцлава.

Це зроблено дуже своєчасно, бо саме по від'їзді гетьмана молодий Ягужинський приїхав до Вроцлава і зараз же в першій годині по півночі вдався до помешкання, де проживала гетьманова родина, щоб арештувати її, але ні підступом, ні обманом не міг нахилити господаря відімкнути браму і вернувся, не осягнувши свого.

Зараз же на другий день барон Орлик рішив забезпечити гетьманову родину іншим способом. Йому вдалося примістити дружину гетьмана в однім манастирі, чотири доньки в другім, а двох синів (найстарший був при гетьмані) у єзуїтів, де вмер наймолодший син.

Тимчасом старший Ягужинський, царський посол у Відні, енерґійно добивався висилки П. Орлика з цісарських володінь. Саме тоді — а це було в перших місяцях 1721 р. — Австрія мала велику охоту наблизитися до Росії й тому наказала вроцлавській владі змусити Орлика і його родину переїхати в іншу державу.

Орлик помандрував у Польщу, але і тут існувала небезпека, що його схоплять московські аґенти і видадуть цареві. Самі саксонські міністри, дорадники Августа II, Флеммінґ і Мантойфель, попереджали його, щоб не засиджувався в Кракові, де він знайшов собі пристановище, а шукав собі іншого, безпечнішого місця. Цим азилем стала врешті решт для Орлика Туреччина.

Під загрозою з боку Москви стояв і старший син гетьмана, Григорій Орлик, що з огляду на небезпеку вступив в 1721 р. до саксонської ґвардії під прибраним іменем. Особливо чатували на нього росіяни в 1738 — 1739 р. р.

З европейських державних мужів ніхто, можна сказати, так глибоко не відчував московської небезпеки, як Пилип Орлик. Ніби зовсім консеквентною ця його лінія не була. Були моменти в його житті, коли він пробував погодитися з Москвою через різних посередників.

Але коли приглянутися ближче до цих спроб, то видно, що вони робилися з відчаю, з відчуття, що треба щось робити, аби вийти з безнадійної ситуації. Ці спроби (1721 або 1726—1728 р. р.) припадають на добу, коли Орлик — особливо перед Суасонським конґресом і підчас його

— в своїй акції розкидувався на всі боки. Щось нервове, незрівноважене, неподумане до кінця крилося за цими дипломатичними кроками.

Але в основному лінія його політики була антимосковською стало й послідовно антимосковською в останнім періоді його життя, в роках 1729-1742.

Безперечно, він чимало навчився у своїх учителів, Мазепи і Карла XII. Стратегічні пляни шведського короля залишили незатерті сліди по цілій діяльності українського гетьмана.

Разом з рішаючим ударом в однім головнім напрямі другою важливою прикметою плянування шведського короля була ідея оточення ворога півколом зв'язаних між собою країн від Балтійського аж до Чорного моря. Ця думка мала ще більше значення за бендерських часів, ніж у період перед полтавським боєм.

З цього постає в Орлика думка про поборення Москви і в загальноевропейськім, і спеціяльно східньоевропейськім маштабі. Змагання Росії до завойовань на Заході він уявляв собі якимсь походом варварів проти европейської культури. При певних обставинах ціла Европа стояла, на його думку, під загрозою московської експансії.

Ще небезпечнішою була вона для її безпосередніх сусідів, Швеції, Польщі і Туреччини. Тому то він звертається насамперед до них із своїми чисельними пропозиціями (особливо післябендерської доби) заснування спеціяльної східньо-европейської коаліції проти Москви. В проєктах його виступають як діючі сили антимосковської коаліції не тільки Польща, Швеція і Туреччина (так би мовити, головні персонажі!), але й Крим, буджацька та кубанська орди, Січ, Гетьманщина, донське козацтво, татари казанські й астраханські і т. д.

В 1710 р. здавалося, що Швеція, Польща (прихильники Станислава Лещинського) і Туреччина разом з Кримом підуть спільним кроком проти Москви. Орлик являється центральною фігурою в переговорах зі східніми партнерами. Він заключує формальний союз з Кримом (проти Москви); в його пляні поборення Росії мають бути поставлені на ноги не тільки Україна і Січ, але й

донське козацтво, кубанська орда, казанські татари, башкири і т. д. Орлик скріплює праве східнє крило коаліції.

В першій половині 1720 р., коли ще в Орлика були надії, що Европа поведе війну проти Москви, він розгортає перед графом Флеммінґом, відповідальним міністром Августа II, свої пляни спеціяльної східньо-европейської коаліції, він стоїть за створення протиросійського союзу з Польщі, Швеції, Туреччини, Криму, буджацьких татар, до якого радо приєдналися б з одного боку запорожці, лівобережні і донські козаки, з другого підлеглі цареві магометани, татари астраханські і волзькі.

В 30-их роках XVIII ст. протимосковська коаліція з Швеції, Польщі, Туреччини, Криму, України (з включенням інших народів дальшого Сходу) стає одною з основних ідей Орлика. Він підтримує її в 1731 р. перед Францією, головною протекторкою антиросійських плянів того часу, він закликає до такої коаліції в 1734 і 1735 - 1739 роках, більше того — він посередничає саме за останнього часу, коли йшла війна Туреччини з Росією і Австрією, між турками з одного боку і шведами та особливо поляками з другого боку. Співпрацюючи з турками, він 1738 р. заступає перед ними думку, що дальша війна має бути поведена з усією енерґією на Сході, проти Росії, і рекомндує їм порозуміння з Австрією, особливо після останніх успіхів турецької зброї на цім театрі війни, щоб скупчити свої сили в першім напрямі. Саме тепер він пробує наново перетягнути до себе запорожців, що в 1734 р. перейшли на російський бік. На його думку, обставини вимагали рішучого удару на Сході, а наслідком його мало прийти і визволення України спільними силами коаліції і власними зусиллями українського народу, особливо на Лівобережній Україні, що знаходилася тоді в такім катастрофальнім положенні.

Але такої східньо-европейської коаліції, якої потребу так добре розумів Пилип Орлик і його син Григорій, так і не утворилося.

Коли Польща в 1733 р. була зґвалтована росіянами і отримала нав'язаного ними короля з саксонської династії, Августа III, замість майже всім шляхетством обраного Станислава Лещинського, то Туреччина і Швеція, хоч і співчували патріотично настроєним полякам, все ж

лишилися в ролі споглядачів. Знову ж підчас турецько-російської війни 1735-1739 р.р. невтральними були і Польща, і Швеція. А коли в 1741 р. Швеція з свого боку оголосила війну Росії, то не підтримали її ні Туреччина, ні Польща, що вже занадто підпала російським впливам.

В цім полягала трагедія Орлика. Він ясно бачив, як піде розвиток подій на Сході при відсутності твердого і ясного порозуміння між країнами, що були в першу чергу зацікавлені в поборенні заборчих тенденцій Москви.

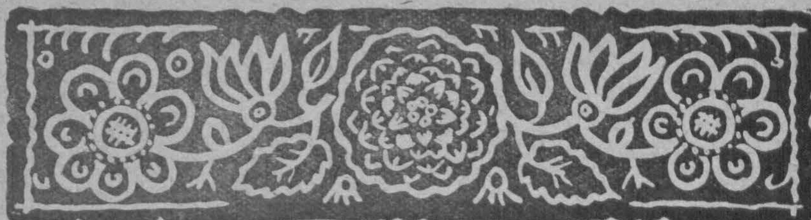
Думаючи в таких широких маштабах, він відповідно трактував і ролю України як партнерки східньо-европейської коаліції. Україна лежала в найближчім сусідстві з Москвою і була найбільш загрожена з її боку. Орлик передбачав, що Гетьманщина і Січ не втримаються проти Москви і стануть жертвою її державницької політики, коли не буде їм на кого опертися. А після того прийде черга на Польщу і т. д. Без єдности і співпраці східньо-европейські нації будуть знищені або рішуче ослаблені одна за другою російським колосом.

Тим часом існування сильної з'єднаної України було, на його думку, потрібне для европейської рівноваги, загроженої московською експансією. Незалежна Українська Держава — це охоронний вал і для цілої Европи, і для східньо-европейських країн, для Польщі або Туреччини.

Так думав Орлик. Його европейська місія в ХУШ ст. не вдалася. Але сьогодні, здається нам, наступили часи, коли старий Орлик ніби встав з гробу і знову промовляє до нас пророчистими ясними словами.

Питання тільки, чи почують його нащадки.

Володимир Державин

ТРИ РОКИ
ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ НА ЕМІҐРАЦІЇ

Кладу кінець на плиту чорних днів,
із вірою в завершений початок.
Т. КУРПІТА

Три роки тому скінчилася знаменна і чітко окреслена в житті нашої нації культурно-історична доба — доба духової соборности на західньоукраїнському ґрунті (та прилеглих середньоевропейських теренах), доба не самої лише ідейної співпраці, як то було перед революцією, а й реальної фузії наддніпрянської політичної еміґрації з національним життям Західніх Українських Земель. Наприкінці 1944 р. ту добу заступила нова — доба цілковитої, себто однаковою мірою наддніпрянської і наддністрянської, соборнонаціональної еміґрації. Були досить серйозні підстави сумніватись, чи спроможеться наше національне письменство, що попереду було почасти еміґраційним, а почасти західньоукраїнським, зберегти високий ідейний і артистичний рівень 30-тих років, перетворившись на письменство суто й виключно еміґраційне. Підсумки минулого трирічччя розвіюють той сумнів і дозволяють оптимістично дивитись і на майбутнє перебування української національної літератури на еміґрації — безперечно ще більш розпорошене територіяльно, ніж на сьогодні — хоч доводиться визнати, що не всі напрями і сектори нашого красного письменства перейшли той важкий трирічний іспит однаково успішно. Найсумніше стоїть справа з нашою літературною критикою, що вона, здається, більшою мірою дезорганізувала мистецьку творчість і дезорієнтувала читацтво, ніж сприяла нормальному розвиткові та виявленню письменницьких сил.

Вона бо — насамперед, в особі Ю. Шереха, Ю. Косача і Ю. Корибута — практикувала взаємну адорацію, фабрикувала на швидку руку «пророків» і «геніїв» та вигадувала численні фантастичні дефініції неіснуючих літературних напрямків, як от «органічний стиль», «активний романтизм», «трагічний гуманізм», «реалізм атомової доби», «народній клясицизм» тощо, або ж — устами Б. Подоляка, Ю. Дивнича, П. Голубенка і того ж таки Ю. Шереха (наскільки це відповідало його замилуванню в матеріялізмі) — намагалась канонізувати колишній ваплітеанський хвильовизм і тим самим ідейно підпорядкувати українську вільну й незалежну літературу національної еміґрації невільній і під'яремній літературі УКП і її духових спадкоємців та епігонів. Наслідком цього, в літературній практиці нашій, поряд із дефектами, що всякій критиці за всіх часів притаманні, поряд із суб'єктивними проявами некомпетентности, упереджености, особистих стосунків — сливе систематично діє антикультурна й деструктивна тенденція, що замовчує або зневажливо обминає справжні мистецькі досяги, бомбастично вихвалюючи ницу або й кумедну продукцію ласих на реклáму бардів коньюнктури. Через це й засноване з превеликою помпою об'єднання українських письменників МУР (Мистецький Український Рух), ставши всупереч своїм неправдивим деклʼяраціям пляцдармом неохвильовизму і псевдоромантизму, не спромоглось об'єднати письменників організаційно, ні ідейно, ні артистично, і виправдує насьогодні своє існування лише тим, що воно так чи так існує — бо абияке існування формально понадгрупового й позапартійного об'єднання письменників є кращим за його ж таки цілковите неіснування.

Наша перша політична еміґрація, що до неї спричинився був нещасливий кінець славетних визвольних змагань 1917—1921 років, лишиться в пам'яті українського народу щільно пов'язаною з великим піднесенням нашої національної літератури: за 20-тих років — поступове зростання поетичного мистецтва, позначене, в першу чергу, іменами Юрія Дарагана, Юрія Липи, Євгена Маланюка, а за 30-тих років — блискучий розквіт так званої празької літературної школи (О. Ольжич, О. Теліга, О. Лятуринська, О. Стефанович — у поезії, Ю. Липа, М. Чирський, У. Самчук, Н. Королева — в прозі) — розквіт, що взаємодіяльно поєднався з національним самоствердженням нашого письменства в Західній Україні (Богдан Лепкий, Богдан Ігор Антонич, Катря Гриневичева, Святослав Гординський та інші). Своїм ідеалістичним піднесенням і глибоким артизмом той літера-

турний розквіт 30-тих років гідно продовжував невмирушу традицію київського неоклясицизму 20-тих років, збережену і перенесену на Захід (1931 року) наймолодшим із поетів київського «п'ятірного ґрона» — Юрієм Кленом — і плідно відбиту в поезії С. Гординського, Л. Мосендза та інших. Отже творча доля нашої національної літератури на другій еміґрації залежить насамперед від безперервности і чинности духових традицій нашого передвоєнного письменства, піднесеного празькою поетичною школою на небувалу мистецьку височину. Героїчна творчість О. Ольжича (Олега Кандиби, замордованого німецькими нацистами в Саксенгавзені в червні 1944) і Олени Теліги (розстріляної в Києві в лютому-березні 1942) становить і насьогодні національний прапор нашої духовости, наше найглибше національне слово в поетичному мистецтві. Посмертна третя збірка лірики О. Ольжича — «Підзамча» поєднує в собі шляхетний громадський патос попередніх політичних поем О. Ольжича (в збірці «Вежі», 1940) з бездоганною майстерністю і глибоким ідейно-філософічним змістом першої книги Ольжичевої — «Рінь» (1935) — і ще перевершує обидва ті твори ґрацією образів і витонченістю почуттів.

Ні питоменну монументальність Ольжичеву, ні оту його «прозору радість творчого спокою» не знайдемо в ліриці Олени Теліги що її посмертна — і перша видана досі — збірка поезій «Душа на сторожі» (1946), на жаль, не містить найкращих зразків любовної лірики тієї найбільшої нашої, після Лесі Українки, поетеси. Все ж таки та невеличка антологія чітко виявляє творчий шлях Олени Теліги від надто програмових деклямаційних загальників (що в них глибока й тонка думка не скрізь набуває належної артистичности вислову) до клясичної віртуозности таких архітворів, як загальновідомий «Поворот», як «Сучасникам» («Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив»), як останні строфи «Листа» (Л. Мосендзові), а насамперед — славетна «Вечірня пісня» — той справді неперевершений апоґей ліричного патосу й мистецтва чи не в цілій новітній нашій поезії.

Клясицизм у мистецтві природно тяжить до ідеалістичного світогляду. Тому, позбавившись, з кінцем війни, і зовнішнього цензурного тиску, і ще згубніших для літературного мистецтва внутрішніх потягів — ототожнювати поезію із злободенною віршованою публіцистикою — українська національна поезія відразу насамперед поновила органічно властивий їй, як поезії засадничо ідеалістичної духовости, клясичний стиль, що його цвітіння було брутально пе-

рервано війною й терором. Вбачаючи в поезії автономне й самовистачальне мистецтво слова (а не допоміжну якусь або вторинну функцію суспільної ментальности), сучасний український клясицизм розв'язує кардинальну проблему мистецької мети й методи національної літератури — тобто тієї літератури, яка формує націю духово, тривало позначаючись на її світогляді — під гаслом великої і непроминущої літератури мистецьки повновартісного світового діяпазону; бо в межах конкретної історичної єдности европейської культури жадна національна література не може бути великою без творчого змагання з усіма іншими, на основі безнастанного і цілковитого засвоювання всеевропейського артистичного рівня. Живим втіленням цих високих якостей нашого клясицизму була мистецька творчість Юрія К л е н а (Освальда Бурґгардта, 1891—1947), що його несподівана смерть завдала нашому письменству болісної і непоправної втрати. Водночас найпроникливіший літературний критик, автор скерованої проти совєтського тоталітаризму поеми-інвективи «Прокляті роки» (1937) і збірки мистецьки досконалої лірики «Каравели» (1943), зразковий і невтомний перекладач, високоталановитий мемуарист («Спогади про неоклясиків», 1947), вельми цікавий також своїми недавніми спробами в галузі сюжетної белетристики (новелі «Яблука» — Літаври, ч. 4-5, і Медальйон — Арка, ч. 6) — Клен лишиться в історії нашого письменства насамперед автором історичної епопеї «Попіл імперій», досі лише частково друкованої невеличкими розділами та уривками в багатьох часописах і альманахах 1946-47 р. (окремим виданням вийшов 1946 р. пролог до епопеї, під невідповідним заголовком в-во «Час» «Попіл імперій», частина перша). В принциповому повороті до докорінних — сковородинських — релігійно-моральних джерел національної свідомости нашої (через голову партійно-політиканської і лжеосвіченої напівінтеліґенції 20-го сторіччя) полягає висока етична цінність і дійова правда цього мистецьки повновартісного (незважаючи на часткову нерівність викладу і брак остаточного шліфу) поетичного твору, що його сам автор задумав був як своєрідну паралелю до «Божественної комедії» Дантової, проте викінчити встиг лише в обсязі земного пекла новітніх воєн, революцій, терорів.

Глибоко органічний характер сучасного українського клясицизму найвиразніше стверджується останньою стадією в творчості Євгена М а л а н ю к а : цей безперечно найрепрезентативніший поет попередньої духової доби «між двох воєн», напівсимволіст і напівромантик у переважній

більшості своїх безмежно напружених і патетичних віршів, в останніх своїх творах, друкованих на другій еміґрації (а датованих кінцем 30-тих і початком 40-их років) дедалі чіткіше виявляє свій відхід від барокково-романтичної антиномії образу й мислі і своє консеквентне прагнення клясичної гармонії мистецької форми.

Улас Самчук, загальновизнаний корифей нашої белетристичної прози 30-тих років, упевнено прямує до своєї мети — поновити велику (обсягом і задумом) повістярську прозу, перенісши її з етнографічно-побутового, або ж соціяльно-побутового пляну на площину соборнонаціональної та універсально-етичної проблематики. Роман «Сонце з Заходу» (уривки див. Літ. Зошит, ч. 1, і «Час», 1947, ч. 1-2) присвячено національно-визвольним змаганням на Карпатській Україні 1938—1939 років, але він прагне виявити разом їхню не лише соборнонаціональну, а й всеевропейську вагу. Вужче видноколо посідає повість «Юність Василя Шеремети» (I—II, 1947), що з глибокою переконливістю та бездоганним веризмом розкриває формування національної ідеології в гімназійному середовищі на Волині (за польського режиму).

Дещо еклектичний із самої природи своєї, багатогранний і високомистецький хист Святослава Гординського ніколи ще не виявлявся так всебічно, як у віршах опублікованих ним на другій еміґрації, а зокрема — в збірці «Вогнем і смерчем» (1947). Присвячена трагічній тематиці війни й руїни, вона однаково захоплює і напруженою гострістю своїх історіософічних і релігійно-моральних шукань, і різноманітністю свого стилістично-метричного оформлення.

Поезія С. Гординського — майстерного перекладача і загальновизнаного продовжувача свого духового вчителя Миколи Зерова в галузі літературної критики — аж ніяк не обмежується на самій ліриці; його віршована повість «Оксана» (уривки див. збірник МУР, ч. 3, і Арка, ч. 5) належить — укупі з попередньою ідилічною поемою в октавах «Сновидів» (1938) — до найліпших ліроепічних творів українського неоклясицизму. Ще виразнішою літературною подією обіцяє стати драматична казка Гординського «Володар гір» (уривок див. Театр 1946, ч. 2) — перша неоклясична драма, віртуозне поєднання тематики гуцульських леґенд із досконалою клясичною легкістю та барвистою елеґанцією віршованого викладу.

Леонід Мосендз поширив і навіть деякою мірою збагатив свій віршований доробок двома морально-ідиліч-

ними поемами — «Канітферштан на українську мову перелицьований» (1945) і «Леґенди» (уривки див. Звено, ч. 1-2). Цього не можна сказати про Оксану Лятуринську — колишню речницю народньо-пісенної символіки в празькій поетичній школі — що вона, попри віртуозність окремих нових зразків квазифолкльорної творчости (як от «Потойбічний бережок» — Арка, ч. 1) поволі сходить на майстерну імітацію себе самої. Так само й поворот колись близького до неоклясицизму Олекси Стефановича до релігійно-апокаліптичної тематики (див. напр. «Христос» — збірник МУР, ч. 3 — і поезії в «Християнському Шляху» 1946—1947) не поновив власне мистецької творчости того висококультурного, але дещо безособового поета.

Осторонь від інших течій нашого еміґраційного письменства стоїть поетично-філософічна творчість Володимира (Шаяна), що розгортає в своїх збірках поезій «Гимни Землі» (1945) і «Повстань, Перуне» (1946) та в мітотворчій поемі «Про Перуна знання таємне» (1946) синтезу давньослов'янського культу Перуна з містичними вченнями давньоіндійських Ведів, ідейно продовжуючи тим певні релігійні концепції В. Пачовського і Ст. Стасяка, а в мистецькому пляні — ритмічну прозу Ніцшевого «Заратустри», і осягаючи шляхетного ліричного піднесення.

Решта відомих уже письменників Західньої України і першої еміґрації — з тих, що не були духово пов'язані ні з празьким клясицизмом, ні з київським неоклясицизмом — виявили себе на другій еміґрації далеко мінорніше; бо бракує їм, для повновартісної творчости, не лише ентузіязму великого мистецтва, а здебільшого й ідеалістичного світогляду.

Юрій Косач — блискучий стиліст, наколи не захоплюється імітуванням самого себе, і напрочуд продуктивний письменник (бо багато чого друкує в стадії чорнетки, і так воно потім назавжди лишається), але, в першу чергу, безперечно, поет-лірик. Проте, саме лірична його творчість реалізувалась за останніх років і кількісно не дуже інтенсивно, і якісно — не на висоті попереднього рівня. Як слушно зазначив С. Гординський, «магічність, яку Косач так залюбки пропонує , він сам досягає (подеколи) не тільки чисто мистецькими засобами, а й часто зовсім зумисною абракадабричністю граматичної складні, що дає своєрідну заплутаність форми, яка звучить раз по-філософському глибоко, а раз просто не доходить своєю абстракцією до свідомости».

Кількісно дуже інтенсивна його белетристична продукція характеризується дещо безпорадним хитанням між ба-

рокковим романтизмом, органічно Ю. Косачеві притаманним, і експресіонізмом, що суб'єктивно вабить його зовнішньою ефектовністю своїх літературних експериментів. Проте експресіонізм здебільшого вимагає тематики сучасного життя, якого Ю. Косач і не знає, і знати не хоче (бо немає в цілому нашому письменстві письменника кабінетнішого і еґоцентричнішого); а через це, сучасна тематика поспіль загрожує йому зривами в шабльони сугубої літературщини, які сам він схильний бомбастично йменувати «поезією Життя» (ба навіть «Жизні»), а літературна критика радше вважає за «псевдоромантичний трафарет». Це позначилось, приміром, і на біографічній повісті «Еней і життя інших» (альманах МУР, ч. 1), де Ю. Косач, із властивою йому літературною нетактовністю, надужив своєї письменницької вольности заради суб'єктивного памфлету проти світлої пам'яті О. Ольжича, і на психологічно-пригодницькій новелі «Ноктюрн б-моль» (1946), цікавої, із стилістичного погляду, своїми почасти виправданими експериментами в галузі композиції й образности, а проте ґрунтовно звульгаризованої бульварною мелодраматичністю основного персонажу — «ката-ґестапівця, що грає на скрипку» — та всіх похідних із того тривіяльностей (див. В. Бер, Рідне Слово 8, 53). Щоправда, в Ю. Косача бувають і винятки. Зокрема, історична новеля «Запрошення на Цитеру» (Заграва ч. 1) становить вельми приємну артистичну несподіванку супроти псевдосентиментальної бульварщини і негідної гонитви за дешевими літературними ефектами в переважній більшості інших творів; тут бо дію справді зведено до стриктного мінімума, а через це й фундаментальна Косачева вада (поряд з його невигойним еклектизмом) — його органічна неспроможність малювати живих людей — дається взнаки значно менше, ніж деінде. Драми Ю. Косача — «Ворог», «Зозулина дача» тощо — це, за дотепним висловом Юрія Клена, «ідеї на двох ніжках, голі ідеї» (Літаври 3, 65), похапцем імітовані макети екзистенціялістичної «драми ідей», проте без правдивого ідейного змісту і питоменної драматичної дії. Виняток становить сама лише історична трагедія «Дійство про Юрія-Переможця» (1947), що не є жадною трагедією чи містерією, а є чимсь зовсім іншим — вдало складеним кіносценарієм для історичного фільму (в цьому сенсі, це, зрештою, твір ориґінальний і своєчасний — тут і бомбастичний мелодраматизм Косачів певною мірою виправдується).

З останніх і посмертних творів Авеніра К о л о м и й ц я († 1946), що його передчасна смерть завдала нашому еміґраційному письменству тяжкої втрати, варт зазначити гостро

антифеміністичну комедійну (почасти віршовану) мініятюру «Суд над дон-Жуаном» (Керма, 1946, ч. 1) — ориґінально-задуману і жваво, хоч і вельми недбало з стилістичного погляду, виконану. Іван Керницький, вкрай спримітизований у своїх гумористичних («Циганськими дорогами», 1947) і напівгумористичних (напр. «Мертві оживають» — альманах МУР, ч. 1) оповіданнях, дозволяє сподіватись кращого від побутової драми «Сіль землі» (уривок див. Арка, ч. 1).

Серед письменників Західніх Земель та еміґрації, відомих іще з передвоєнних часів, проте ще далеких від остаточного мистецького самовизначення, назвати слід насамперед талановитого й висококультурного лірика Андрія Гарасевича , що він саме за останніх років свого передчасно перерваного життя (1917—1947) почав був визволятися з-під надмірного впливу Блокового символізму (в другій своїй, майже готовій до друку збірці поезій «Визов»), а також не без успіху випробовувати свої сили в галузі імпресіоністичної новелі (напр. «Очарована душа» — Арка, ч. 2-3). Вадим Лесич спромагається подеколи відсвіжити традиційно-песимістичну тематику своєї настроєвої лірики шляхетною гармонією ритму, синтакси й лексики.

Теодор Курпіта (Not a Pass, 1946) виступає насамперед, як поет-мислитель і неґатор історичних вальорів раціональної культури.

Публіцистичний характер переважної більшости його віршованих публікацій надто часто заважає поетові гідно виявити власний артизм, що тяжить до прецизної ляпідарности вислову й наближається подеколи до клясичної досконалости образу.

Незаперечні осяги має поезія Курпіти в галузі політичної сатири, як от, приміром, у сонеті «Карльсфельд». Є певна підозра, що Т. Курпіта бере, під різними псевдонімами, широку участь у нашій пародійній і епіграматичній літературі, а чимало хто вважає навіть ті жанри за питоменний предмет його літературного покликання.

Михайло Бажанський подав висококультурні зразки імпресіоністичної мемуарної прози в своїй дещо манірній, але вільній усякої тенденційности та вульгаризації «Мозаїці квадрів в'язничних» (1946, 2 вид. 1947), в «Спогаді про Срібну Землю» (Неділя, 1947, ч. 72—74), а зокрема в літературних споминах про Миколу Чирського «Людина і вир» (збірник МУР, ч. 3).

Отак виглядала б наша національна література останнього трирічча, якби вона була лише безпосереднім про-

довженням передвоєнної. Проте, починаючи з 1941 року, до неї прилучилися нові письменницькі сили з Наддніпрянщини, численні і почасти з надзвичайно високою літературною кваліфікацією. Соборнонаціональна духовість нашої культурної еліти відразу призвела до процесу безпосередньої фузії старих і нових літературних елементів; хоч цей процес насьогодні ще не вповні довершився, і існують деякі суто наддніпрянські літературні групи (приміром, так званий неохвильовизм) та літературні концепції (приміром, теорія так званого «органічного» національного стилю Ю. Шереха), проте питома вага їх дедалі меншає, і скільки-небудь серіозної загрози для соборнонаціонального — не лише засадничо, а й розвитком своїм — еміґраційного письменства вони вже не становлять. Процесові рединтеграції західньо- та східньо-української літератури чималою мірою сприяли західньоукраїнські перевидання найвизначніших наддніпрянських письменників 20-их років — насамперед М. Зерова («Камена», 1942; «До джерел», 1943), Є. Плужника («Рівновага» — в часописі «Пробоєм», 1943), М. Куліша («Патетична соната», 1943). Таку саму позитивну вагу має публікування — в багатьох часописах 1946—1947 рр. — недрукованих поезій Миколи Зерова з його славетного «Sonnetarium» (що незабаром має вийти з друку повністю) — того величного і непроминущого українського внеску до всеепропейського мистецтва сонета. Неоклясичний сонет культивують у нас — із змінним успіхом — І. Качуровський («Сніжні сонети» — Літаври, ч. 2), Н. Щербина (цикл сонетів «Мальовнича Україна», частково публікований в «Часі», 1947) і Бок, що спромігся також подати — після попередніх менш удалих спроб — зовсім доброякісну стилізацію під александрини Миколи Зерова («Служу Камені знов» — Час, 1947, ч. 3). Чимало цікавих і своєрідних стилізацій під фолкльорну поезію тощо виявляється в публікованих на еміґрації віршах із посмертної (четвертої) збірки лірика-символіста Володимира Свідзінського (1885—1941) «Медобір» (див. зокрема «І довго шукав я живущої води» — Арка, ч. 4).

Друга збірка поезій Михайла Ореста «Душа і доля» (1946) і його ж таки третя збірка «Держава слова» (друкується) остаточно виявляють ідейну вагу його мистецької творчости ,як поезію чистого спіритуалізму, беззастережного і абсолютно безкомпромісового:

> Шляхами битими не хочу я ходити
> і правди у людей не буду я питать:
> на роді людському лежить здавен несита
> рокованість і знак нерадісних заклять.

Безгрішні ангели і демони зловтішні
за нього борються — і хто у тій борні
край добрих сил стоїть і прославляє вишнє,
тому діла людей немилі і трудні.

Це поезія екстатичної візії і духового Монсальвату. «Як сонце літнє — храмові вітражі», так тематику Орестову скрізь просякає метафізичний комплекс Ґрааля — ідея обраности та осяяння.

Простора поема в октавах Тодося (чи Теодосія) Осьмачки «Поет» (1947) почасти регабілітує собою цілу попередню і одночасну віршовану творчість авторову ; тут бо благотворчий стилістичний вплив клясичних октав Максима Рильського ушляхетнив хаотичну творчу стихію Осьмаччину і надав їй небувалої в ній досі і справді визначної — як на Т. Осьмачку — мистецької елеґанції:

Від вітру так ніколи не тріпоче
у вересні тополя золота,
як шелестить шовками стан дівочий
і нам назустріч з крісла виліта;
і серце чуле виспівати хоче
словами крізь розтулені уста,
коли вони ворушаться й німують,
хоча нестриману потугу й чують.

Зрештою, сатирична скерованість твору і традиційна схильність українського епосу до бурлеску та макабричного гумору вповні виправдують тут безліч гостро комічних зворотів та образів (напр. «аби я діядему із октав в останній раз на лисину поклав»), що вони в Осьмаччиній ліриці останніх років не могли не правити за автопародійну чудасію.

Мемуарні новелі Т. Осьмачки зазнали від літературної критики гострого і справедливого осуду за притаманну їм схильність до наклепів на адресу заслужених діячів української культури (див. Літаври 2, 63; 3, 65); а пригодницька повість його «Старший боярин» (1947) становить знаменний зразок мимовільного ґротеску та комізму, автоматично спричиненого марними претенсіями авторовими на мистецьку оригінальність — твір теж у своєму роді непроминальний, зокрема щодо неповторної анекдотичности любовних діялогів.

Найзнаменнішу літературну подію в українській белетристиці другої еміґрації становлять численні, але мистецьки досконалі твори В. Домонтовича — історичні новелі «Пімста» (Заграва, ч. 2), «Приборканий гайдамака» (Похід, 1947, ч. 1 , «Апостоли» (Хорс, ч. 1), «Розмови Екегар-

тові з Карлом Ґоцці» (альманах МУР, ч. 1), напівмемуарні напівпобутові повісті «Доктор Серафікус» (1947) і «Без ґрунту» (Укр. Засів, 1942—1943; Арка, ч. 2-4) і його ж таки дуже близькі до мемуарної белетристики спогади про київських неоклясиків «Болотяна Люкроза» (Рідне Слово, ч. 9-10; Календар-альманах на ювілейний 1948 р., Авґсбурґ-Мюнхен, 1948). Бо це є народження нашої неоклясичної сюжетної прози, що прагне — як і в пізніших хронологічно новелях Юрія Клена — клясичної чіткости й стислости вислову, конкретної виразистости образу, суворої композиційної впоряджености великого Стендаля, що з ним споріднює В. Домонтовича послідовний інтелектуалізм, крайня антипатія до емоційного позування, підкреслена сухість викладу.
Проте витончений літературний смак і дотепний гумор В. Домонтовича скрізь виправдує найризиковніші його бутади та епатажі, і цей своєрідний «клясицист мимоволі» — такий далекий у фактичній мистецькій творчості своїй від ориґінального та не надто плідного релятивізму своїх літературно-критичних друзів — Віктора Бера й Віктора Петрова — цілком виразно зростає на очах у нас на центральну постать нашого по-европейському досконалого мистецтва прози.

Ігор К о с т е ц ь к и й — єдиний у цілому нашому письменстві белетрист, що органічно (а не в порядку зовнішньої імітації, як от Ю. Косач) пов'язаний із сучасними течіями західньоевропейської та американської мистецької прози. Це забезпечує йому брак розуміння в ширших читацьких колах та іронічне небажання розуміти з боку нашої літературно-критичної напівінтеліґенції, яка залюбки обурюється з приводу таких, здавалося б, самозрозумілих речей, як звукопис, словотворчість і ґлосолялія, а старанно замовчує такі прегарно оформлені і глибоко національні своєю ідейною проблематикою твори, як героїчна новеля «Боротьба за прапор» (у збірці «Оповідання про переможців», 1946) — далеко найкраще, що тільки є насьогодні в нашій белетристиці на тему про УПА, як філософічна новеля «Ціна людської назви» (альманах МУР, ч. 1), як гідна Волтера Патера, коли не Вайлда, рафінована стилізація «Історія ченця Гайнріха» (Світання, ч. 2), а зокрема — як присвячена пам'яті Ольжича белетристична мініятура «Перед днем грядущим» (Календар-альманах Укр. Слова на 1947 р.), де попри кілька невдалих висловів, що можуть бути тенденційно використані політичними противниками Ольжичевими — письменник спромігся подати героїчний образ великого поета, войовника й мученика нашої національної

державности не лише з гідним його постаті пієтетом, а й з тією гострою чіткістю, з тією своєрідною і яскравою спостережливістю, яка, замість псевдопатетичного бронзування, розкриває в герої людину.

Засадничо інших, відмінних літературних шляхів шукає Олекса Ізарський, що його повість про дитинство «Ранок» (уривки див. Світання, ч. 6, і Час, 1947, ч. 18) імпонує вишуканою тонкістю психологічної аналізи і водночас відштовхує необмеженим надміром деталізації в описі дитячих вражінь. Наддніпрянська тематика початку 20-тих років править тут за поле схрещення найрізноманітніших літературних впливів — від Короленка й Гарина-Михайловського аж до Ромена Роляна та Рільке.

Українське письменство з Наддніпрянщини зазнало наприкінці війни величезної втрати через передчасну смерть Аркадія Любченка (1899—1945), одного з найвидатніших представників колишньої Вапліте та так званого хвильовизму, автора відомої і на Західніх Землях повісти «Вертеп» (2. вид., 1943), що в ній дехто з наших прихильників матеріялізму зовсім неслушно намагається віднайти «систему українського матеріялістичного світогляду» 20-их років (альманах МУР 1, 155) тимчасом як насправді А. Любченко, що був би дуже обурений такою характеристикою, лише використовував — у варварських цензурних умовинах так званого «культурного ренесансу 20-тих років» — езопівську мову біологічного матеріялізму для прищеплення поневоленому й здеморалізованому суспільству Наддніпрянщини збияких елементів національного почуття. Після передчасної смерти Аркадія Любченка, чільним репрезентантом хвильовизму в нашому еміґраційному письменстві лишається Іван Багряний, що його творчість має величезний політично-громадський резонанс, а під власне мистецьким кутом зору сприймається й оцінюється по-різному — мабуть через надзвичайно строкатий еклектизм своїх поетичних засобів. Після виходу з друку збірки старих його віршів «Золотий бумеранґ» (1946), що хибує на надмірні й здебільшого невиправдані літературні претенсії, Іван Багряний остаточно перейшов до белетристичної й драматичної прози, склавши досить влучну патріотичну лектуру для юнацтва та найширших читацьких кіл у формі повісти «Тигролови» (I—II, 1947, скорочене видання під заголовком «Звіролови», 1944), що її «треба зарахувати до категорії пригодницьких, які читається з великим напруженням, але в які не віриться ані за австрійського гроша» (Б. Романенчук — Літаври, 4-5, 88). Пізніші драматичні та напівдраматичні твори І. Ба-

гряного («Генерал», «Розгром», «Morituri») визначаються типовим для цілої — не самої лише української — під'яремно-соціялістичної літератури 30-тих років кількісним надміром і якісною нерозбірливістю образів, естрадною реторикою, плякатною ефектовністю, газетною публіцистичністю, елементарністю емоцій, зумисною вульгарністю вислову — «свідомим гробіянізмом», за слушним вироком компетентної літературної критики.

Більшою врівноваженістю задуму й викладу визначається белетристична творчість Докії Гуменної, що з її численних творів, присвячених підсовєтському побутові 20-тих і 30-тих років, досі опубліковано лише мініятурну збірку новель «Куркульська вілія» (1946), де гумористичне оповідання «Барбос п'ятий» дотепно балянсує між психологією розумного пса й алегоричним показом не вельми розумної людини. Навпаки, в оповіданні «Маха» (Літ. Зошит, ч. 4-5) надто вже помітно ,що та корова, від чийого ім'я подається керівні ідеї твору, посідає солідний літературний стаж. Василь Чапленко, відомий своєю історичною — в пляні етнографічно-побутового гумору складеною — повістю «Пиворіз» (1943), подеколи й тепер нагадує про свій сатиричний хист, зокрема — натуралістичним сарказмом своєї новелі «Людяний наказ» (в збірці «Муза та інші оповідання», 1946).

Переходячи до письменників, за передвоєнної доби зовсім невідомих, застерігаємось насамперед супроти надміру публіцистики. Внаслідок публіцистичної функції красного письменства, чи не три чверті публікованих у нас поетичних і белетристичних творів письменників-початківців становлять віршовану або белетризовану публіцистику, що не містить іще достатніх елементів справжнього мистецького слова. Окремих імен не називатимемо, а так само й не узгляднюватимемо тут усього того, що стоїть іще на рівні учнівських вправ — зрештою, корисних для самих авторів-дебютантів. Ніякого «графоманства» всі ті недолугі покищо спроби написати й собі чогось літературного — не містять; графоманства в нашій сьогоднішній літературі немає взагалі — хіба що зараховувати до літератури зовсім негідні будь-якої літературної оцінки скализубні байки та епіграми Івана Манила — єдиного в цілому нашому еміґраційному письменстві автентичного графомана.

Тим енергійніше слід виділити з тьмяного тла численних письменників-дебютантів кілька правдивих і безперечних мистецьких осягів, що дозволяють оптимістично оцінювати наші літературні можливості наступних десятиліть. До клясицизму дедалі більш наближається надзвичайно своє-

рідний і витончений Леонид Лиман — наша найкраща надія серед молодшої ґенерації поетів.

Вірші Л. Лимана скрізь відзначаються не самою лише клясичною елеґанцією стилю, а й зрілим умінням стисло і виразно характеризувати відтінки і напівтони почуттів — однаково, чи йдеться про конвульсійну психіку минулої війни, чи про внутрішній неспокій сьогоднішньої доби, коли «затихли вже усі материки», «і падає до поржавілих брам упертим реготом октябрське свято». Поет опанував найсокровенніше мистецтво слова — здібність викликати ліричні емоції, не називаючи й не розповідаючи, а безпосередньо навіваючи їх через об'єктивні й зовнішньо тверезі образи.

Однією з найбільш значущих літературних подій другої еміграції є книга лірики маловідомого досі поета-символіста Олега Зуєвського «Золоті ворота» (1947) . Є в аристократичній викінченості О. Зуєвського щось маркантно правдиве, без найменшої надуманости, а немов глибоко пережите (попри рафіновану своєрідність і евентуальну парадоксальність окремих примхливих образів:

Отут її незаймана хода —
у нерозтлінній розкоші спокою.
Старіє час... А ти її такою
Зустрінеш знов, де провесна й вода.

Малюнком не назвеш її краси,
бо сніг розтанув, а вона — як мрія:
кладе вінок на щедрий сплет коси
і зором воскрешати світ уміє.

За своєрідну спробу неоклясичного міського пейзажу править цикл празьких поезій Юрія Чорного (Світання, ч. 6), позначений незвичною в нашій ліриці витонченістю естетичного сприймання і вишуканістю викладу.

В неоклясичній, за формальним своїм вишколом, проте дуже несталій і схильній піддаватись найрізноманітнішим трафаретам ліриці Яра Славутича можна відзначити по-парнасистському імпозантний образ січовика в сонеті «Прудивус» (друга збірка поезій «Гомін віків», 1946), що він —

дивуючи панків,
щоб не марніла вдача козаків,
сіда на палю, запаливши люльку..

— а з другого боку, справді елегантний елегійний вірш «Відгомоніла спрагла рівновага»(«Літ. Зошит, ч. 1), що якось приємно нагадує напівімпресіонізм пізнього Плужника.

Напрочуд бідно представлена у нас любовна лірика як така, і в цій галузі можна назвати хіба що імпресіоністичні

поезії Ганни Черінь (див., примірoм, «Карі очі» — Літ. Зошит, ч. 3), подеколи з більш-менш влучним наслідуванням Анни Ахматової (напр., «Ще вдосвіта на шлях виходжу рано» — Час, 1947, ч. 13). Дискусійними, хоч і глибоко цікавими, є спроби Олекси Гай-Головка іронічно використати народньо-пісенну символіку в любовно-сентиментальних мотивах гайнеподібного неоромантизму (лірично-сатирична поема «Коханіяда», 1947).

Леонид Полтава, що в переважній більшості своїх ліричних творів не підноситься понад рівень віршованої публіцистики й патріотичного романсу, спромігся, проте, виробити собі своєрідний сатиричний стиль, просякнений стриманим і ваговитим сарказмом, як от у сатиричних поемах «Пані Герта» (збірник МУР, ч. 1), «Демон» (Літ. Зошит, ч. 4-5), «В лікарні» (Час, 1947, ч. 22). Так само й Василь Барка (збірки поезій «Апостоли», 1946, і «Білий світ», 1948), після непозбавлених оригінальности, але вкрай манірних спроб інфантильно-сентиментальної лірики і ще менш виправданих модернізацій козацької думи («коштом відіндивідуалізування власних мистецьких засобів», каже С. Гординський) — надибав нарешті відповідну до своїх літературних здібностей тематику в галузі бомбастично-сатиричного ґротеску, як от у сатирі «Поет і сили темного царства» (Укр. Трибуна, 1947, ч. 27):

У німбах — жаби, пацюки — у ризах... Шана й слава! —
жандармам тьми: хамищам, хамам, хаменятам,
що їхня правда, цвіллю пряжена і шепелява,
на блюдці діямантовім піднесена як страва
співцям-подвижникам, з хреста недавно знятим.*)

Справжній розквіт спостерігаємо в галузі літературної пародії і віршованого ґротеску — розквіт дещо несподіваний, а втім цілком природний, скільки пародія — це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти бороniться проти надмірних абсурдів та сваволі чергової літературної мови, а ті абсурди дійшли такого розміру, що твори деяких «геніїв» насьогодні нелегко відрізнити від зумисної автопародії — такою мірою бракує декому з наших наддніпрянських письменників почуття міри і елементарного літературного смаку. Зокрема заслуговують на увагу «Стигла кров» Ждана Криці (1946), що дотепно висміює надуживання шабльонів і штампів у нашому газетному віршуванні, високоартистичні «Дияболічні параболи» Порфірія Горотака (1947), складені небіжчиком Кленом з участю ще од-

*) Себто, очевидячки, В. Барці й Т. Осьмачці.

ного з найвідоміших наших поетів, і «Карикатури з літератури» Теока (1947), що становлять справжню пародійну енциклопедію нашого літературного життя на еміґрації і осягають місцями правдивої віртуозности.

Отже бачимо, шо наше красне письменство другої еміґрації відносно легко подолало, протягом минулого триріччя, чималі труднощі й недуги росту і насьогодні розгортається далі в характері нормальної національної літератури.

Не підлягає сумніву, що наш літературний процес здатний повновартісно розгортатись і в суто еміґраційних умовинах; адже й переважна більшість справді творчих мистецьких досягів обох попередніх десятиріч постала або на еміґрації (празька школа, Клен), або ж в атмосфері так званої «внутрішньої еміґрації» (київські неоклясики, Плужник, Свідзінський). Ніхто не схарактеризував творчих можливостей нашого еміґраційного письменства й цілого культурного життя краще, ніж це зробив небіжчик Ю. Клен у своїх глибоких і слушних «Думках на дозвіллі» (Укр. Вісті, 1947, ч. 84).

«Ми живемо в малокультурних умовинах, у тісноті, не маючи власного кутка, часто серед руїн найбільш поруйнованих міст, загрожені постійною небезпекою втратити навіть той куток з твердим ложем, де провізорично прихилили свої голови. Ми люди без імени й держави, без громадської приналежности. А проте вперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збочити з нього. Ми ладні піти світ-за-очі, за океани, у краї тропічні чи полярні, аби не вертати додому — явище, яке не має прикладу в історії. І в цих важких умовинах життя, віддані на ласку чужих народів, ставши перехожими гостями — ми далі творимо свою культуру. Маємо школи, нижчі, середні і вищі, навіть свій університет, маємо свої церкви, лікарні, театри, видавництва, газети, трупи артистів, співців, а наші поети й прозаїки не перестають і тут, на чужині, плекати рідне слово. Який інший народ спромігся б на це?»

Авґсбурґ, квітень 1948

Д-р М. М.

Українська еміґрація в Німеччині

1945—1948 роки. Три роки життя й праці бездержавних еміґрантів серед руїн, у відокремленні від вільних народів, бо за особливих обмежень на окупованій переможцями й розшматованій землі переможених. Три роки творчих шукань і починів за цілковитої відірваности від живого світу Батьківщини і серед повної непевности щодо будуччини. Ще більше, — серед постійної, від травня 1945 року починаючи, тривоги щодо близької будуччини для перебуваючих в Німеччині політичних еміґрантів зі Східньої Европи. Таке перебування у відокремленості і серед психоз — немов у якомусь концентраційному таборі — є великою пробою моральних сил і фізичного здоров'я еміґрантів.

Три роки — надто короткий час для виявлення творчих надбань якоїнебудь більшої людської громади, зокрема в таких переходових і змінливих часах, як тепер, —по недавній тотальній війні. Робити кінцеві підсумки або тривалі висновки неможливо. Але створені певні цінності, існують значні досягнення, є маркантні висліди наполегливої праці.

Несприятливі повоєнні обставини життя в сучасній Німеччині протягаються далі. Побут, зайняття, життєві зацікавлення — все це носить тавро винятковости і змінливости. Все — тимчасове, нерозрішене на довшу мету, все в стані вичікування і сподівання чогось іншого. Життя тубільного населення в Німеччині проходить сьогодні назагал під кутом зору одного місяця, точніше — одної харчової періоди, що нормується найреальнішим документом — харчовою карткою. Сучасне, тобто актуальне, і особисте — придушують в сьогодні-

шній людині і вічне, і загальне. Це відзначає у великій мірі і життя сучасних еміґрантів на німецькій землі. Справа прохарчування, заробіткової праці і сподіваного переселення поза Німеччину стали для широкого загалу найактуальнішими щоденними темами. „Приділ“ (харчів) і „афідавіт“ — визначають наставлення і поступовання багатьох навіть непересічних одиниць.

Обниження життєвого рівня еміґрації привело до обмеження духово-культурних зацікавлень і до викривлювання еміґраційної проблематики. Замість поняття „політичного еміґранта“ почало прийматися поняття „скитальця“ — безпритульного втікача. Така деґрадація політичної еміґрації знайшла собі вираз зокрема в розподілі політичних еміґрантів на „таборовиків“ і „позатаборовиків“. Еміґранти в Німеччині втиснуті до духово-культурного „ґетта“, з якого вириваються лише щасливі одиниці.

Скупчування родин, одиниць і зв'язаних певними спільними інтересами гуртків у сучасних еміґраційних колективах, тобто переважно (понад 80%) в таборах, закінчилося назагал в середині 1947 року. Це житлово-„приділове“ згуртування еміґраційних громад на основі узалежненого від рішення „УНРРА“ або — починаючи від липня 1947 року — від „IPO“ прикріплення одиниць до певної мешканево-харчової картки в таборі стало вихідною базою для організаційного охоплення еміґраційної маси в одній громадській централі. На цій випадковій і проминучій дійсності таборового ладу сперлася система громадського самоврядування еміґрації з її виборчою ординацією і побудовою громадських клітин від табору і табору-повіту через область до централі. А життя в таборах проходить для маси мешканців — від одного „приділу“ до дальшого. Природньо, що й найбільше зацікавлення в таборовій громадській дійсності викликають справи „приділів“, тобто керування розподілом матеріяльних благ (харчів, цигарок, одежі і ін.), а в зв'язку з тим і справи відповідних „впливів“ у господарських відділах, в магазинах і серед місцевих адміністраторів „IPO“. Наслідком такого стану запанували особливі умови для творення основ власного правопорядку і самоврядування. Тим більше, коли в таборових спільнотах випадково скупчені люди з різних територіяльних, культурних і соціяльних середовищ. А наша сучасна еміґрація в Німеччині є збірнотою всіх можливих різниць і своєрідностей, заступлених у широких просторах України.

СКЛАД І СТАН ЕМІҐРАЦІЇ

Наприкінці 1947 року було в Німеччині біля 135.000 українців, з того в американській зоні 85.000, в англійській 40.000 і в французькій 10.000. (Пор. статистичні зіставлення того ж автора в огляді „Сучасна українська еміґрація в Німеччині“ — „Календар-Альманах на ювілейний 1948 рік“, Авґсбурґ, і в статті „За внутрішній лад еміґрації“, „Орлик“, ч. 10, 1947). На протязі 1947-8 рр. настали зміни в статистичному обліковi наслідком виїзду більших груп еміґрантів на працю поза Німеччиною (передусім до Бельгії і Англії) та наслідком поповнення приблизного обліку українців у північній частині французької зони. Статистичний облік українців у північній частині французької зони утруднений зокрема з огляду на перебування переважної частини українців у національно мішаних (польських) таборах. Більшість українців живе в таборах (в американській зоні 80%, в англійській 98% і в північній частині французької зони понад 85 %). Біля 20.000 українських еміґрантів перебуває в трьох західніх зонах Німеччини на приватних помешканнях в містах і селах. Наприкінці березня 1948 р. орієнтаційний облік українських еміґрантів у Німеччині виглядав ось як: в американській зоні 57.770 в таборах і 15.390 поза таборами, разом 73.160; в англійській зоні 34.990 в таборах і до 400 поза таборами; у французькій зоні 7.750 охоплених статистично; всього в трьох зонах — 116.300 осіб.

Найбільш зрізничкованою в соціяльному відношенні є наша еміґрація в американській зоні. В ній заступлені всі територіяльні, культурно-побутові і професійні відміни української еміґрації. Щодо віровизнань, то серед українців американської зони нараховують 50% католиків, 45% православних і 5% приналежних до інших віровизнань. З-поміж осіб, що покінчили 20 рік життя (вони складають 80% всіх українців у американській зоні), було 30% селян-хліборобів, 20% фахівців різних кваліфікацій, 18% фізичних робітників, 16% ремісників і 16% осіб інших професій. Щодо віку, то напочатку 1947 року нараховували: 50% мужчин і 30% жінок понад 20 років життя, 13% доросту понад 14 років і 7% дітей до 14 років.

Політично-правне положення українських еміґрантів у трьох західніх зонах Німеччини назагал однакове. Всі такі еміґранти вважаються „бездержавними особами, що відмовилися від репатріяції“. Особливу групу тво-

рять так звані „старі еміґранти“, тобто особи, що еміґрували з України по завойованні Української Держави в 1919-1920 роках, або в пізніших роках — з Польщі і Румунії. Перед другою світовою війною жили вони передусім у Чехословаччині, Франції, Польщі, Німеччині, в балканських державах і деінде. В більшості випадків не прийняли такі еміґранти чужої державної приналежности тієї країни, в якій перебували, хоч багацько з них мали на протязі довгих років злиденного життя не одну нагоду і спокусу до такого кроку. За німецької окупації більшости европейських країн вивезла німецька влада примусово значну частину українських еміґрантів з окупованих теренів на працю до Німеччини. Положення таких „старих еміґрантів“ погіршилося за сучасного окупаційного режиму в Німеччині постільки, поскільки вони (як і решта сучасних еміґрантів) не мають відновленого і певним правним статутом запевненого права азилю. А по першій світовій війні були вони під правною охороною Ліґи Націй і користувалися правною опікою т. зв. Нансенового Комітету.

Значно тяжче і прикріше положення т. зв. „нових еміґрантів“. Це особи, що були перед 1939 роком громадянами СССР. Такі українці пережили в жахливих умовах тоталістичної підсовєтської дійсности особливі знущання, утиски і злидні. По гірких роках споневіряння в Німеччині в ролі примусово вивезених „остарбайтерів“ опинилися вони в новій повоєнній дійсності перед привидом примусової репатріяції до СССР і серед чужого для них середньо-европейського середовища, до якого не були вони призвичаєні. Психічна депресія і нерідко фальшиве почуття своєї меншої вартости як людини паралізували часто творчу ініціятивність і продуктивність в праці багатьох високоідейних і кваліфікованих одиниць з-поміж „нових еміґрантів“. І власне серед цієї частини нашої еміґрації позначилося найбільше всього скитальче напруження нервів. Ця обставина не завжди береться в нас на увагу при зустрічі зі справами „нових еміґрантів“, яких наш загал нерідко кривдить.

Соціяльно-господарське положення наших еміґрантів у Німеччині назагал однакове і в основному — погіршається з кожним півроком. Більшість їх — це жертви двох тоталістичних режимів, або жертви світової війни. Майже всі вони втратили за втечі або евакуації з різних теренів усе своє майно і більшість предметів щоденного вжитку. Грошова реформа в трьох західніх зо-

нах Німеччини, що здійснюється від 20. VI. 1948 р., принесла для більшости українських еміґрантів втрату дрібних ощадностей, загрозливе безробіття і значне обмеження культурної чинности та видавничого руху. У найбільшій скруті опинились родини і окремі особи, які заробляли працею в українських установах і підприємствах.

У найтяжчому господарському положенні перебувають у нас — по інвалідах, каліках і непрацездатних хворих особах — передусім старші віком особи, а серед них зокрема працівники на полі науки, освіти і культури взагалі. Цим останнім завдячує наша еміґрація всі ті свої досягнення в 1945-1948 роках, якими ми звичайно пишаємося при різних пописах і зустрічі з чужинцями.

КУЛЬТУРНА ЧИННІСТЬ ЕМІҐРАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ

Поза Церквою, що на чужій землі зміцнює християнського духа еміґрантів і достойно зберігає серед зрізничкованих мас віру в Провидіння, є це власне культурна чинність, якій завдячує еміґрація своє духове обличчя, свою українську питоменність і свою вартість в очах чужинців.

В ділянці мистецтва, що у питомих для національних традицій галузях і формах найістотніше зворушує українську людину, виконують особливо успішну ролю: мішаний хор „Україна“ під проводом професора Нестора Городовенка і Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка з своїм мистецьким керівником Г. Китастим. Щасливе сполучення різних первнів, що відповідають вразливості української душі супроти звуків рідної пісні і музики, а в той же час приваблюють мелодійністю і незвичайністю навіть вибагливих у музичному відношенні чужинців, створює для обох тих ансамблів за їх виступів перед масами щиру і беззастережну атмосферу захоплення, подиву і признання. З-поміж хорових ансамблів користаються значною популярністю чоловічий хор В. Божика, хор ім. Кошиця під керуванням проф. Трухлого, хор „Сурма“ в Реґенсбурзі і ін.

Поруч з хоровою піснею став у наших таборах український театр найчастішою мистецькою розвагою для старих і молодих. Два театральні колективи займають у нас у сучасній добі чолові місця, а саме Театр-Студія Й. Гірняка, наполегливого шукача нових форм звільненого від накинених чужих спотворень українсь-

кого театру, і Ансамбль Українських Акторів В. Блавацького. Оперний Ансамбль з дириґентом проф. Б. П'юрком виконує з успіхом тяжкі мистецькі завдання, що за нормальних обставин користаються всебічною підтримкою держави. Цілий ряд інших музичних або сценічних ансамблів наближають своїми прилюдними виступами чужинців до українців і пригадують українцям їх Батьківщину. Пописи Балетної Школи Валентини Переяславець чарують своїх і чужих глядачів. Серед відомих і поза українським загалом солістів має еміґрація особливо популярного співака Ореста Руснака, піяніста Романа Савицького і поважну кількість признаних солістів як Матіяш, Таранова, Юськів-Терен, Зайферт, Рейнарович і інші. Це лише кілька прізвищ, якими не вичерпуються признані і повноцінні таланти на наших еміґраційних сценах.

Образотворче мистецтво, репрезентоване рядом відомих майстрів, показало свої досягнення на кількох мистецьких виставках в Мюнхені і в різних таборах, а в неменшій мірі і високохудожнім журналом „Українське Мистецтво". Тут слід згадати передусім такі прізвища, як напр. Ед. Козак, С. Литвиненко, С. Борачок, Б. Мухин, А. Павлось, Г. Крук, С. Гординський (вже в Америці), М. Мороз, С. Луцик, Я. Гніздовський, М. Дмитренко, Г. Мазепа і інші.

Красне письменство виявило свій розквіт серед неспритливих для художньої літератури скитальчих обставин значною кількістю видатних творів. Великою втратою для української літератури є передчасна смерть (30. X. 1947) Юрія Клена (Освальда Бурґгардта), одного з найбільших поетів сучасної української еміґрації і вченого літературознавця. Його найбільший і, на жаль, нескінчений твір „Попіл імперій" зобов'язує всю українську еміґрацію належно вшанувати поета принаймні по його смерті.

В царині науки відбулася в 1945-1947 роках наполеглива праця окремих наукових працівників для згуртування розпорошених учених дослідників і наукових початківців та для наладнання систематичної наукової і академічно-викладової діяльности, поскільки вона можлива серед повоєнних руїн. Заснована в 1945 році Українська Вільна Академія Наук має 16 відділів і об'єднує понад 130 наукових працівників. Відновлене в 1947 р. на баварській землі Наукове Товариство

ім. Шевченка стало на шлях продовження 75-річної славетної традиції львівського Товариства і проголосило широку науково-видавничу діяльність.

Академічно-наукову чинність очолює Український Вільний Університет у Мюнхені з двома факультетами: філософічним і факультетом права та суспільно-економічних наук. В основі плекає УВУ студії українознавства. Під кінець літнього семестру 1948 р. мав УВУ 82 особи педагогічного персоналу і 430 студентів. Особливі Університетські Курси і Природничий Факультет з хемічним і біологічним відділами існують в Авґсбурзі.

Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ) в Реґенсбурзі плекає традиції колишньої Української Господарської Академії в Подєбрадах (Чехословаччина). У 1947 р. мав УТГІ 128 викладачів (серед них 39 професорів і 24 доцентів) і біля 700 студентів. УТГІ провадить авдиторне навчання і позаочну освіту. Як окреме вогнище економічних наук створена в 1945 р. в Мюнхені Українська Економічна Висока Школа, що мала в квітні 1948 р. в Мюнхені 41 професора та викладача і 283 слухачів.

Греко-Католицька Богословська Семінарія в Гіршберґу в Горішній Баварії існувала як навчальний заклад для кандидатів священичого звання до весни 1948 р., коли її перенесено було до Голляндії. Джерелом духовної православної освіти служить заснована в серпні 1946 р. в Мюнхені Українська Православна Богословсько-Педагогічна Академія, що діє з благословення Св. Синоду Української Автокефальної Православної Церкви і має два факультети: богословський і педагогічний. Українська академічна молодь студіює в значній кількості також на німецьких високих школах. Всього нараховували до 1.800 українських студентів у Німеччині, об'єднаних в Центральному Союзі Українського Студентства на еміґрації. Життя нашого студентства серед недостатків і в оточенні дуже критичного супроти чужинців ладу —невідрадне і тяжке. Велику працю провадить Комісія Допомоги Українському Студентству (КОДУС) на чолі з невтомним проф. д-ром З. Кузелею. Сотки українських студентів студіювали в 1946-1948 рр. виключно завдяки стипендії КОДУС-у.

Загальна і фахова освіта провадиться в мережі початкових шкіл двох ступнів, фахових шкіл різних типів

і середніх шкіл (загально-освітніх і фахових). Початкових шкіл було на початку 1946-1947 шкільного року в американській зоні 68 (з 286 учителями і 2486 учнями) в англійській — 26 (з 100 учителями і 620 учнями). В тій же добі існували в американській зоні 24 українські таборові гімназії (з 432 учителями і 2880 учнями), в англійській — 4 гімназії. Самоосвітні і фахові курси дбають про доповнюючу освіту і фахову перекваліфікацію. Найбільшу скількість учасників виказують передусім шоферські курси і курси чужих мов. Для дітей дошкільного віку існують в таборах дитячі садки (66 в американській зоні). Біля 200 манускриптів різних підручників чекають на дозвіл видання і на фінансово-технічну спроможність з'явитися друком. Для фінансування шкільництва власними засобами еміґрації організується в таборах Фонд Допомоги Рідній Школі.

Про позашкільне виховання дітей і молоді дбають попри родину і Церкву різні чинники і товариства. Пластовий рух серед молоді очолений Союзом Українських Пластунів Еміґрантів. Понад 5000 пластунів об'єднані духовим побратимством для взаємного плекання індивідуальних, громадських і національних чеснот у дусі гасла „Скоб" (Сильно, Красно, Обережно, Бистро). 35-річна традиція Українського Пласту знайшла собі щиру прихильність серед широкого загалу громадянства. Участь 51 пластуна в міжнародньому скавтовому Джемборі в 1947 р. в Парижі була зовнішнім виразом наполегливости української молоді в її прагненні розбити ланцюги провінціялізму і загумінковости. Інший рух молоді має своїм виразником Спілку Української Молоді (СУМ), організацію, що шукає нові ідеї і нові устроєві форми на широкій народній основі. Численні організації фізичного виховання і спортові клюби очолює Рада Фізичної Культури.

Культурна чинність української еміґрації в Німеччині широко розгалужена, і охопити її повно в короткому огляді неможливо. Її певні досягнення є вислідом ідейної і витривалої праці багатьох одиниць, які — не шукаючи ні слави, ні зиску — віддають свої сили, хист, знання і досвід для добра загалу.

Найреальнішим зв'язком духово-культурної праці нашої еміґрації з зовнішнім світом стала еміґраційна преса. На підставі ліцензій виходили в 1947 р. в американській зоні часописи : „Неділя" в Ашаффенбурзі, „Час" у Фюрті, „Українські Вісті" в Ульмі, „На Чужині" в Фільсбібурзі,

„Наше Життя“ в Авґсбурзі, „Українська Трибуна“ в Мюнхені, гумористичний часопис “Комар — Їжак“ в Мюнхені, ілюстрований тижневик „Пу-гу“ в Авґсбурзі і ін. Деяким часописам супроводили журнальні додатки літературного, кооперативно—господарського, професійного, виховного і іншого характеру. Згідно з рішенням окупаційної влади настало на початку 1948 р. зменшення числа українських періодиків у американській зоні, а по грошовій реформі в червні 1948 р. створились для українського пресово-видавничого руху в Німеччині надто скрутні обставини. Але завдяки наполегливості видавців збережені часописи: „Неділя“, „Час“, Українські Вісті“, Українська Трибуна“, „Комар“ і „Пу-Гу“. Започатковане видавання журналів (як „Христос—наша сила“, „Богословський Вісник“, пластове „Молоде Життя“ і ін.) продовжується без огляду на труднощі.

ГОСПОДАРСЬКА І ПРОФЕСІЙНА САМОДІЯЛЬНІСТЬ

У житті української еміґрації в Німеччині відіграє поважну ролю її самодіяльність на господарському полі, що у вислідах значно виходить поза межі фінансової чинности. Поза повинністю праці в таборі працюють родини й одиниці від ранку до вечора, щоб втриматися при житті і здоров'ї, щоб піднести свій побутовий рівень понад загрози пролетаризації, але також і для того, щоб творити цінності для загалу.

Кожний табір українських еміґрантів — це особлива господарська одиниця з власними фінансами, виробничими підприємствами і технічними майстернями. У містах створені за 1945—1947 роки різні українські підприємства і виробничі заведення, дарма, що серед тяжкої мешканевої і загально-господарської кризи, при недостатках капіталів, сирівців і технічного устаткування.

Вироблені руками українських еміґрантів у власних підприємствах вишивки, килими, різьби тощо здобувають собі чимраз більше похвал з боку чужинців. Головні галузі господарської чинности української еміґрації основуються на кооперативних засадах. Ідейний і організаційний провід українського кооперативного руху в Німеччині зосереджується в Мюнхені, де скупчені й головні кооперативні об'єднання, і кооперативна централя „Унія“, і чолові професійні та академічно-наукові осередки кооператорів. „Кооперативне Об'єднання

Споживачів“ (КОС) провадить гуртівню і крамницю, ресторан і книжково-пресовий кіоск. Кооператив Праці „Лябор“ складається з відділів: будівельного, транспортового, шевського, кравецького, голярського, годинникарського, видавничого, мистецького, хемічно-косметичного і інших. Кооператив „Жіноча Праця“ зв'язує свою чинність з традицією колишнього львівського Кооперативу Українського Народнього Мистецтва. Українське жіноцтво на еміґрації виявило за два і пів року великі досягнення своєї праці на місцях і в організованому русі, як Об'єднання Українських Жінок на еміґрації. Організація пластунів має свій власний виробничо-торговельний кооператив (у Байройті) і робить підготовчі заходи для створення пластового банку.

Самодопомогова чинність студентів виявилась зокрема у веденні кількох студентських харчівень та в організації гуртожитків.

Одною з форм самодіяльности і самодопомогової акції служать неполітичні фахові і станові об'єднання. Існують центральні об'єднання селян, учителів, інженерів і техніків лісників і деревників, журналістів, лікарів, ветеринарних лікарів, кооператорів, правників, науковців, купців і промисловців і інших. Чотири мистецькі централі (Мистецький Український Рух, Об'єднання Мистців Української Сцени, Українська Спілка Образотворчих Мистців і Об'єднання Українських Музик) заснували в липні 1947 р. свою надцентралю під назвою „Об'єднані Мистецтва“ (ОМ).

САМОДОПОМОГА І САМОВРЯДУВАННЯ

Основи громадської організації українців у Німеччині були створені місцевими заходами ініціятивних груп, що починаючи від травня 1945 р. покликали до життя громадські „Комітети“, Товариства взаємної допомоги і громадсько-допомогові станиці. Так постала 8. V. 1945 р. в Мюнхені Українська Установа Опіки й Поради. У жовтні 1945 р. створено в Мюнхені Український Червоний Хрест, що перетворився в 1946 р. в Санітарно-Харитативну Службу (СХС). Колишні в'язні німецьких концентраційних таборів створили Ліґу Українських Політичних В'язнів. Пізніше постало Товариство Українських Політичних В'язнів (з усіх займанщин на українській землі).

На з'їзді відпоручників місцевих українських представництв з трьох західніх зон Німеччини, що відбувся 29.

X. — 1. XI. 1945 в Ашаффенбурзі, постала громадська централя як Центральне Представництво Української Еміґрації в Німеччині — Український Центральний Допомоговий Комітет (ЦПУЕ). По з'їзді в Ашаффенбурзі стали основою самоврядування в системі ЦПУЕ демократичні вибори, що знайшли собі широке примінення лише в американській зоні. Організаційною підбудовою ЦПУЕ в американській зоні стали таборові, повітові і обласні представництва. В англійській зоні діяла до половини 1947 р. „Міжтаборова Комісія", яку пізніше заступила „Українська організація для допомоги, виховання й затруднення — Центральна Дорадча Рада". В дальшому оформилося краєве представництво в англійській зоні як зональний Український Центральний Допомоговий Комітет, якому підлягають три обласні представництва. У французькій зоні діє зональна репрезентація українців.

У висліді другого загального з'їзду української еміґрації в Німеччині, що розпочався в травні 1947 р. в Реґенсбурзі і закінчився в днях 14. - 16. листопада в Діллінґені, схвалено статут ЦПУЕ як конституцію громадського правопорядку української еміґрації в Німеччині. У вступних постановах цього статуту стверджено факт, що впродовж двох років ані окупаційним законодавством на терені Німеччини, ані шляхом міжнародніх актів поза її територією не подано публічно-правних підстав для впорядкування громадського життя національних груп еміґрантів. Засади взаємо— і самодопомогової діяльности в системі ЦПУЕ означив статут як повинність: а) нести всебічну опіку й допомогу українській еміґрації в Німеччині, б) зберігати надбання національної культури та забезпечувати основи її дальшого розвою, в) включати продуктивні сили української еміґрації в господарське і соціяльне життя західніх демократій і г) плекати її фізичне й моральне здоров'я і правопорядок. Поскільки ЦПУЕ не є ніякою „владою", а є лише моральною громадською верхівкою без правної санкції, то основою громадського правопорядку можуть бути лише: здійснювання морального авторитету, справедливости і демократичного порозуміння на засадах компромісу і пропорційности на всіх громадських ланках. Ці моральні засоби дають змогу творити власний український правопорядок, на сторожі якого стоїть Найвищий Громадський Суд зі своїми повітовими і обласними клітинами.

Діяльність представництв української еміґрації як

неполітичних громадських установ самоврядування і самодопомоги простягається на всіх українців без огляду на їх територіяльне і соціяльне походження, віровизнання, політично-партійну приналежність, маєтковий стан і професію. Представництва діють передусім в галузях: правної охорони, організації самоврядування, суспільної опіки, культури й освіти, преси і інформації, захисту праці, господарської самодіяльности і професійного руху, самодіяльности жіноцтва, громадського фінансування, організації молоді і підготови переселення поза Німеччину.

Діяльність українських допомогових організацій в Німеччині користувалась в 1945 — 1948 р. р. підтримкою Українських Допомогових Комітетів з-поза Німеччини, а саме передусім з США., Канади, Великобрітанії, Арґентіни і ін. країн. Особливо після створення в 1947 р. в американській зоні **Представництва Злученого Українсько-Американського Допомогового Комітету** на чолі з д-ром **Романом І. Смуком,** директором ЗУАДК-у на Західню Европу, налагоджена систематична опіка заокеанських українців над справами українських еміґрантів у Німеччині. Ця допомога знайшла собі щасливий виараз зокрема в заходах для **доживлювання** найбільш потребуючих груп еміґрантів, у правних інтервенціях і в підтримці низки культурно-інформаційних починів як напр. **„Тиждень Української Культури“** в Реґенсбурзі, Мюнхені і Франкфурті н. М. Згідно з поданим 11. VII. 1948 р. на засіданні Дирекційної Ради ЗУАДК-у в Філядельфії звітом передав ЗУАДК на руки д-ра Р. Смука для несення допомоги еміґрантам у першій половині 1948 р. всього 44.000 дол. Для українців у Німеччині було закуплено в Американської Армії 5.000 харчових пакунків, а з США вислано 3.160 харчових пакунків.

ВНУТРІШНЄ ЗАМИРЕННЯ ЕМІҐРАЦІЇ

Українці, які опинились по капітуляції Німеччини, тобто по 8. V. 1945 р., у трьох західніх зонах розшматованої Німеччини, прийшли — нерідко обдерті й знесилені — на чужу землю як непрохані й небажані гості. Треба було влаштовувати своє життя від початків, повільно призвичаюючись до нових і твердих обставин. Треба було також розбудовувати своє внутрішнє співжиття, свій лад і правопорядок.

На еміґрації опинились — різними шляхами і з різних середовищ — розкидані родини, одиниці і менші групи чимсь особливим зв'язаних між собою людей. Всі вони мали одну спільну мету, всі були одностайні у свому національно-моральному відчуванні. Проте суцільна спільнота мусіла бути поступно розбудована.

1945 рік був для еміґрантів роком нервового напруження. Загроза **примусового** вивезення на батьківщину була аж до 1946 року головною турботою і темою еміґрантів. Найпекучіше дошкуляло це т. зв. „новим еміґрантам". Поодинокі репатріяційні методи і практики створювали де-не-де атмосферу психози.

У процесі розбудови внутрішнього ладу й співжиття еміґрації виявились значні труднощі в зв'язку із принесенням на еміґрацію декотрими середовищами комплексів ненависництва, тобто ненависти одних українців до інших, а головно наслідком зростаючих — в міру самооформлення в новій дійсності — перетинків партійних груп з приводу впливів у еміґраційних скупченнях. Викликаний переважно партійними пристрастями, принесеними з рідних земель залишками спорів і конфліктів, а крім того в багатьох випадках злиднями таборового ґетта і недостатком такту — стан міжгромадянської війни втягав до нездорових герців і позапартійні середовища та неприналежні до існуючих партій одиниці.

Наслідком довших підготовчих заходів створений був 14. VII. 1946 р. міжпартійний **Координаційний Український Комітет (КУК),** до якого приступили вісім партійних організацій, але не приступила ОУНС (Організація Українських Націоналістів Самостійників) — пізніше названа Організацією Українських Націоналістів Революціонерів — ОУН (Р).

Міжпартійні перетинки і конфлікти тривали далі, і сторінки українських еміґраційних часописів у Німеччині заповнювались полемічними статтями і хронікою таборових скандалів.

Так минав час серед зайвої метушні, і природно, що наслідком такого стану терпіли істотні інтереси і загальні справи всієї української спільноти на еміґрації.

Направа прийшла аж в 1948 році. По довгих щасливих переговорах між партійними групами створена **Українська Національна Рада,** до якої делеґували своїх представників такі політичні організації: Українське Національно-Демократичне Об'єднання, Український Національно-Державний Союз, Українська Соціял-Демократич-

на Робітнича Партія, Українська Партія Соціялістів-Революціонерів, Українська Соціялістично-Радикальна Партія, Українська Революційно-Демократична Партія, Організація Українських Націоналістів і Організація Українських Націоналістів-Революціонерів.

Згідно з Комунікатом Президії УНР з 21. VII. 1948 відбулася „в днях 16 — 20 липня 1948 року в одному з міст Західньої Европи перша сесія Української Національної Ради. Відкриття Української Національної Ради доверщив Голова Директорії Української Народньої Республіки та виголосив державно-правну деклярацію.

Українська Національна Рада, по зложенні присяги усіх її членів, обрала свою Президію в складі Голови, чотирьох його Заступників та Секретаря.

На місце дотеперішнього Виконного Органу Українська Національна Рада прийняла до відома новий його склад, який зложив присягу перед Українською Національною Радою як своїм зверхнім органом.

Впродовж своїх засідань Українська Національна Рада схвалила свою Деклярацію та важливіші постанови загально-національного значення, а між іншими: створення національного фонду, національного катастру, Світового Союзу Українців та інші, які передала Виконному Органові до реалізації“.

Створення Української Національної Ради має велике значення і для еміґраційної спільноти українців у Німеччині. Замирення партійних організацій повинно привести до консолідації внутрішніх відносин і співділання.

По трьох роках свого перебування в Німеччині в переходовій повоєнній дійсності вступає наша еміґрація на новий шлях, щоб готувати себе до нової дійсности, до нового життя, до нових починів і діл.

о. І. Л.

Українська Католицька Церква поза Німеччиною

Коли шукати початків українських католицьких станиць у Франції, то треба задержатися на другій половині дев'ятнадцятого сторіччя, коли Кирило Терлецький оснував в Парижі своє Східнє Товариство. Вправді це не була місійна станиця, бо тоді ще не було української еміґрації у Франції, але з релігійного й національного боку це був незвичайно в а ж л и в и й осяг. Кримська війна й важкі перепони не дозволили перетривати довший час цьому починові і він по по трьох роках існування, по створенні спеціяльного Духовного Семінаря й отворенні української католицької каплиці на Рю Бабільон, поволі став заникати.

Від 1853 року до 1937, майже сторіччя, ми без постійної релігійної станиці у Франції, хоч обставини незвичайно змінилися. По першій світовій війні починають напливати українські еміґранти до Франції. В першу чергу приїжджають політичні біженці, давні вояки й старшини українських армій. За ними, після 1923 р., напливають і маси заробітчанської еміґрації з Західніх Земель України. До 1930 р. українська еміґрація дійшла тут майже до 100.000 душ. Опісля, змушена економічною кризою у Франції, мусіла частина еміґрації вертатись домів, то з часом новий наплив, що не припинювався до передодня другої світової війни, заповнював опущені місця.

Нажаль, до 1937 р. не вдалося українським духовним католицьким властям у Франції оснувати українську місійну станицю, як це мали інші народи. Певно, однією з найважливіших причин було те, що польський уряд докладав усіх зусиль, щоб спеціяльної духовної станиці для українців католиків тут не було. Та українська католицька еміґрація у Франції не була зовсім без духовної опіки, бо користала з услуг блаж. пам. о. І. Боського, редемпториста східнього обряду, який, хоч з походження бельгієць, був по дусі український патріот, і відвідував час-від-часу поодинокі осередки тутешньої української еміґрації.

У 1937 р. Апостольський Престіл назначує першим

сталим українським місіонарем на Францію Всесв. о. Мітрата Якова Ф. Т. Перрідона, який коротко перед тим, на домагання польських властей, мусів покинути Західню Україну, як небезпечний і небажаний для тодішнього польського ладу. В цьому ж році постає офіційно Українська Католицька Місія у Франції. До місійної праці, на так обширному терені як Франція, не вистачало одного священика, але й це вже було незвичайним релігійно-національним здобутком. В 1938 р. на доручення Митрополита Кир Андрея збільшує місійну станицю двох нових священиків, вправді не цілo відданих місійній праці, бо рівночасно студентів штрасбурзького Університету (о. І. Леськович і о. Є. Петришин) і душпастирська обслуга українців у Франції вступає в фазу своєї активізації. Постійним осідком Місії стає Париж.

У 1939 р. знову залишаються у Франції тільки настоятель Місії Всесв. О. Мітрат Я. Перрідон і о. І. Леськович. Настоятель Місії звертає з початком війни всю увагу на паризький центр, який потребує своєї власної церкви. Ці старання увінчалися успіхом тільки в 1942 р., коли, завдяки бл. пам. паризькому єпископові Емануїлові Шапталеві, Місія одержує до своєї розпорядимости теперішній Собор св. Володимира Великого на вул. Сен Пєр 51, де й приміщує свої церковні бюра. З днем посвячення цієї церкви українські еміґранти у Франції одержали правдивий релігійний центр.

Зі звільненням Франції від німецької окупації релігійне життя пожвавіло. Нова еміґрація почала доволі численно напливати. Треба було подбати про душпастирів, бо тих, що були досі, не вистачало. За допомогою св. Престола в 1946 році прибуває з Австрії двадцятка нових священиків, які розташовуються по різних містах Франції, в околицях скупчення української еміґрації.

Для кращої церковної організації при кінці 1946 р. св. Отець іменує Преосвященного Кир Івана Апостольським Візитатором для всіх українців католиків у Західній Европі. Нова церковна одиниця, якої ніколи не було на Заході Европи, включає в собі душпастирства Франції, Швайцарії, Англії, Бельгії, Голляндії, Данії й Італії. Осідком Преосвященного Апостольського Візитатора стає Рим, а решту території поділено на дві делеґатури, в склад яких входять усі інші країни за винятком Італії.

Генеральним Вікарієм Делеґатури на Францію, Англію й Швайцарію зістав іменований Всесвітліший Отець Мітрат Яків Перрідон, колишній ректор Малої Духовної Семінарії у Львові, заслужений священик і патріот, щирий захисник українських скитальців та невтомний пропаґатор української справи в Західній Европі. Його послання, численні роз'їзди, всебічна суспільно-харитативна діяльність широко відомі українській громадськості, яка в його особі знаходить свого дорадника й відданого опікуна. Його заходами постала одинока на Заході українська дитяча оселя в Дервалі, де також знаходять свій тимчасовий притулок ті всі, що через Францію виїжджають до Арґентіни. Заслуженим признанням втішається й заступник о. настоятеля о. канцлер І. Леськович, який своїм глибоким розумінням потреб української еміґрації і прихильному ставленню до кожного, з'єднує собі симпатії широкого нашого загалу.

Ціла Українська Католицька Делеґатура у Франції поділена на два деканати, на чолі яких стоїть о. Сапрун Северин. Загальний стан священиків у цій делеґатурі є 28, з того 20 у Франції, 1 у Швайцарії і 7 в Англії.

Бельгійську Українську Католицьку Делеґатуру очолює о. ігумен М. Ван де Мале зі Львова, Делеґат Апостольського Візитатора на Бельгію. Тут при більших скупченнях української еміґрації створено душпастирські станиці, зорганізовано церковні хори, аматорські гуртки й наладнано культурно-освітню роботу. Багато наших студентів студіюють на лювенському університеті, серед яких відомий на тутешньому ґрунті інж. М. Кішка і багатонадійний композитор І. Фіяля. Дуже плідну душпастирську і національну діяльність ведуть тут о. проф. д-р І. Германюк і ОО. Редемптористи, які, після заняття Львова червоними військами, перенесли свій осідок на територію Бельгії.

Голляндія вельми прихильно ставиться до духовних потреб нашої еміґрації і останньо навіть відступила чудове приміщення для одинокої в Західній Европі Української Католицької Духовної Семінарії, що перенеслася з Баварії до Кулемборґу і продовжує навчання кандидатів духовного стану під проводом о. д-ра В. Лаби.

В Англії очолює наше духовне життя О. Йосафат

Жан, останньо Ап. Делеґат на Англію, колишній капелян У. Г. Армії. Завдяки власним великим організаторським здібностям і щирому ставленні Лондонського кардинала Ґріффіна вдалося йому одержати для наших скитальців в Лондоні церкву, яка стала осередком усього нашого на тутешньому грунті релігійного життя. Тут наміряють заложити свій манастир ОО. Василіяни, яких дотеперішні манастирі, м. ін. в Жовкві і Крехові, большевики зруйнували, а культурні цінності вивезли в глиб Росії. Жертвенну душпастирську діяльність провадять тут священики з колишньої української дивізії „Галичина", які обслуговують до 20 таборів наших воєннополонених.

Хоч які перепони і труднощі виносить на поверхню дня важке скитальче життя, та ніщо не спиняє благословенну працю наших душпастирів на широких землях Західньої Европи. Безсмертна Христова Правда і віра нашого народу в остаточну перемогу Божої Справедливости додають їм сил усе перетривати і з усім народом діждатись воскресення потоптаної нашої Правди, постання Вільної і Соборної України.

Іван Франко

Встане славна Мати Україна

Розвивайся, ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться пута вікової,
Прокинуться люди.

Розпадуться пута вікові,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна Мати Україна
Щаслива і вільна —
Від Кубані аж до Сяну річки
Одна, нероздільна.
